

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

SVETLANA RÖVŞƏN qızı MUSTAFAZADƏ

ALİ MƏKTƏBLƏRDƏ İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİ ZAMANI
ƏLAVƏ TƏLİM MATERİALLARINDAN İSTİFADƏ
METODİKASI

İxtisaslaşma: HSM – 060103 – Xarici dilin tədrisi metodikası və
metodologiyası

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

D İ S S E R T A S İ Y A

Elmi rəhbər: _____

Ülkər Mənsur qızı Quliyeva

fil.f.d., dosent

BAKİ – 2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
I FƏSİL. İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİ ZAMANI TƏLİM MATERİALLARINDAN İSTİFADƏNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI.....	9
1.1. <i>İngilis dilinin tədrisində təlim materiallarından istifadənin psixoloji əsasları</i>	<i>12</i>
1.2. <i>İngilis dilinin tədrisində təlim materiallarından istifadənin lingvistik əsasları</i>	<i>18</i>
1.3. <i>Ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisində əlavə təlim materiallarının seçilməsi və onlardan istifadənin əhəmiyyəti...30</i>	
II FƏSİL. İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİ ZAMANI ƏLAVƏ TƏLİM MATERİALLARINDAN İSTİFADƏNİN SƏMƏRƏLİ YOLLARI.....	42
2.1. <i>İngilis dilinin tədrisində əlavə təlim materialları üzərində işin təşkili metodikası.....</i>	<i>42</i>
2.2. <i>Təlim materiallarının seçilməsinə dair təklif və tövsiyələr.....</i>	<i>57</i>
2.3. <i>Eksperimental tədris və onun nəticələri.....</i>	<i>66</i>
NƏTİCƏ.....	75
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	79

GİRİŞ

Müasir dünyamızı əhatə edən bir sıra sahələrdə olduğu kimi dil tədrisində istifadə olunan təlim materiallarında yeniliklərə və dəyişikliklərə olan tələbat prioritet məsələ hesab edilir. Məlum olduğu kimi dil tədrisində təlim materialları əsas vasitədir və onlardan istifadə olduqca əhəmiyyətlidir. Təlim materialları ənənəvi dil tədrisini zənginləşdirməkdə və dilöyrənənləri tədris prosesinə cəlb etməkdə zəruri rola malikdir.

Azərbaycanın təhsil sistemində ibtidai məktəbdən ali məktəbə qədər bütün təhsil pilləsində dil tədrisi prioritetlər arasında olmaqdadır. Təhsil sistemimizdə xarici dillərin öyrənilməsində ingilis dilinə xüsusi üstünlük verilir. İngilis dilinin tədrisinin əsas səbəbi bu dildən dünyanın bir çox ölkələri ilə mədəni və ya ticarət əlaqələrinin həyata keçirilməsində tez-tez istifadə olunmasıdır. Bu səbəbdən də ölkəmizdəki təhsil müəssisələrində əsasən ingilis dili xarici dil kimi tədris olunur. Amma təəssüflər olsun ki, təhsil sistemimizdə uzun müddət ingilis dilinin tədris olunmasına baxmayaraq ali məktəbdə təhsil almağa başlayan tələbələrin hələ də bu məsələdə çətinlik çəkdiyini müşahidə edirik. Aparılmış müxtəlif araşdırmalar mövcud problemin bir sıra müxtəlif səbəblərlə əlaqəli olduğunu göstərir. Bu araşdırmaların nəticəsi sözügedən problemin müəllim, təlim materialları, motivasiya, tədris metodları, qiymətləndirmə və s. kimi səbəblərlə sıx şəkildə bağlı olduğunu vurğulayır. Apardığım tədqiqat işi baxımından arzu olunan müvəffəqiyyət və səmərəliliyi əldə etmək üçün təlim materialları xüsusi diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Dil tədrisində təlim materiallarının seçilməsində və istifadəsində müəyyən məhdudiyyətlərin olması, yanlış və ya uyğun olmayan material seçimi və istifadəsi qeyri-adekvat nəticələrə gətirib çıxara bilər.

Qloballaşan dünyada dil tədrisində yalnız dərsliklərdən istifadə məqbul deyildir. Dərsliklər dil tədrisində müəllimin istifadə etdiyi əsas vasitə olmasına baxmayaraq əlavə təlim materialları dərs prosesini istiqamətləndirməkdə əsasdır. Buna görə də dil tədrisində əlavə təlim materiallarından istifadə çox vacibdir. Ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisi zamanı əlavə təlim materiallarından istifadə

tələbələrdə müvafiq sahə üzrə maariflənməni və ən əsası bir sıra kommunikativ səriştələri, o cümlədən nitq bacarıqlarının inkişafını təmin edir.

Elmin, təhsilin, texnologiyanın və ticarətin dili olan ingilis dilinin tədrisində istifadə olunan təlim materialları istənilən təhsil müəssisəsində dil siniflərinin əsasını təşkil edir. Təlim materialları ingilis dilinin tədrisində mühüm rol oynamaqla bərabər müəllimdən sonra digər mühüm amil hesab olunur. Müəllim əlavə təlim materiallarından necə və nə dərəcədə səmərəli və faydalı şəkildə istifadə etməyi bilməlidir. Əlavə təlim materiallarının seçilməsi və onlardan düzgün və yerində istifadə etmək peşəkar səriştə tələb edir. Əlavə təlim materialları dərslərin məzmunu, tədris olunan dil bacarıqları arasında balansın təmin edilməsi və tələbələrin dil praktikasını üçün əsaslı rola malikdir.

Xarici bir dil, xüsusilə ingilis dilini bilmək müasir dövrün ehtiyacı və zəruri tələblərindən biridir. Aparılmış tədqiqatlar sürətlə inkişaf edən dünyamızda ən azı bir xarici dil öyrənməyin çox mühüm olduğunu göstərir. Geniş istifadə tezliyinə malik olan dilləri tədris etmək karyera və fərdi inkişaf, əlavə bilik və bacarıq əldə etmək üçün yeni üfiqlər açır və onları genişləndirir. Dil tədrisində müəllimin istifadə etdiyi əlavə təlim materialları tələbələrin dildən istifadə etməsini təmin edən əsas mənbələrdən biri hesab edilir. Yaşadığımız müasir informasiya dünyası dil tədrisində müəllimləri ənənəvi təlim materialları ilə yanaşı dövrün tələblərinə cavab verən əlavə təlim materiallarından istifadə etməyə sövq edir.

İngilis dilinin tədrisində istifadə olunan əlavə təlim materialları həm nəzəri, həm də praktik hissədən ibarət olmalıdır. Nəticədə tələbələr nəzəri hissədən öyrəndikləri bilikləri praktik hissədə müxtəlif bacarıqların inkişafına yönəlmiş fəaliyyət növləri vasitəsi ilə təcrübədə istifadə edirlər. Hər iki hissənin balanslı şəkildə istifadə olunması, xüsusilə nəzəri hissədə verilmiş qrammatik qaydaların və sözlərin daha yaxşı öyrənilməsinə və yadda saxlanılmasına, o cümlədən nitq bacarığının inkişaf etdirilməsinə və yeni öyrənilən sözlərdən və qrammatik qaydalardan danışıqda istifadə edilməsinə kömək edir.

Mövzunun aktuallığı. İngilis dilinin tədrisi həm mürəkkəb, həm də qloballaşan dünyada zəruri məsələdir. Məlumdur ki, əlavə təlim materialları ingilis

dilinin tədrisini asanlaşdırmaq və bu prosesi daha səmərəli etmək üçün istifadə olunur. Ali məktəblərdə ingilis dilini tədris edən müəllimlər “İngilis dilini tələbələrə necə tədris etməliyəm?”, “Hansı təlim materiallarından istifadə etməliyəm?”, “Əlavə təlim materiallarını hansı meyarlara əsasən seçməliyəm?”, “Seçilmiş əlavə təlim materiallarından istifadə tələbələrin motivasiyasına və dərstdə iştirakına necə təsir göstərəcək?” kimi sualların cavablarını müəyyənləşdirməyi bacarmalıdır.

Yuxarıda sadalanan suallar içərisində ən əhəmiyyətli təlim materiallarının seçilməsi və istifadəsi məsələsidir. Əlavə təlim materiallarını seçərkən xüsusilə materialın kommunikativ xarakter daşması daha məqsədə müvafiqdir. Müəllimlərin son dərəcə müxtəlif və çeşitli olan materiallar arasından ən uyğun əlavə təlim materialını seçməyi və tədrisin səmərəliliyini artırmaq üçün onlardan necə və nə zaman istifadə etməyi bacarması olduqca əhəmiyyətlidir. Müəllim müxtəlif mənbələrdən istifadə edərək tələbələrə daha zəngin əlavə təlim materialları təqdim edə bilər. İngilis dilinin tədrisində tələbələrin öyrəndiklərini möhkəmləndirmək üçün müəllimin müxtəlif əlavə təlim materiallarından istifadə etməsi vacibdir. Əlavə təlim materiallarından istifadə keyfiyyətli dil tədrisinə bilavasitə təsir göstərir. Düzgün seçilmiş əlavə təlim materialları dərs prosesində onlardan istifadəni daha asanlaşdırır.

Tədqiqatın obyektı. Tədqiqat obyektı olaraq ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisi zamanı istifadə edilən əlavə təlim materialları seçilmişdir.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqatın predmeti ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisi üçün seçilmiş əlavə təlim materiallarından səmərəli istifadə yollarını tədqiq edilir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisində əlavə təlim materiallarından istifadənin nə dərəcədə əhəmiyyətli rol oynadığını müəyyənləşdirmək və tədqiq etmək əsas məqsəddir. Tədqiqat işinin yerinə yetirilməsi zamanı qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün aşağıda göstərilən ***vəzifələr*** müəyyənləşdirilmişdir:

- təlim materiallarından istifadənin psixoloji və linqvistik əsaslarını təhlil etmək;

- ingilis dilinin tədrisində əlavə təlim materiallarının seçilməsini və onlardan istifadənin əhəmiyyətini müəyyənləşdirmək;

- ingilis dilinin tədrisi zamanı əlavə təlim materiallarından istifadənin səmərəli yollarını araşdırmaq;

- ali məktəblərdə təhsil alan tələbələrin maraq və ehtiyaclarına nəzərə alaraq eksperiment aparmaq və onun nəticələrini təhlil etmək.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Dissertasiyanın nəzəri əhəmiyyəti ingilis dilinin tədrisində əlavə təlim materiallarının seçimi və istifadə metodikası ilə bağlı nəzəri ədəbiyyatın təhlilindən və ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisi zamanı təlim materiallarından istifadənin psixoloji və linqvistik əsaslarının, o cümlədən təlim materiallarının seçilməsinə dair təklif və tövsiyələrin qeyd olunmasından ibarətdir. Təhsil sistemimizin bakalavr pilləsində təhsil alan tələbələrdə müvafiq kurslar üzrə ingilis dilinin tədrisi üçün elmi və metodik olaraq düzgün seçilmiş əlavə təlim materiallarından istifadə etmək zəruri bilik və bacarıqların inkişafı üçün əhəmiyyətlidir.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin praktik əhəmiyyəti ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisində əlavə təlim materiallarının seçilməsi və onlardan səmərəli istifadə yollarının geniş və aydın izahından ibarətdir. Tədqiqat işinin yerinə yetirilməsi sayəsində əldə edilmiş nəticələrin praktik dil tədrisində istifadə edilə bilməsi onun praktik əhəmiyyətini göstərir. Dissertasiya işində əks olunmuş tövsiyə və təkliflər gələcək tədqiqat işlərinin istiqamətləndirilməsində və həyata keçirilməsində istifadə oluna bilər.

Müdafiyə aşağıdakı əsas ***müddəalar*** təqdim olunur:

- ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisi zamanı tələbələrin tələb və ehtiyaclarına müvafiq olan əlavə təlim materiallarının seçilməsi və onlar üzərində işin təşkili metodikası tələbələrin tədris müddətində fəallığının təmin edilməsi yolunda mühüm əhəmiyyət kəsb edir və onların dil tədrisində rolu əvəzsiz hesab olunur;

- ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisində istifadə olunan dərsliklərdə verilmiş qrammatika, lüğət, fonetika kimi dilin mühüm aspektlərinin və dörd təməl dil bacarığının inkişafı və təkmilləşdirilməsi üçün müvafiq olaraq seçilmiş əlavə təlim materiallarından integrativ şəkildə istifadə olduqca vacibdir;

- müəllimlər əlavə təlim materiallardan səmərəli istifadəni təmin etmək üçün peşəkar səriştəyə malik olmalıdır. Dil tədrisinin uğurlu olması və tələbələrin müvəffəqiyyət əldə etməsi üçün əlavə təlim materiallarından məqsədli və sistemli şəkildə istifadə edilməlidir. İngilis dili dərslərinin təşkilində ən əsas məsələlərdən biri seçilmiş əlavə təlim materiallarının tələbələrə mərhələli şəkildə təqdim olunmasıdır;

- tədqiqat işinin eksperiment hissəsində aparılmış anket sorğunun nəticələrini ali məktəblərdə təhsil alan tələbələr üçün əlavə təlim materiallarını seçərkən nəzərə almaq eyni zamanda bu təhsil pilləsinin istənilən kursunda bu materialların uğurlu istifadəsinə xidmət edə bilər;

- ingilis dilinin tədrisində əlavə təlim materiallarını əsas dərsliklə yanaşı istifadə etmək ali məktəblərdə təhsil alan tələbələrin tədqiqat və araşdırma bacarığının inkişafına kömək edir və bu da öz növbəsində müasir təhsil sisteminin və dünyanın tələblərinə xidmət edən kadrların, həmçinin gənc tədqiqatçıların yetişməsinə xidmət edir. İstifadə olunan əlavə təlim materiallarının zəngin olması bu məqsədə çatmaqda müəllimlərin ən böyük köməkçisidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Xarici dil tədrisində təlim materiallarının seçilməsi və istifadəsi ilə bağlı bir çox tədqiqat işləri aparılmışdır. Yerinə yetirilən dissertasiya işinin yeniliyi ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisi zamanı dilin müxtəlif aspektlərini və dil bacarıqlarının inkişafını şərtləndirən əlavə təlim materiallarının seçilməsi və onlar üzərində işin təşkili metodikasının tədqiqindən ibarətdir. Yerinə yetirilmiş tədqiqat işinin nəticələrinin dil tədrisinə və metodika elminə töhfə verəcəyi güman edilir.

Tədqiqatın metodları. Dissertasiya işində nəzəri-təhlil, müşahidə və eksperimental metodlardan istifadə edilmişdir.

Dissertasiya işinin aprobasiyası. “Ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisi zamanı əlavə təlim materiallarından istifadə metodikası” adlı dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin “Filologiya fakültəsi nəzdində Xarici dillərin tədrisi metodikası kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqat işi ilə bağlı kafedra iclaslarında hesabatlar verilmiş və müzakirə edilmişdir. “Dil materiallarının seçilməsinin psixoloji amilləri” adlı məqalə çap edilmişdir.

Dissertasiya işinin strukturu. Dissertasiya işi giriş, iki fəsil, nəticə və azərbaycan və ingilis dilində istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL

İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİ ZAMANI TƏLİM MATERİALLARINDAN İSTİFADƏNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

İngilis dilinin tədrisi prosesində tələbəni uğura aparan bir çox amillər var. Bu amillərə dilə məruz qalma müddəti və keyfiyyəti, dilin tədrisi prosesinin uzunluğu və intensivliyi, vurğulanan bacarıqlar, tədris metodunun seçimi, dərsliklər və istifadə olunan əlavə təlim materialları daxildir.

Hər bir tədris sahəsində olduğu kimi, ingilis dilinin tədrisində də səmərəli təlim materiallarından istifadə vacibdir. Materiallar ingilis dilinin tədrisində elə seçilməli və istifadə olunmalıdır ki, tələbələrin öyrənmə prosesində fəal iştirakını təmin etsin. Tədris müddəti ərzində seçilmiş və istifadə olunan təlim materialları tədrisin məzmununa uyğun olmaqla yanaşı, tədrisin məqsədinə də uyğun olmalıdır. Materiallarından istifadə tədris prosesində öyrədilməsi hədəflənən bilik və bacarıqların inkişafı istiqamətində aparılmalıdır. Məsələn, yazılı materiallar oxuyub-anlama bacarıqlarının qazanılmasında, dinləmə materialları isə eşidib-anlama bacarıqlarının inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır. Materiallardan istifadə ingilis dilin tədrisində qarşıya qoyulmuş təməl bacarıqların əldə edilməsinə əsasən dəyişir.

Dil tədrisində müəllim amilini də nəzərə almaq lazımdır, unutmaq olmaz ki, material nə qədər yaxşı seçilmiş və ya hazırlanmış olsa da, həmin materialı tətbiq edəcək müəllim amili də önəmlidir. Çünki müəllim təlim-tədris prosesinin ən mühüm elementidir. Müəllim təlim-tədris prosesində idarəedici, nəzarətedici, istiqamətləndirici şəxsdir. Müəllimin dil təlimi materiallarının seçilməsindən və ya hazırlanmasından tutmuş onların tələbələrə təqdim olunmasına və tələbələrə onlardan səmərəli istifadəni aşılamağa qədər bir çox prosesdə rolunu qeyd etmək lazımdır.

Yuxarıda qeyd edilənlərə əsasən, dil tədrisində müəllimlərin ən mühüm vəzifələrindən biri dilöyrənənlər üçün uyğun materialların seçilməsi və onlar üzərində işin təşkil olunmasıdır. Müəllimlər tələbə və dil təlimi materialları

arasında dinamik qarşılıqlı əlaqənin mövcud olmasına şərait yaratmalıdır. Bu əsnada tədris prosesinin ən mühüm elementlərindən birinin tələbələr və onların öyrəndikləri arasındakı əlaqə olduğunu qeyd etməliyik. Öyrənmə adətən istəyərək baş verən və nisbət qalıcı bir dəyişiklik kimi izah edilir. Tələbələr dil dərslərində iştirak edərək, təlim materiallarından istifadə edərək, oxuyaraq, araşdıraraq və müzakirə edərək öyrənməyə başlayırlar. Müəllim tələbələrin əvvəlki təcrübəsinə əsaslanaraq təlim materialları seçdikdə öyrənmə daha da səmərəli olur. Bir sözlə, material seçimi əlbəttə ki, çox vaxt aparan bir işdir. Müəllimlər müəyyən meyarlara, dil aspektlərinə və seçim prinsiplərinə diqqət yetirməlidirlər.

Hatçinson materialların daha çox müəyyən təlim-tədris prosesinin məqsədlərinin, dəyərlərinin və metodlarının təcəssümü kimi nəzərdən keçirildiyini vurğulamışdır və buna görə də materiallardan istifadə çox güman ki, müəllimlər üçün ən vacib vəzifədir [37, s.38]. Materiallardan istifadə zamanı ingilis dili müəllimləri tərəfindən mütləq bir sıra meyarlar nəzərə alınmalıdır. Materiallardan istifadə edərkən tələbənin məqsəd, tələbat və ehtiyacları, öyrənmə üslubları, tələbələrin fon bilikləri, dil bilik səviyyələri, dil tədrisi metodları, tələbələrin maraq və motivasiyası kimi meyarlar diqqətə alınmalıdır. Müəllim materialların istifadəsinə nə qədər diqqətlə yanaşarsa, dil sinfində tələbələrin marağını bir o qədər cəlb edə bilər və nəticədə, təlim-tədris prosesi bir o qədər səmərəli olar. Təlim materiallarından istifadə dil təlim-tədrisinə və onun uğuruna mühüm təsir göstərir.

Təlim materialları ingilis dili müəllimləri üçün əsas mənbə olduğundan, onlar düzgün şəkildə istifadə edilməlidir. Dilöyrənənlərə tədris olunan dili öyrənməyə kömək etmək üçün istifadə edilən istənilən vasitə materialdır. Materiallara dərslik, iş dəftəri, kaset, CD, video, tələbələrə paylamaq üçün surəti çıxarılmış istənilən material, qəzet, bir sözlə tədris edilən dili öyrədən və ya məlumat verən hər şey daxil ola bilər. Əvvəllər təlim materialları dedikdə yalnız dərsliklər və iş dəftəri nəzərdə tutulurdu. Müasir tədris prosesində isə yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi daim dəyişən dünyanın da töhfəsi sayəsində dil təlim materialları xeyli genişlənməmişdir. Beləliklə, dil təlim materiallarının istifadəsi dedikdə təkəcə ənənəvi dərsliklər deyil,

həm çap, həm də rəqəmsal olmaqla çoxçeşidli materialların istifadəsi nəzərdə tutulur. Materialların seçilməsi həmin materialların onların istifadə olunacağı kontekstlə və onlarla işləyən müəllim və tələbələrin ehtiyac, tələbat və maraqlarına uyğunlaşdırılmasını nəzərdə tutur. Litlcon bir sıra materiallardan istifadənin sinif fəaliyyəti üçün yarada biləcəyi nəticələri araşdırma bilməyin və beləliklə, materiallardan istifadə metodikasının və məzmununun müəyyən bir dil tədrisi konteksti üçün uyğun olub-olmaması barədə əsaslı nəticəyə gələ bilməyin vacibliyini qeyd etmişdir [40, s.184]. Müəllimlərin məsuliyyəti yalnız materialları müvafiq xüsusi dil tədrisi konteksti ilə istifadə etməkdən ibarət deyil, həm də materialların seçilməsində bir çox meyarları diqqət mərkəzində saxlamalıdır. Müəllimlərin materialları seçərkən diqqət etməli olduğu üç meyar var. Bunlara dil tədrisinin məqsədi, öyrənənlərin müxtəlifliyi və materialların bu iki meyara uyğunluğu daxildir.

Materialların seçilməsində rol oynayan müəyyən amillər mövcudur. Tomlinsona görə materiallar tələbələrin mədəni şüur və emosiyasını inkişaf etdirməyə kömək etməli, dildən istifadənin reallığını əks etdirməli, tələbələrin dildən istifadə zamanı yarana biləcək bənzər şəraitə uyğun öyrənmələrinə, eyni zamanda onlarda öyrənməyə hazırlığın yaradılmasına kömək etməli və affektiv əlaqəyə nail olmalıdır [60, s.7].

Braun isə material seçimi üçün müəllifin və nəşriyyatın reputasiyası, tələblərə, məqsədlərə cavab verən kurrikuluma uyğun olması, fiziki xüsusiyyətləri (tərtibat, dizayn və. s), logistik amillər (qiymət, köməkçi vasitələr, iş dəftərləri) və öyrətmək bacarığı olmaqla nəzərə alınmalı olan beş əsas kateqoriya təqdim etmişdir.

O, həmçinin materialların seçilməsi zamanı daha çox diqqət yetirilməli məqam kimi kurrikulumun müəllimlər tərəfindən hazırlanmış tapşırıqlar, paylama materialları, diaqramlar, icmal vərəqləri və s. kimi materialları əhatə etmə dərəcəsi olduğunu əlavə etmişdir. Bu, həm müəllim, həm də tələbə üçün tədris və təlim fəaliyyətlərində həvəsləndirici amildir [17, s.158].

Bununla belə, təlim materiallarının seçilməsi üçün iki ümumi tələbə riayət edilməsi məqsəduyğundur. Təlim materialları müəyyən edilmiş təhsil məqsədləri ilə birbaşa bağlı olmalı və öyrənənlərin nəzərdə tutulan ehtiyaclarının ödənilməsini təmin etməlidir.

1.1. İngilis dilinin tədrisində təlim materiallarından istifadənin psixoloji əsasları

Təlim materiallarından istifadə dilöyrənənlərin psixoloji hazırlıq səviyyələrindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Bu yarım-fəsildə bir sıra psixoloji amillərin təlim materiallarının istifadəsinə təsirinin qısa icmalını təhlil edəcəyik.

Diqqət dil materiallarının istifadəsində əsas rol oynayan psixoloji amillərdən biridir. Tədris prosesində təlim materiallarının mənimsənilməsi və qavranılması bir sıra əhəmiyyətli faktorlardan asılıdır. Bu amillər içərisində əsas yer tutanlardan biri diqqət amilidir. Hətta deyərdik ki, əyani vasitələrin istifadə olunduğu, fərqli məzmunu malik dərstdə belə müəllim mütləq şəkildə öyrənənlərin diqqətini cəlb etməlidir ki, seçilmiş təlim materiallarını onlara yaxşı öyrədə bilsin. Diqqət amili istifadə olunan təlim materialının anlaşılmasında, onun üzərində işin aparılmasında və yaddaşda möhkəmləndirilməsində mühüm rol oynayır [8, s. 241].

Bu cəhətdən dilöyrənənlərin diqqətini cəlb etmək üçün daha maraqlı, onların dil və bacarıq səviyyəsinə uyğun təlim materiallarından istifadə etmək lazımdır. Düzgün seçilmiş dil materialları dilöyrənənlərin dərş prosesinə olan diqqətini, dil öyrənməyə olan marağını təmin edir. Tədris prosesində dil materiallarının düzgün seçilməsi və onlar üzərində işin təşkili, dərş ərsizində dilöyrənənlərin maraq və tələbatını nəzərə alaraq motivasiyanının yaradılması onların diqqətini cəlb etməyə, eyni zamanda dili həvəslə öyrənməyə kömək edir.

Dil materiallarının tərtibatı da psixoloji cəhətdən önəmli rola malikdir. Bu da birbaşa diqqət amili ilə bağlıdır. Qruplaşdırma, ümumiləşdirmə kimi ünsürlərdən istifadə edərək tərtib olunmuş təlim materiallarının istifadəsi tədris prosesində dilöyrənənlərin uzun müddət öz diqqətlərini cəmləyərək öyrənməsinə kömək edir.

Dünyanın bir çox ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da tələbələrin motivasiyası dil öyrənmənin əsas şərti ola bilər. Müxtəlif araşdırmalar tələbələrin motivasiyası və öyrənmə nəticələrinin qarşılıqlı şəkildə əlaqəli olduğunu göstərir. Belə desək, motivasiyalı tələbələr dil öyrənməkdə daha uğurlu olurlar. Kohen və Dörnyei motivasiyanın öyrəncilər üçün əsas amil olduğunu və onsuz hər hansı bir şeyi həyata keçirməyin mümkünsüzlüyünü iddia etmişdir. Dilöyrənənlərin motivasiyası nə qədər çox olarsa, onlar dili öyrənmək üçün bir o qədər çox səy göstərməyə meyilli olurlar [19, s.173].

Ümumi mənada motivasiya hər hansı konkret addım atmaqla bağlı müsbət meylidir. Riçards görə motivasiya insanı bir şeyi etmək istəyini müəyyən edən amil hesab edilir [54, s.185]. Xarici dil öyrənməkdən bəhs edərkən isə motivasiya insanı yeni bir dil öyrənməyə sövq edən bütün səbəblər toplusudur. Motivasiyanın əsas əhəmiyyəti bu və ya digər şəkildə ikinci dilin tədrisi prosesində iştirak edən hər kəs tərəfindən geniş mənada qəbul edilir. Motivasiya dil öyrənmədə uğur əldə etmək üçün ən həlledici sosial-psixoloji amillərdən biridir.

Tələbələrin motivasiyasına təsir edən bir sıra amillər mövcuddur. Əsas amillərdən biri tədris prosesində istifadə edilən materiallardır. Xomskiyə görə dil tədrisinin təxminən 99%-i tələbələrin təlim materiallarına maraq göstərməsini təmin etməkdən ibarətdir. Qalan 1% isə müəllimin istifadə etdiyi metodla bağlıdır. Xomski onu da qeyd edir ki, bu təkcə dil deyil, digər fənlərin tədrisində də belədir [18, s.181]. Bu nüansı nəzərə alıqda təlim materiallarının tələbələr üçün motivasiya yaradan və onları dil tədrisinə cəlb edən bir amil olduğunu anlayırıq. Xarici dilin mənimsənilməsi ilə bağlı motivasiya üzrə ilk tədqiqat aparan Robert Qardner və Uollas Lambert motivasiyanın iki növünü fərqləndirən sosial-psixoloji modeli təklif etmişlər: İnteqrativ motivasiya və instrumental motivasiya.

İnteqrativ motivasiya hədəf dilin və mədəniyyətin mənsub olduğu cəmiyyətin bir hissəsi olmaq üçün yeni bir dil öyrənmək istəyən şəxslərin sahib olduğu motivasiyadır. Bu əsasla inteqrativ motivasiyaya sahib olan insanların başlıca məqsədi həm dili öyrənmək, həm də cəmiyyətə inteqrasiya etməkdir.

Instrumental motivasiyaya gəldikdə isə dilöyrənənin əsas məqsədi daha praktik bilik əldə etməklə bağlıdır. Bura imtahandan keçmək, peşəkar ixtisas əldə etmək, universiteti bitirdikdən sonra yüksək məvacibli işə qəbul olmaq, karyerada daha sürətlə irəliləmək və s. kimi məqsədlər daxildir və bir sözlə universitetdə təhsil alan hər bir tələbənin sahib olduğu əsas motivasiya növüdür. Başqa sözlə, peşə və ya konkret səbəblərdən yeni dil öyrənən şəxsləri xarakterizə edir [30, s.103].

Qardner və Lambert modeli ikinci dil öyrənmə sahəsində ən böyük təsirə malik model olsa da, 1990-cı illərin ortalarından etibarən motivasiya ilə bağlı yeni fikirlər ortaya çıxdı. Beləliklə, psixologiya tədqiqatlarında xarici (mükafatlandırılmaq və təqdir edilmək istəyi ilə bağlı) və daxili motivasiya (dili öyrənərkən hiss etdiyi həzz) arasında fərq qoyulur. Müəllim tələbələrinin müxtəlif ehtiyaclarına cavab verən fərdiləşdirilmiş tədrisi həyata keçirmək üçün ən effektiv təlim materiallarından istifadə etməlidir.

R.Ellis güclü motivasiyaya və istəyə malik olan dilöyrənənin dil mənimsəməsi zamanı daha tez müvəffəqiyyət qazandığını vurğulamışdır [29, s.527]. Motivasiyanın bir digər təsnifatını nəzərdən keçirək:

- Daxili motivasiya: subyektin cəza, mükafat və ya qorxu kimi xarici stimullara cavab olaraq deyil, öz istəyi ilə öyrənməni dəstəkləyən motivasiya növüdür. Bu cür motivasiya, ümumiyyətlə, tələbənin daha çox uğurlu olmasına gətirib çıxarır. Müəllimlər tələbələrin daxili marağına və onun yaratdığı məmnunluq və həzzə xidmət edən materiallardan istifadə etməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu cür motivasiya daha yaxşı nəticələr əldə etməklə bağlıdır, ona görə də müəllimlər seçdiyi materiallarla bu növü daha da təbliğ etməyə çalışmalıdır.

- Xarici motivasiya: tələbə cəzadan yayınmaq və ya mükafatlandırılmaq məqsədi ilə, məsələn, imtahandan yaxşı qiymət almaq üçün dil öyrənə bilər. Dil öyrənmək xarici amilləri əsas götürərək başlaya və sonra daxili motivasiyaya çevrilə bilər və ya daxili maraqdan başlaya və digər (xarici) nəticələr əldə etmək üçün davam edə bilər.

Harmer məqsədlərindən asılı olaraq insanları ikinci dil öyrənməyə aparan motivlərlə bağlı başqa bir bölgü aparır və onları belə fərqləndirir:

- Qısamüddətli məqsədlər üçün motivasiya yaxın gələcəkdəki hədəflərə çatmaq ehtiyacı kimi müəyyən edilir. Məsələn, xarici dil daha yüksək qiymət almaq üçün öyrənilir.
- Uzunmüddətli məqsədlər üçün motivasiya uzaq gələcəkdəki hədəflərə çatmaq üçün istifadə olunur. Məsələn, həmin dildə danışan insanlarla ünsiyyət qura bilmək və ya iş tapmaq məqsədi daşıyır [33, s.91].

Dörnyei motivasiyanın üç komponentini müəyyən etmişdir: 1) kursa xas motivasiya komponentləri; 2) müəllimə xas motivasiya komponentləri; 3) qrupa xas motivasiya komponentləri. Kursa xas motivasiya komponentlərinə fənn proqramı, istifadə olunan materiallar, tədris metodu və öyrənmə tapşırığı aiddir [25, s.19].

İngilis dilin tədrisində istifadə olunan təlim materialları tələbələrin birdən çox hiss orqanını fəal vəziyyətə gətirməlidir. Təlim materiallarının bu kimi tələblərə uyğun seçilməsi daha təsirli öyrənməni təmin edir və öyrənmə prosesində unutma hallarını minimuma endirir. Dalenin fikrinə görə öyrənmə prosesində nə qədər çox hiss orqanı iştirak edərsə, bir o qədər yaxşı öyrənərik və gec unudarıq. Aparılan bir çox araşdırmalardan yola çıxaraq, insanların 83% -ni görmə, 11% -i eşitmə, 3% -i qoxu, 2% -i toxunma və 1% -i dadbilmə vasitəsilə öyrəndiyini qeyd etməliyik. Bu araşdırmalara əsasən, insanlar oxuduqlarının 10% -ni, eşitdiklərinin 20% -ni, gördüklərinin 30% -ni, gördüklərinin və eşitdiklərinin 50% -nin, dediklərinin 70% -nin və göstərərək dediklərinin 90% -nin xatırlayırlar. Bu araşdırmaları əsas tutaraq ingilis dilini tədris edərkən tələbələrin müxtəlif hiss orqanlarını aktivləşdirəcək əlavə təlim materiallarından istifadənin əhəmiyyətini söyləyə bilərik [24, s. 108].

Bu əsnada Harvard Universitetinin psixoloqu və tədqiqatçısı Hovard Qardnerin “Çoxnövlü intellekt” nəzəriyyəsini vurğulamaq yerinə düşərdi. Amerikalı psixoloq iddia edir ki, insanlar müxtəlif yollarla inkişaf edən, eyni dərəcədə vacib olan fərqli zəkalara malikdirlər. Qardnerin “Çoxnövlü intellekt” nəzəriyyəsi çərçivəsində intellektin 9 növü təsnif edilir. Bunlara verbal-lingvistik

intellekt, məntiqi-riyazi intellekt, musiqi-ritmik intellekt, məkan-vizual intellekti, bədən-kinestetik intellekti, şəxs daxili intellekt, şəxslərarası intellekt, naturalist intellekt, ekzistensial intellekt növləri daxildir [66].

Hazırda da Qardnerin dil tədrisinə müxtəlif tərəfdən yanaşmaq lazım olduğunu əsas tutan nəzəriyyəsi böyük maraq doğurur. Bununla belə, bu, bütün tələbələrin eyni şəkildə və eyni materiallarla öyrəndiyini nəzərdə tutan təhsil sistemimizlə ziddiyyət təşkil edir. Bu nəzəriyyəyə əsasən müəllim tələbələrin psixoloji profilinə uyğun müxtəlif əlavə təlim materialları vasitəsi ilə bilik əldə etmək imkan yaratmalıdır.

Dil materiallarının tələbələrin öyrənmə üsulları ilə əlaqəsini də vurğulamaq lazımdır. C.Reid təklif etdiyi hissiyyat təsnifat modelinə əsasən öyrənənlərin məlumatı qavrama tərzinə görə üç öyrənmə meylini fərqləndirir:

- Vizual öyrənmə və ya görərək öyrənmək. Kitablarda, xəritələrdə, rəsmlərdə, fotoşəkillərdə və s. sözləri görmək nəticəsində baş verən öyrənmədir.

- Dinləmə əsaslı öyrənmə və ya şifahi göstərişlər və izahlar vasitəsilə öyrənmək. Sözləri eşitmək, həmçinin CD və ya mühazirələri dinləmək nəticəsində baş verən öyrənmədir.

- Kinestetik / toxunma öyrənmə və ya edərək öyrənmək. Bu, sinif daxilindəki fəaliyyətlərdə fiziki iştirak yolu ilə baş verən öyrənmədir. Beləliklə, öyrənən hərəkət edə bildiyi və hər şeyi manipulyasiya edə bildiyi zaman daha yaxşı öyrənir [52, s.103].

Dil təlim materiallarından istifadə zamanı diqqətə alınmalı digər mühüm psixoloji əsaslardan biri yaş amilidir. Dil təlim materialları dilöyrənənlərin yaşına uyğun olmalıdır. Məsələn, təlim materiallarındakı mövzular, lüğəvi hissənin səviyyəsi, şəkillərin sayı, qrammatik nümunələr öyrəncilərin yaşından asılı olaraq dəyişir. Daha gənc fərdlərdən ibarət qruplara ingilis dilinin tədrisi üçün istifadə olunan dil materialları daha başa düşülən və konkret mövzuları əhatə etməli, daha çox təsvirli və daha sadə qrammatikalardan ibarət olmalıdır. Digər tərəfdən, ali məktəblərdə təhsil alan tələbələr üçün təlim materiallarının məzmunu fərqli olmalıdır. Ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisində dilöyrənənlər üçün təhsil

aldıqları sahəyə uyğun dil materiallarından istifadə etmək daha faydalıdır. Buna əsaslanaraq, dilöyrənənin yaşı dil materiallarını seçərkən və ya qiymətləndirərkən nəzərə alınmalı ən mühüm amillərdən biridir. Dilöyrənənlərin yaşını nəzərə almadan seçilmiş hər hansı materialın dil tədrisində istifadəsi ya effektiv nəticə, ya da heç bir nəticə verməyəcək. Məsələn, müəllim ibtidai sinifdə təhsil alan şagirdə orta və ya universitet tələbələri üçün nəzərdə tutulmuş hər hansı bir təlim materialından istifadə edə bilməz. Belə bir dil materialı bu dilöyrənənlərin psixoloji hazırlıq səviyyəsi üçün mürəkkəb ola bilər.

Dil materiallarından istifadə edərkən digər bir nəzərə alınmalı amillərdən biri də dilöyrənənlərin yaradıcılığı ilə bağlıdır. Dörnyei öz kitabında bu mövzu ilə bağlı Sternberq və Ottonun fikirlərinə toxunmuşdur. O, Sternberqin yaradıcı intellektin ikinci dilin mənimsənilməsinin mühüm müəyyənədicisi olduğuna inandığını vurğulamışdır. Həmçinin Dörnyei bu amillə bağlı Ottonun tədqiqatına toxunmuşdur. Ottonun tədqiqatının başlanğıc nöqtəsi kommunikativ dil təliminin funksional dilin istifadəsini vurğuladığı və rol fəaliyyətləri və simulyasiyalar kimi kommunikativ tapşırıqları ehtiva etdiyi bir müşahidə idi. Müəllifin fikrincə, bu cür tapşırıqlar çox vaxt tələbələrdən öz təxəyyüllərindən istifadə etməyi, yəni öz fikirlərini ortaya qoymağı tələb edir. Buna görə də nəticələrin böyük dərəcədə tələbələrin yaradıcılıq qabiliyyətlərindən asılı ola biləcəyini söyləmək məqsədəuyğundur. Dil materiallarından istifadə tələbələrinin yaradıcı təxəyyülünü inkişaf etdirməyə istiqamətlənməlidir. Seçilmiş dil materialları dilöyrənənlərin yaradıcı təxəyyülünü artıracaq tapşırıq və fəaliyyətləri özündə ehtiva etməlidir [26, s.205].

Qorxu, ruhdan düşmə, həvəslənmə və s. kimi psixi hallar dil materiallarından istifadəyə, onların həmin materialları öyrənməsinə və ümumiyyətlə dərs prosesindəki iştirakına təsir göstərir. Buna görə təlim materiallarından istifadə edərkən yarana biləcək psixi halları nəzərə almaq lazımdır. Yuxarıda sadaladığımız psixi hallar öyrənənin tədrisə qarşı münasibətini, onların davranışlarını və bu prosesdə iştirakını müəyyənləşdirir [8, s.11].

Materiallar həm sağ, həm də sol beyin fəaliyyətini stimullaşdıran intellektual, estetik və emosional iştirakı təşviq etməklə öyrənmə potensialını maksimum dərəcədə artırmalıdır [60, s.21]. Dil ünsiyyət üçün istifadə etdiyimiz mexanizmdir və ünsiyyət qurmaq istədiyimiz mövzuların geniş spektrinə malikdir. Dil öyrənmək dilin leksikasını, qrammatikasını və input və output bacarıqlarını öyrənməkdən qat-qat artıqdır, o, dilöyrənənlərin həyatının bir hissəsidir. Buna görə daha cəlbedici fəaliyyətləri təşviq edən və daha maraqlı məzmunndan istifadə edən, tələbələri daha çox output ilə təmin edən materiallar seçilməli və istifadə edilməlidir.

1.2. İngilis dilinin tədrisində təlim materiallarından istifadənin linqvistik əsasları

Seven və Engin dil materiallarının dil tədrisində çox mühüm təsir və rola malik olduğunu vurğulayıblar. İngilis dilin tədrisində təlim materiallarından istifadə edərkən bir sıra xüsusiyyətləri nəzərə almaq lazımdır. Materialları müəllim mərkəzli təhsil yanaşmasına əsasən deyil, tələbə mərkəzli təhsil yanaşmasına əsasən istifadə edilməlidir və tələbə fəallığını təmin etməlidir. Effektiv təlimin əsasını tələbələrin diqqətini cəlb etmək və onların bütün tədris prosesi boyunca fəallığını qoruyub saxlamaq təşkil edir. İstifadə edilən materiallar tələbələrin dərstdə daha fəal iştirakını təmin etməli, onların diqqətini canlı tutmalı, dərsi monoton və müəllim mərkəzli olmaqdan xilas etməli və dərsi əyləncəli və zövqlü bir prosesə çevirməlidir. İngilis dilinin tədrisində diqqət yetirilməli olan digər bir məqam materialların istifadəsində asandan çətinə, sadədən mürəkkəbə ardıcılığının təmin olunmasıdır. Bu prinsiplərdən həm də materialın hazırlanmasında istifadə olunur [57, s.3].

Xarici dillərin tədrisində danışma, yazı, oxu və eşidib-anlama kimi dörd əsas bacarığın əldə edilməsinin zəruriliyi məlumdur. Materiallardan istifadə edərkən bu dörd bacarığın inkişafını təmin etmək nəzərə alınmalıdır. Müəllimlər ingilis dilin tədrisində oxu, yazı, eşidib-anlama və danışma bacarıqlarının hər birinə xüsusi diqqət yetirməli və materialların bir dilə yiyələnməkdə əsas olan dörd təməl

bacarığın inkişafına yönəlməsinə zəmin yaratmalıdır. Tədris müddəti ərzində tələbələr müəllim tərəfindən müşahidə edilməli və bu bacarıqların hər birinin inkişafına yönəlmiş materiallardan istifadəyə diqqət yetirilməlidir. Məsələn, sinfin oxuyub-anlama bacarığı yaxşı səviyyədədirsə və eşidib-anlama bacarıqları geri qalırsa, eşidib-anlama bacarıqlarını təkmilləşdirməyə yönəlmiş dil materiallarının istifadəsi əsas olmalıdır.

Həm yazılı materiallarda, həm də audio-vizual materiallarda həm mövzuların, həm lüğəvi hissənin, həm də qrammatikanın səviyyəsi tədricən çətinləşməlidir.

Təlim materiallarından istifadə edərkən dörd əsas dil bacarığının eyni vaxtda inkişaf etdirilməsinin vacibliyini nəzərə almaq mütləqdir. Dil tədrisi prosesində bu dörd bacarığın hamısı birlikdə vəhdət təşkil edir. Mükəmməl və uğurlu tədris prosesi o zaman baş verir ki, müəllim seçdiyi təlim materialları vasitəsilə dörd dil bacarığını tədris etsin və tələbələr eyni vaxtda bu dörd bacarığa yiyələnsinlər.

Materiallar öyrənmələri inkişaf etməkdə olan bacarıqlarını sinifdən kənarında tətbiq etməyə təşviq etməlidir. Adətən dərs zamanı tələbələr qismən bu bacarıqların inkişafı üçün imkanlar ilə təmin olunurlar. Bu səbəbdən müəllim dil materiallarından istifadə edərkən tələbələrin “real dünyada” istifadə olunan bacarıqlarını inkişaf etdirməyi hədəfləməlidir, beləliklə onlar sinifdən kənarında bu bacarıqlardan istifadə etməyə, onları təcrübədən keçirməyə çalışırlar. Məlumdur ki, əgər tələbələr bu bacarıqları sinifdən kənarında təcrübə etsələr, onlar daha dərin bilik və bacarıqlara sahib ola bilərlər [46, s.19].

Müəllimlər tələbələrin oxu bacarıqlarının inkişafı üçün hansı oxu materiallarının aktual və maraqlı olduğunu düşünməlidirlər. Onlar tələbələrin oxu bacarıqlarının inkişaf etdirilməsində qarşıya qoyulan məqsədi müəyyənləşdirməli, sonra isə bu məqsədlərə uyğun olan materiallardan istifadə etməlidirlər. Nutal müəllimlərə oxu materialı seçmək üçün üç meyar təklif etmişdir. Bura məzmun uyğunluğu, istifadəyə yararlılıq və oxunaqlılıq daxildir. Seçilmiş oxu materialları həm də dil funksiyasından və ya məzmunundan baxıldığında müəyyən məqsədlərə nail olmağa kömək etməlidir [48, s.126].

Eşidib-anlama interaktiv bir prosesdir. Bunun üçün müəllimlər dinləmə bacarığının tədrisi zamanı bir sıra prinsiplərə diqqət yetirməlidirlər. Bu prinsiplərə bacarıqların inteqrasiya edildiyi kursda dinləməyə xüsusi diqqətin yetirilməsi, daxili motivasiya yaradan üsullardan, eyni zamanda orijinal dil və kontekstlərdən istifadə edilməsi, öyrənənlərin cavablarının formasının nəzərdən keçirilməsi və dinləmə strategiyalarının inkişafının təşviq edilməsi daxildir [16, s.259].

Danışma bacarığına gəldikdə isə müəllimlərin qarşısında duran iki mühüm məqsəd, dilöyrənənlərə düzgün və səlis şifahi nitq bacarıqlarını aşılamaqdır.

Dörd ingilis dili bacarığının sonuncusu yazı bacarığıdır. Dil tədrisi üçün tərtib edilmiş əksər materiallar müraciət, başsağlığı, təşəkkür, təbrik, dəvət, üzrxahlıq məktubları yazmaq, müxtəlif mövzu və məzmununda esselər yazmaq üçün yazı fəaliyyətləri təqdim edir. Həmçinin bu materiallar yazı bacarığının real həyatda daha sıx istifadəsi ilə bağlı olan gündəliklər, e-poçt məktubları, mətn mesajları yazmaq fəaliyyətlərini özündə ehtiva edir.

İstər ali məktəbdə, istərsə orta məktəbdə ingilis dilinin tədrisinin formalaşmasında rol oynayan əsas komponentlərdən biri təlim materiallarıdır. Hər bir dil sistemli şəkildə fəaliyyət göstərir və dilin hər aspekti dil tədrisində mühüm rol oynayır.

Təlim materialları dilöyrənənlərdə şifahi ünsiyyət bacarığını formalaşdırmağı, lüğət ehtiyatını zənginləşdirməyi, qrammatik bilgiləri və dil konstruksiyalarının tədrisini, yazı, oxu və dinləyib-anlama bacarıqlarının inkişafını özündə ehtiva etməlidir.

Təlim materiallarının istifadəsi zamanı diqqətə alınmalı linqvistik əsasları ali məktəblərdə istifadə olunan materiallar əsasında nəzərdən keçirək. Bunun üçün ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisi üçün istifadə olunan təlim materiallarından biri olan “Cutting Edge” kitabını istifadə edəcəyik. Dərsliyin müxtəlif dil səviyyələrinə müvafiq nəşrləri mövcuddur və biz “Cutting Edge” kitabının “upper intermediate” dil səviyyəsinə uyğun olan nəşrini nəzərdən keçirəcəyik. Kitab 12 moduldan ibarətdir və dərsliyin hər bir modulu dilin müxtəlif aspektlərini vurğulayan

müvafiq hissələri özündə ehtiva edir. Kitab həmçinin iş dəftərindən, dinləmə üçün CD və kiçik lüğətdən ibarətdir [21].

İngilis dilinin tədrisində dilöyrənənlərə linqvistik biliklər sistemini aşılamaq olduqca vacibdir. Təlim materiallarının istifadəsi zamanı linqvistik əsasların nəzərə alınması dilöyrənənlərin şifahi və yazılı nitqinin, oxu və yazı bacarıqlarının inkişaf etdirilməsinə və təkmilləşdirilməsinə təkan verir.

Dil tədrisində linqvistik biliklər sistemi dedikdə dilin qrammatikası, leksik tərkibi, müxtəlif səviyyəli dil vahidlərinin istifadəsi qaydaları və onların birləşməsi, yazılı və şifahi ünsiyyətin prinsipləri nəzərdə tutulur. Bunlar xarici dilin tədrisi üçün tərtib olunan dil materiallarında aydın şəkildə əks olunur. Köhnə nəsil dil kitablarına baxdıqda onların əsasən əlifba, fonetika, söz və cümlələrdən ibarət olduğunu görürük. Yeni nəsil dil kitabları köhnə nəsil dil kitablarına nisbətən dilin hər bir linqvistik aspektini daha çox özündə əks etdirir. Lakin bütün bunları nəzərə alarkən dildən real istifadə ilə yeni nəşr kitablar arasında uyğunsuzluqlar hələ də müşahidə olunur və əlavə təlim materiallarından istifadəni zəruri edir.

Təhlil etdiyimiz kitabda oxuya qismən yer verilmişdir. Xarici dilin tədrisində oxu nitq fəaliyyətinin bir forması olduğundan bu bacarığın inkişafı əhəmiyyətlidir. Kitabda əks olunmuş müxtəlif mətnlərin müəllim tərəfindən düzgün istifadə edilməsi səmərəli və mətnə uyğun fəaliyyət növlərinin müəyyənləşdirilməsində vacib rol oynayır. Leksik və qrammatik əsas malik olan mətnlərin seçilməsində və istifadə edilməsində əsas məqsəd oxu bacarığının inkişafını təmin etməkdir. Dil tədrisinin mühüm aspektlərindən olan oxu bacarığının inkişafı üçün oxu materiallarından istifadə səmərəli və uğurlu öyrənmənin təməl amillərindən biridir. Bu baxımdan bu bacarığın mümkün qədər inkişafı üçün ali məktəblərdə dil müəllimləri tələbələri onların ehtiyaclarına və maraqlarına uyğun əlavə oxu materialları ilə təmin etməlidir. Oxu mətnlərinin düzgün istifadəsi tələbələrin şifahi nitqinin, anlama qabiliyyətinin, öz fikirlərini düzgün və səlis ifadə etmək və bacarığının inkişaf etdirilməsində və təkmilləşdirilməsində əsasdır. Çünki bu materiallar dilöyrənənləri hazır nitq modelləri və müxtəlif cümlə və qrammatik

strukturlar, söz və söz birləşmələri ilə təmin edir və onların bu kimi bilik və bacarıqlarını zənginləşdirir. Bu materiallar həm dilöyrənənlərin mənasını bildiyi, həm də mənasını bilmədiyi, amma dilöyrənənlərdə onları araşdırıb öyrənmə istəyi yaradacaq məfhumları özündə ehtiva etməlidir.

Ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisində istifadə olunan dil dərslikləri əsasən mövzu və məzmun yönümlüdür. Bu baxımdan bəzi tələbələr bu materialları sıxıcı və çətin, bəzi tələbələr isə maraqlı və asan hesab edə bilər. Nəticə etibarilə müəllimin dil dərsliklərindən istifadə edərkən tələbələri sinfin səviyyə və marağına uyğun olan əlavə təlim materialları ilə təmin etməsi məqsədəuyğundur.

Dərsliklər mürəkkəb görünən tədris prosesini sadələşdirmək üçün dilöyrənənləri izahatlar, mətnlər və fəaliyyətlər kimi inputlarla təmin edən əsas materiallardan biridir. Xüsusilə, kitabda istifadə olunan linqvistik elementlər və vizual təsvirlər keyfiyyətli ingilis dili kitablarının əsas göstəricilərindəndir. Tədris prosesində dərsliklər, xüsusilə dil dərslikləri öyrənənlərdə bilik və bacarıqları formalaşdıran əsas materiallardır.

Alan Tokerin dil materiallarını qiymətləndirmək üçün təklif etdiyi sistem daxili və xarici olmaqla iki əsas meyardan ibarətdir. Dil materiallarının linqvistik əsaslarının qiymətləndirilməsi daxili qiymətləndirmə zamanı həyata keçirilir. Bu zaman qrammatika, leksika və fonetika kimi dilin linqvistik aspektləri ətraflı şəkildə təhlil olunur və qiymətləndirilir [62, s.357].

Qrammatik və leksik baxımdan yaxşı tərtib olunmuş dərslik müəllimlərə dərsləri daha sistemli şəkildə tədris etmək üçün şərait yaradır. İngilis dilinin qrammatikasının tədrisi üçün istifadə olunan materiallar həm sinifdə, həm də sinifdən kənarında öyrənənlər üçün çox vacibdir. Qrammatik və leksik baxımdan yaxşı tərtib olunmuş dərsliklərdən istifadə öyrənənlərə effektiv ünsiyyət üçün danışarkən düzgün sözləri və düzgün qrammatik strukturları seçməyə imkan verir.

Dil tədrisində dinləmə və danışma bacarıqlarının inkişafı üçün materiallardan istifadə dilöyrənənlərə səslərin və sözlərin düzgün tələffüzünü aşılamaqla onları effektiv ünsiyyət qurmağa sövq edir. Bütün bu bacarıqlar real həyatla bağlı olan praktik bacarıqlardır və dilöyrənənlər onlardan gündəlik ünsiyyətdə istifadə

edirlər. Dilin müxtəlif aspektlərinin yer aldığı dərsliklər tələbələr üçün əlçatan əsas vəsaitdir.

Nəzərdən keçirmək üçün seçdiyimiz “Cutting Edge” kitabının bəzi modullarında əks olunmuş məşhur şəxslərin uğur hekayələri, sirli hadisələr, bayram və festivallar, media, müasir tibb elmi kimi məlumatlar reallığa və faktlara əsaslanır. Buna görə də, dil materiallarının bu xüsusiyyətə sahib olması real “dünyanı” sinifə gətirir. Dil materiallarında bu cür xüsusi məzmunu malik məlumatların əks olunması tələbələrdə dil bilgisini inkişaf etdirməklə yanaşı dünyanı dərk etməyə də kömək edir.

Dərslik strukturlaşdırılmış bölmələrdən ibarətdir. Bu dərslik qrammatika, leksika, fonetika, yazı və eşidib-anlama, oxu və danışma aspektlərini əhatə edən xüsusi məzmundan ibarət modullar əsasında tərtib edilmişdir. Dil materialının bu şəkildə sistemli tərtib olunması müəllimin vaxtına qənaət edir.

Bölmələrdə müəyyən başlıqlardan istifadə etməklə oxuma, yazma, danışma və dinləmə bacarıqlarının aydın şəkildə müəyyən edilə bilməsi dərsi daha məqsədyönlü edir və dilöyrənənlərin diqqətlərini müəyyən bir bacarıq üzərində cəmləməsinə imkan yaradır. “Cutting Edge” kitabının hər bir modulunun əvvəlində giriş hissə əks olunmuşdur. Bu giriş hissə modulun əhatə etdiyi dil bacarıqları, linqvistik aspektlər və ən əsası mövzu haqqında məlumat verir. Bu hissədə modul haqqında əsas məlumatların verilməsi tələbələrin modulu daha aydın başa düşməsinə və asanlıqla qavramasına kömək edir. Bu da dilöyrənəni sistemli və aydın oxumağa yönəldir və nəticədə öyrənməyi asanlaşdırır.

Bəllidir ki, dərsliklərdə yer alan mövzular müəyyən ardıcılıqla əks olunur. Lakin tədris prosesində dərsliklərdə əks olunan mövzuların ardıcılığını tədris proqramına uyğun müəyyənləşdirmək mütləqdir. Məsələn, “yeni il” mövzusunə əhatə edən modulun əsasən yeni il ərəfəsində tədris olunması daha məqsəduyğundur.

Ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisində istifadə olunan “Cutting Edge” kitabında linqvistik amillərinin nə dərəcədə əhatə olunduğunu təhlil etmək üçün kitabın “Adventures and mishaps” adlı üçüncü modulunu nəzərdən keçirək. Bu

başlıq adı altında seçilmiş modulda əks olunan dilin linqvistik elementləri, o cümlədən tapşırıqlar bu mövzu ətrafında tərtib edilmişdir. Modulda əks olunan linqvistik aspektləri təhlil etmək üçün əvvəlcə modulun girişində göstərilən başlıqlara nəzər yetirək.

- *Language focus 1: Verb forms in the narrative*
- *Language focus 2: Continuous aspect in other tenses*
- *Speaking and reading: How adventurous are you?*
- *Vocabulary and listening: Mishaps*
- *Reading and speaking: The gentle touch*
- *Task: Tell a story from two points of view*
- *Pronunciation: Sentence stress, intonation*
- *Writing: A narrative*
- *Real life: Dealing with unexpected problems*

Yuxarıda əks olunan başlıqlardan kitabın bu modulunda dilin bir çox aspektlərinə yer verildiyini müəyyənləşdiririk. Bu kitabda dilin qrammatik, leksik və fonetik aspektlərinin, o cümlədən eşidib-anlama, danışma, oxu və yazı kimi dörd təməl vərdiş və bacarıqlarının əhatə olunduğunu görürük. Müxtəlif aspektlərin bir bölmədə cəmlənməsi onların bir-birini tamamlamasına gətirib çıxarır. Bəllidir ki, dil tədrisində dilin müxtəlif aspektlərinin bir-birindən təcrid edilmiş şəkildə tədris edilməsi qəbul edilməzdir. Materialdan istifadə zamanı bu faktorun nəzərə alınması uğurlu dil tədrisinin təməlidir. Modulda müxtəlif dil aspektlərinin dilöyrənənlər üçün aydınlığını təmin etmək məqsədilə müxtəlif cədvəl, sxem və diaqramlardan, həmçinin foto və şəkillərdən istifadə olunmuşdur. Bu da öz növbəsində dil tədrisinin səmərəliliyi, dəqiqliyi və əyaniliyi baxımından mühüm rola sahibdir.

Bəzi dil materialı müəllifləri ingilis dilinin tədrisində mütləq dilin qrammatik quruluşuna mükəmməl şəkildə yiyələnməyin əhəmiyyətini vurğulayırlar. Onu da qeyd etməliyik ki, “İngilis dilinin qrammatikası” kitabında O.Musayev qrammatikanın dilin mahiyyətini təşkil etdiyini vurğulamışdır [7, s.6]. Digərləri isə ingilis dilinin tədrisində qrammatikanın o qədər də əhəmiyyət kəsb etmədiyini

bildirir. Seçilmiş təlim materialları əsasında qrammatik qayda və strukturların müəyyən mövzu daxilində dilöyrənənlərə təqdim edilməsi onlarda bunlardan daha düzgün istifadə vərdişi yaradır və yaddaşda daha yaxşı qalır. Müəlliflər tərəfindən irəli sürülən hər iki fikir müəyyən əsaslara malikdir, lakin bu iki fikir arasında ortaq yolu müəyyənləşdirmək və düzgün qrammatik materialların seçilməsinin və onlardan necə istifadə edilməsinin əsaslarını aydınlaşdırmaq zəruridir. Bu əsnada P.Gurreyın ingilis dilinin qrammatikasının deyil, ondan istifadənin çətin olduğunu vurğuladığını qeyd etmək lazımdır [32, s.78]. Bu gün ingilis dilinin tədrisi daha çox ünsiyyətə əsaslanır və bu da öz növbəsində qrammatik materiallardan bu xüsusiyyətə əsaslanaraq istifadəni tələb edir.

Bu modulun “Language focus” adlı hissəsində tədris olunan qrammatik məlumatlara müvafiq tapşırıqlar verilmişdir. Sözügedən tapşırıqlar qrammatik mövzuya uyğun illüstrasiyalarla müşayiət olunur. Müvafiq tapşırıqların sonunda bu qrammatik strukturlarla bağlı “Cutting edge” kitabının 146-cı və 147-ci səhifələrdə məlumatların olduğu qeyd olunmuşdur. Kitabın sonunda yer alan “Language summary” bölməsində isə sözügedən qrammatik strukturlara uyğun sxemlər və ətraflı məlumatlar əks olunmuşdur. “Language summary” bölməsində kitabda yer alan hər bir on iki modula müvafiq olaraq qrammatik mövzular ətraflı şəkildə şərh edilmişdir. Qrammatik məlumatların kitabda bu şəkildə təqdim olunması tələbələrə müvafiq qayda və strukturlardan necə və hansı məqsədlə istifadə edilməsini, eyni zamanda struktur və məna arasındakı əlaqəni müəyyənləşdirməyə kömək edir. Nəticə etibarilə təlim materiallarını seçərkən qrammatik materialların nə dərəcədə əhatə olunmasına diqqət yetirmək tələbələri hər hansı qrammatik qaydanı əzbərləyib yadda saxlamaq yerinə, ondan məqsədli istifadə etməyə sövq edir. Kitabda əks olunan hər bir modula müvafiq mövzuya uyğun olaraq iki qrammatik qayda daxil edilmişdir. Kitabda qrammatik qayda və strukturların bu cür etaplı şəkildə yer alması tələbələrin onları aydın və anlaşıqlı şəkildə öyrənməsinə gətirib çıxarır. “Cutting edge” kitabında 143-cü səhifədə isə qaydasız feillər cədvəl şəklində təsvir olunmuşdur. D.Nunanın da qeyd etdiyi kimi

qrammatikanın asandan çətinə və ya sadədən mürəkkəbə doğru mərhələli şəkildə tədrisi daha məqsədəuyğundur [47, s.241].

Təhlilini həyata keçirdiyimiz üçüncü modulun sonunda “Practice” adlı hissədə tədris olunan qrammatik qaydalara uyğun altı çalışma verilmişdir. Bölmənin sonunda bu hissənin yer alması yeni qrammatik qayda və strukturların tələbələr tərəfindən təkrarlanması və daha yaxşı yadda saxlanması mühüm rol oynayır. Bu hissədə əks olunan çalışmalar tələbələrin öz biliklərini qiymətləndirməsinə yardımçı olur. Burada əsasən suallara cavab vermək, uyğunlaşdırmaq, düzgün feil formasını seçmək, boş yerləri doldurmaq kimi qrammatik tapşırıqlar verilmişdir. Yeni qrammatik materialların daha yaxşı yadda saxlanması və öyrənməsi üçün verilmiş çalışmaların cavabları isə “Mini-checks” başlıqlı hissədə, 158-ci səhifədə verilmişdir. Onu da qeyd etməliyik ki, qrammatik materialların kommunikativ dil materialları daxilində dilöyrənənlərə təqdim olunması xüsusi praktik əhəmiyyətə malikdir [1, s.23].

Dil tədrisində qrammatikanın yoxsa lüğətin daha vacib olması hər zaman müzakirə mövzusu olmuşdur. Lakin yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi dil materiallarından istifadə edərkən dilin hər bir aspektini vəhdətdə tədris etmək olduqca əhəmiyyətlidir. Eyni zamanda istənilən bir xarici dilin öyrənməsi söz ehtiyatını nəzərə almadan qeyri-mümkündür. Məlumdur ki, zəngin söz ehtiyatına sahib olmaq rahat ünsiyyətə daxil olmaqda və qarşılıqlı dinləyib-anlamada önəmlidir. Buna görə də Penni Ur söz ehtiyatını tədris olunan dildə öyrəndiyimiz yeni sözlərin məcmusundan ibarət olduğunu vurğulamışdır [63, s.60].

Leksik materialların istifadəsində tələbələrin məqsədləri mütləq nəzərə alınmalıdır. Məsələn, istifadə olunacaq leksik materialdakı sözlərin xaricdə təhsil, səyahət və ya karyera kimi müxtəlif məqsədlərə xidmət edən sözləri əhatə edib-etməməsi diqqətə alınmalıdır. N.Şmitt yeni sözlərin öyrənməsində sözün mənasının, yazılı və şifahi formasının, qrammatik, digər sözlərlə yaratdığı oxşar və fərqli xüsusiyyətlərinin, işlənmə tezliyi və söz birləşmələri daxilində sahib olduğu xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmalı olduğunu bildirmişdir [56, s.13].

“Cutting Edge” kitabında qrammatik qaydaların əks olunduğu kimi yeni sözlər də hər bir modulun əhatə etdiyi mövzuya uyğun olaraq ardıcıl şəkildə təqdim edilmişdir. Kitabda sözlərin mövzulara uyğun etaplara yer alması tələbələrə söz və ifadələrin çoxluğu ilə cansıxıcı öyrənmədən qurtarır. Çünki çoxlu sayda sözlərin tələbələrə təqdim olunması onlarda motivasiyanın azalmasına və həmin sözləri sadəcə əzbər öyrənmələrinə gətirib çıxaracaq, nəticədə bu söz və ifadələr bir müddət sonra unudulacaq. Sözlərin materialda bu cür əks olunması tələbələrə müvafiq mövzu ilə bağlı vacib sözləri müəyyənləşdirməyə kömək edir. Lakin tələbələr yenə də kitab boyu onlara naməlum olan yeni sözləri müəyyənləşdirərək onların istər hədəf dildə, istərsə də məxəz dildə mənasını və izahını öyrənə, müxtəlif kontekstlərdə işlənməsini araşdırma və lüğət ehtiyatını daha da zənginləşdirə bilər.

Kitabda mövzu ilə bağlı yeni sözlər “Vocabulary” və “Wordspot” adlı hissələrdə əks olunmuşdur. Təhlil etdiyimiz üçüncü modulda bədbəxt hadisələrlə (mishaps) əlaqəli birləşmələr “Vocabulary and listening” başlığı altında verilmişdir. Burada əks olunan yeni birləşmələr dinləmə mətnində istifadə olunmuşdur və dinləmə mətninə əsasən birləşmələri uyğunlaşdırmaq üçün tapşırıq verilmişdir. Dinləmə mətnində dörd dialoq verilmişdir. Yeni söz və birləşmələrin dialoq daxilində fərqli situasiyalarda işlənməsi və müəyyən dərəcədə yeni sözləri istifadə edən şəxslərin ötürdüyü hiss və duyğular onların mənasını və işləmə biləcəyi kontekstləri müəyyənləşdirməyə kömək edir. Daha sonra isə yeni sözlərin tələbələrin özləri tərəfindən istifadə olunması və daha yaxşı öyrənilməsi üçün dinləmə materialındakı dialoqlara uyğun sualların yer aldığı tapşırıqlar əks olunmuşdur.

Kitabın təhlil üçün istifadə etdiyimiz nəşrində ayrıca olaraq mini lüğət kitabçası da komplektdə əlavə edilmişdir. Bu kitabçada materialda istifadə olunan yeni sözlər əlifba sırası ilə verilmişdir.

Dilin bir digər mühüm aspektlərindən biri də tələffüzdür. Harmerin də qeyd etdiyi kimi adətən dil tədrisində tələffüzə qrammatika və lüğətin tədrisinə nisbətən daha az yer verilir [33, s.249]. Kitabın təhlil etdiyimiz modulunda “Pronunciation”

adlı cədvəl verilmişdir. Bu modulda verilmiş tələffüz bölməsi cümlə vurğusu və intonasiya ilə bağlıdır. Burada müvafiq dinləmə materialına qulaq asıb verilmiş cümlənin intonasiyasını və cümlədəki vurğulu sözləri düzgün müəyyənləşdirmək tapşırılmışdır. Sonda isə həmin cümlələrə diqqətlə qulaq asıb məşq etmələri bildirilmişdir.

Yuxarıda bəhs etdiyimiz qrammatik çalışmaların verildiyi “Practice” hissəsində isə “Pronunciation spot” başlığı altında üç bənddən ibarət çalışma yer almışdır. Bu çalışmanın ilk iki bəndi müvafiq dinləmə materialına əsasən yerinə yetirilir. Tələffüzə dair dinləmə materialları tələbələrin səsləri, intonasiyanı və vurğunu düzgün öyrənməsinə kömək edir. Üçüncü bənddəki çalışmada isə sözügedən materialları dinlədikdən sonra verilmiş səsləri və sözləri özlərinin tələffüz etmələri bildirilmişdir.

Dil tədrisində təlim materiallarının istifadəsi zamanı diqqətdə saxlanması zəruri olan linqvistik əsaslara həmçinin dörd təməl dil bacarığı olan danışma, dinləmə, oxu və yazı bacarıq və vərdişləri daxildir. “Cutting Edge” kitabının modullarında müvafiq başlıqlar adı altında hər biri əks olunmuşdur.

Kitabın üçüncü modulunda “Speaking and reading” vəhdət şəklində verilmişdir. Nəzərdən keçirdiyimiz modulda “The gentle touch” başlıklı qısa oxu mətni əks olunmuşdur. İstifadə edilmiş oxu materialının sonunda materialın Bill Braysonun əsərindən uyğunlaşdırıldığı göstərilmişdir. Daha sonra isə oxu materialını kiçik qruplar şəklində müzakirə etmək üçün suallardan ibarət tapşırıq verilmişdir. Onu da qeyd etməliyik ki, kitablar dil səviyyələrinə uyğun olaraq tərtib olunduğuna görə oxu materialı tələbələrin dil səviyyəsinə uyğundur.

Kitabın üçüncü modulunda “speaking” üçün iki hissə yer almışdır. “How adventurous are you?” adlı ilk hissədə modulu əhatə edən mövzuya uyğun suallar əks olunmuş və tələbələrdən həmin suallara əsasən öz şəxsi münasibətlərini bildirmək və təcrübələrini bölüşmək tapşırılmışdır. İkinci hissədə isə təsvir olunmuş yeddi ədəd illüstrasiyaya uyğun danışmaq tapşırığı yer almışdır. Tapşırığa əsasən “Useful language” başlıklı cədvəldə isə bölməni əhatə edən mövzuya uyğun faydalı cümlə strukturları və ifadələri verilmişdir. Bu faydalı strukturlar hekayə

nəql etmək və iki hekayəni müqayisə etmək üçün olmaqla “a” və “b” bəndlərindən ibarətdir. İllüstrasiyalara uyğun hekayələri nəql edərkən bu ifadə və cümlə strukturları olduqca faydalı və önəmlidir. Kitabın 138-142-ci səhifələrini əhatə edən “Communication activities” başlıqlı hissədə modullara uyğun kommunikativ fəaliyyətlər yer almışdır.

Dinləmə bacarığını inkişaf etdirmək üçün kitabın digər modullarında olduğu kimi bu modulunda da hissələr yer almışdır. Dinləmə materialları isə kitaba daxil olan diskdə müvafiq modul və başlıqlar adı altında yer almışdır. Eyni zamanda kitabın 161-175-ci səhifələrində dinləmə materiallarının modullara müvafiq olaraq yazılı formaları əks olunmuşdur.

Yazı bacarığı həm mövzuya uyğun öz düşüncələrini ifadə etməkdə, həm də sözlərdən və qrammatik qaydalardan düzgün istifadə etməkdə mühüm rol oynayır. “Cutting Edge” kitabının digər modullarında olduğu kimi üçüncü modulunda da “Writing” bölməsi yer almışdır. Bu hissədə tələbələrə ya öz yaşadıkları, ya da tanıdıkları bir kəsin yaşadığı qorxulu təcrübə haqqında hekayə yazmaları istənilmişdir.

Dil bacarıqlarının və linqvistik aspektlərin formalaşdırılması və inkişafı üçün dil tədrisində istifadə olunan bir digər kitab isə “Speak Out” kitabıdır. Bu kitab daha çox danışmaq bacarığının inkişafına yönəlmişdir. Kitaba şifahi nitq bacarığının və eşidib-anlama vərdişlərinin təkmilləşdirilməsi üçün çox saylı audio və video materiallar daxil edilmişdir. Bu kitaba müxtəlif mövzularda olan bədii və sənədli filmlərdən hissələr, BBC kanalının materiallarından müxtəlif epizodlar daxil edilmişdir. Bu materiallar öyrənməni daha yaxşı və maraqlı edir.

Ali məktəbdə ingilis dilinin tədrisi üçün istifadə edilən “Cutting Edge” kitabında linqvistik tələblər gözlənilmişdir. Kitabda müxtəlif mövzulara müvafiq olaraq dilin qrammatik, leksik və fonetik aspektlərinin inkişaf etdirilməsi, o cümlədən dörd dil bacarıq və vərdişinin formalaşdırılması üçün bir çox tapşırıq və fəaliyyətlərə yer verilmişdir. Kitabın dilin linqvistik aspektlərini əhatə edərək tərtib edilməsi tələbələr və müəllim tərəfindən onun necə istifadə ediləcəyini mümkün

qədər aydınlaşdırır. Sonda yenə də qeyd etməliyik ki, dil tədrisinin daha effektiv olması üçün əlavə təlim materiallarına müraciət etmək zəruridir.

1.3. Ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisində əlavə təlim materiallarının seçilməsi və onlardan istifadənin əhəmiyyəti

Tomilsona görə materiallara dərsliklər, kasetlər, videolar, CD-Romlar, lüğətlər, qrammatika kitabları, iş dəftərləri və ya surəti çıxarılmış çalışmalar daxildir [60, s.14]. Dərsliklər tədris və öyrənmə üçün əsas olsa da, heç bir dərslik tələbələr arasındakı fərqləri və konkret öyrənmə vəziyyətlərinin xüsusiyyətlərini nəzərə ala bilməz. Eyni zamanda müəllimlər tələbələrin həddindən artıq kitabdən asılı olması riski ilə üzləşə bilərlər və bu da nəticədə qeyri-yaradıcı tədris prosesinə gətirib çıxarır. Müəllimlər həmçinin tədris etdikləri məzmunu və onların verdiyi metodoloji qərarlara tənqidi yanaşırlar və kitablardakı məlumatların və fikirlərin həmişə öz fikirlərindən daha yaxşı olduğunu düşünürlər. Bu baxımdan, dərsliklərin prefabrik quruluşu öyrənmə və tədris prosesində yaradıcılığı azalda bilir və ən pis halda müəllimlər dərsliklərdən o qədər asılı vəziyyətə düşürlər ki, dərs planı hazırlamaq üçün vaxt və səy sərf etmirlər. Bu, müəllimin dili tədris etməkdənsə “kitabı diktə etməsi” həddinə gətirib çıxara bilər. Əlavə olaraq, tələbələr dərslikdəki mövzuları bəyənməyə bilər və Linin də qeyd etdiyi kimi bu vəziyyət hədəf dili öyrənmək üçün sıxıcı vəziyyətə və hətta demotivasiyaya səbəb ola bilər. Bir dərslik pedaqoji baxımdan çox dəyərli olsa da, tələbələrdə maraq oyada bilmirsə, nəticədə dilə qarşı olan maraq da yox ola bilər [39, s.73].

Dil dərsliklərindən istifadə ilə bağlı ortaya çıxan bir digər problem isə onların bəzilərinə dilin bütün aspektlərinə yetərincə yer verilməməsidir. Məsələn, ya oxu materialları qısa olur, ya qrammatik izahlara az yer verilir, ya da tələffüzlə bağlı tapşırıqlardan geniş istifadə olunmur.

Dil tədrisində dərsliklərindən istifadə zamanı qarşıya çıxan problemlərdən biri də onlarda yetəri qədər autentik mənbələrə istinadların yer almamasıdır. Bəllidir ki,

dil tədrisində istifadə olunan materiallarla real həyat arasında əlaqə təmin olunmalıdır.

Bir sıra tədqiqatçılar daha çox ingilis dilinin xarici dil kimi tədrisi üçün nəşr olunmuş dərslikləri araşdırıblar. Ancaq bu kimi tədqiqatlar ümumiyyətlə dil tədris materiallarının vəziyyəti üçün keçərlidir. Dərsliklər ilə əlaqədar qeyd olunan çatışmazlıqlara və mənfi xüsusiyyətlərə baxmayaraq, dərsliklər dil tədrisi üçün vacib olan, diqqətlə planlaşdırılmış məzmun təmin edən bir vasitə olaraq qalır. Eyni zamanda, dərsliklər tələbələrin hədəf dili öyrənməsi üçün vacib olan məlumatları bir sinfin ümumi səviyyəsi üçün uyğun olan bir çox materialları və fəaliyyətləri özündə ehtiva edir. Bundan əlavə, dərsliklərin yuxarıda göstərilən bütün çatışmazlıqlarını aradan qaldırmaq mümkündür və burada təməl nöqtə, dərsliyin hazırlanmasının əsaslandığı prinsiplərdir. Buna görə də, hələ də tədris üçün çox faydalı hesab olunan dərsliklərin istifadə edilməsindən imtina etmək əvəzinə, tədrisin daha səmərəli olması üçün dərsliklərlə yanaşı əlavə təlim materiallarının seçilməsi və istifadə edilməsi son dərəcə əhəmiyyətlidir. Ə.Şirəliyevin də qeyd etdiyi kimi hazır dərsliklərin kifayət qədər çox olmasına baxmayaraq dil müəllimlərinin əlavə təlim materiallarından istifadə etməsi olduqca əhəmiyyətlidir [9, s.320].

Hər şeydən əvvəl, təlim materialları tələbələr və müəllimlər arasında ünsiyyətin əsasını təşkil etdiyi üçün vacibdir. Hər dərs müəyyən bilik və bacarıqları öyrəncilərə ötürmək üçün seçilmiş bir mövzu ətrafında təşkil edilir. Müəllimin təlim materiallarından düzgün istifadə etməsi materiallar sinifdə xoş bir atmosfer yaratmağa kömək edən bir körpü rolu oynadığından, bilik və bacarıqları ötürməkdə müvəffəqiyyətli ola bilər.

Əlavə təlim materiallarına tək-cə hazır materiallar deyil, həm də müəllim və ya tələbə tərəfindən hazırlanan materiallar da daxildir. Əlavə təlim materialları hər şeydən əvvəl müəllimlərin və tələbələrin yaradıcılığını boğmamağa xidmət edir. İngilis dilinin tədrisində əlavə təlim materialları ən effektiv materiallar hesab olunur.

İngilis dili dərslərində əlavə təlim materiallarının istifadəsinin bir sıra mühüm və əhəmiyyətli təsirlərini aydınlaşdıraraq:

- Sınıfdə istifadə olunan əlavə təlim materialları tələbələrə ikinci dil kimi ingilis dilinin öyrənilməsinə əhəmiyyətli şəkildə həvəsləndirir.

- Əlavə təlim materialları müxtəlif çətinlik səviyyələrinə görə müxtəlif mövzulara müraciət etməyə imkan verir.

- Bu cür materiallar müəllimi öz tədris strategiyaları və texnikaları ilə təmin edir.

- Əlavə təlim materialları həmçinin tələbə-müəllim və tələbə-tələbə arasında qarşılıqlı əlaqəni təkmilləşdirməyə və gücləndirməyə kömək edir.

- Öyrənənlər tərəfindən əlavə təlim materiallarının seçilməsi və ya işlənilib hazırlanması onlara təhsil aldıkları sahəni bilən tədqiqatçı və yaradıcı fərdlər kimi yetişməyə imkan verir.

- Bu materiallar daha orijinal və müxtəlif fəaliyyətlər təklif etdiyi üçün daha effektiv öyrənməyə kömək edir.

- Bu materialların istifadəsi öyrənməni zənginləşdirir, mənalı təcrübəyə çevirir və bu da tələbənin öyrənməyə olan marağını və həvəsini qoruyur.

Azərbaycanda müxtəlif ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisi üçün istifadə olunan təlim materialları fərqlidir. Təlim materiallarını qiymətləndirmək üçün semestrin sonunda tələbələrin öz fikir və təəssüratlarını öyrənmək üçün sorğu və anketlər təşkil etmək məqbul hesab edilir. Aşağıda Zumin Sunun istifadə edilən materialları dəyərləndirmək üçün beş ballıq şkalaya əsasən hazırladığı sorğu nümunəsini təqdim edirik:

maraqlı _____ : _____ : _____ : _____ : _____ darıxdırıcı

mənim üçün asan _____ : _____ : _____ : _____ : _____ mənim üçün çətin

biliyimə uyğun _____ : _____ : _____ : _____ : _____ biliyimə uyğun deyil

mənim üçün faydalı _____ : _____ : _____ : _____ : _____ mənim üçün faydasız

qənaətbəxş _____ : _____ : _____ : _____ : _____ qeyri-qənaətbəxş [65, s.889].

İngilis dilinin tədrisində müasir dil materialları intellektual xarakter daşıyaraq öyrənciləri düşünməyə, axtarış aparmağa və onları yaradıcılığa sövq etməlidir. Ali

məktəblərdə istifadə edilən dil təlim materialları tələbələrin düşünmə bacarığını, müstəqil tədqiqatçılıq, yaradıcılıq və tənqidi təfəkkürünü inkişaf etdirməlidir.

Əlavə təlim materialları qrupun anlama səviyyəsinə uyğun olmalıdır. Əlavə təlim materiallarının məzmununda əks olunan mövzular tələbələrə dil biliyi ilə yanaşı sosial dəyərlər aşılmalı, onlarda həyatın müxtəlif sferalarında mühüm olan səriştələr formalaşdırmağa şərait yaratmalıdır. Tələbələr onları maraqlandıran, düşünməyə sövq edən və zövqünü oxşayan əlavə təlim materialları ilə işləməyə daha çox can atırlar.

İstənilən dil təlimi müəllim, tələbə (şagird), tədris metodu və üsullar, təlim materialları və qiymətləndirmə olmaqla beş təməl komponenti özündə birləşdirir. Yuxarıda sadalanan hər bir komponent özlüyündə tədris prosesi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təlim materiallarının seçilməsi və istifadə metodikası istər orta məktəblərdə, istər ali məktəblərdə, istərsə də xüsusi dil kurslarında əsas rol oynayır.

Təlim materialları ingilis dilinin tədrisində dilöyrənmənin müvəffəqiyyətini şərtləndirən əsas amillərdən biridir. Tələbələr təlim materiallarından kor-koranə deyil, şüurlu şəkildə istifadə edə bilməlidirlər. Çünki dilöyrənmə prosesi koqnitiv əməliyyatlarla sıx bağlıdır və təlim materialları öyrənmə prosesinin əsasıdır. Təlim materialları tələbələrə öyrənməyi öyrədir və onları bu prosesdə istiqamətləndirir.

İstifadə olunan təlim materiallarının uğurlu olmasında əsas məqamlardan biri də materialların forma və məzmunudur. Təlim materiallarının forması dedikdə onların hansı şəkildə ifadə olunması nəzərdə tutulur. Ümumi şəkildə baxdıqda təlim materialları forma baxımından obrazlı, əşyavı, sözlü və simvolik ola bilər. Təlim materiallarının məzmunu olduqca anlaşıqlı, dolğun, tələbələrin maraq və keçmiş biliklərinə uyğun olmalıdır [8, s.545].

Brayan Tomlinsonun mövqeyindən çıxış edərək bu gün materialların qarşısında duran ən mühüm məsələnin aşağıda göstərilənləri təmin etmək və asanlaşdırmaq yollarını aydınlaşdırmaq olduğunu qeyd edə bilərik. Bunlara materialların daha çox fərdiləşdirilməsi və yerli uyğunlaşdırılması, sınıfdə materiallardan yaradıcı istifadə üçün daha çox imkanların yaradılması, müxtəlif

metod və yanaşmaların təşviqi, multikultural və çoxdilli perspektivə daha çox diqqət yetirilməsi, tələbəyə, onların bacarığına daha çox etimad göstərilməsi, nəzəri biliklə yanaşı praktik biliyə də zaman ayrılması, ünsiyyət məlumatlılığına, dildən istifadəyə daha çox diqqət yetirilməsi, emosional məzmunun təmin edilməsi və müxtəlif öyrənmə üslublarının nəzərə alınması daxildir.

İngilis dilinin tədrisi prosesi üçün istifadə olunan təlim materialları tələbə və müəllimlərin tələbatını daha yüksək səviyyədə təmin etməli, dil və mədəni gözləntilərinə, onları əhatə edən realıqla sıx bağlı olan məzmun vasitəsilə cavab verməlidir. Müəllimlər bu materialların sinifdə tətbiqinə və öyrənmə prosesi zamanı tələbənin daha çox müstəqillik əldə etməsi üçün cavabdehdir və son nəticədə məsuliyyət daşıyırlar.

Əlavə təlim materialları əsasən tədris proqramında əks olunan mövzulara uyğun seçilir. Bir qayda olaraq bu uyğunluq prinsipinin, uzlaşmanın gözlənilməsi mütləqdir. Azərbaycan Respublikasında Təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyasına əsasən ingilis dilinin tədrisi müasir dövrün tələblərinə və təlim materiallarında əks olunan mövzulara uyğun şəkildə təşkil olunmalıdır [2].

Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi dil öyrənmə prosesi, əsasən, real həyatda tətbiq edildikdə daha effektiv olur. Əlavə təlim materialları tələbələrə dil öyrənmək üçün əhəmiyyət kəsb edən bilik və bacarıqları kəşf etməyə imkan verir. Bu səbəbdən dil tədrisində yalnız təlim materiallarından istifadə edilməsi məqbul deyil. Yalnız təlim materialları ilə kifayətlənmək öyrəncilərdə öyrənilən dillə bağlı yaranmış çatışmazlıqları görməyə imkan vermir. Bu baxımdan həmin çatışmazlıqları müəyyənləşdirmək və onların inkişaf etdirilməsi üçün əlavə təlim materiallarının istifadəsi zəruridir. Əlavə təlim materialları tələbələri sinif fəaliyyətlərində daha fəal olmağa və dərslərdə daha həvəslə iştirak etməyə, müəllim və digər tələbələr tərəfindən verilən bilgilərə diqqətlə qulaq asmağa sövq edir.

Əlavə təlim materialları yeni informasiyanın, yeni dil və dünya bilgisinin əldə edilməsi üçün əsas vasitələrdir. Eyni zamanda tələbələrə bu dil materiallarından istifadə etmək bacarığı aşılamaq mütləq şəkildə vacibdir. Nitqin inkişafı üçün

istifadə olunan dil materiallarında nitqin nominal aspektlərinə deyil, daha çox məzmununa yönəlməsi məqsəduyğundur. Bu da öz növbəsində dilin mühüm aspektləri olan qrammatika, leksika və tələffüz bacarıqlarının avtomatlaşdırılmasına xidmət edir [1, s.34].

Əlavə təlim materialları dil tədrisində əsas təlim materialı olan dərsliklərə əlavə olaraq seçilir və istifadə olunur, eyni zamanda ingilis dilinin tədrisində olduqca faydalı hesab olunur. Müəllimin dil tədrisinə əhəmiyyətli şəkildə təsir edən əsas amillərdən biri olan motivasiyanı artırmaq üçün əlavə təlim materiallarından istifadə etməsi zəruridir. Əlavə təlim materiallarının müxtəlifliyi dilöyrənənlərin oral, şifahi, vizual, kinestetik kimi müxtəlif öyrənmə üslublarını dəstəkləyir. Buna görə də müəllimlər dilöyrənənlərin öyrənmə üslublarına əsaslanaraq müəyyən əlavə təlim materialları seçməli və istifadə etməlidirlər.

Əlavə təlim materiallarını seçərkən və istifadə edərkən müəllif hüquqlarına mütləq diqqət yetirmək lazımdır. Mütləq şəkildə bu materiallardan istifadə edərkən müəllif qeyd olunmalı və istinad göstərməlidir. Buna görə də müəllim əlavə təlim materiallarından tədrisdə istifadə etməzdən, onu tələbələrə təqdim etməzdən əvvəl diqqətlə oxumalı və nəzərdən keçirməlidir.

Sprat, Polvernes və Vilyama görə əlavə təlim materialları dörd təməl dil bacarığının inkişaf etdirilməsinə dair materialları, qrammatika, lüğət və tələffüz üzrə praktik materialları, kommunikativ fəaliyyətlər toplusunu əhatə edir [59, s. 114].

Əlavə təlim materiallarının dil tədrisində istifadə edilməsi üçün əsas əhəmiyyətli amillərdən biri də adətən bu materialların autentik xarakter daşmasıdır. Məsələn, ingilis dilinin tədrisində adətən BBC Learning English, The New York Times, Daily News, The Washington Post, Voice of America (VOA), TEDx Talks kimi medialardan əlavə təlim materialları kimi istifadə edilir. Müəllim tələbələrdə parafraz etmək bacarığını inkişaf etdirmək üçün yuxarıda sadalan bu kimi medialardan götürülmüş məqalələrdən istifadə edə bilər. Bu cür məqalələr həm müasir dünya ilə səsləşir ki, bu da tələbələri bu tapşırıq üzərində daha həvəslə işləməyə vadar edir, həm də təlim materiallarında veriliş məlumatlardan fərqli

olaraq yeni cümlə konstruksiyaları, qrammatik strukturlar və yeni sözlərlə qarşılaşır və öyrənirlər. Lüğətin mənimsənilməsindən də bildiyimiz kimi hər hansı sözü yadda saxlamaq üçün həmin sözlə bir sıra kontekstdə qarşılaşmaq və istifadə etmək mühüm rol oynayır.

Dil tədrisini dəstəkləmək və istiqamətləndirmək üçün autentik materiallardan əlavə təlim materialı kimi istifadə edilir. Əlavə təlim materialı kimi autentik materiallardan istifadə bir sıra üstünlüklərə malikdir. İndiyə qədər autentik materiallar üçün bir çox tərif verilmişdir. Nunan autentik materialı dil tədris məqsədləri üçün xüsusi olaraq hazırlanmayan hər hansı bir material olaraq qiymətləndirmişdir [47, s.134]. Pikok isə bunu hədəf dildə danışan cəmiyyətdə müəyyən sosial hədəflərə çatmaq üçün hazırlanmış material olaraq qiymətləndirmişdir. Pikok şeirlər, televiziya verlişləri, qısa məqalələr və qəzetlər kimi autentik materialların dilöyrənənlərin sinif motivasiyasını artırdığını araşdırmışdır [51, s.147].

Brintona görə, autentik materiallar və media tələbələr üçün dil sinfi ilə xarici dünya arasında birbaşa əlaqəni gücləndirə bilər [14, s.468]. Bütün tərifləri nəzərdən keçirdikdə əlavə təlim materialı kimi istifadə edilən bu materialların ən vacib ortaq nöqtəsi onların hədəf dili öyrətmək üçün, başqa sözlə pedaqoji məqsəd üçün hazırlanmamasıdır. Bu, tələbələri qiymətli və zəngin dil inputu ilə təmin edir ki, onlar yalnız əsas təlim materiallarının və müəllimin təqdim etdiyi dilə məruz qalmasınlar. İngilis dilinin tədrisində dinləmə, danışma, oxu və yazı daxil olmaqla dörd dil bacarığının inkişaf etdirmək üçün autentik materiallardan əlavə dəstəkləyici və istiqamətləndirici olaraq istifadə edilir. Yuxarıda göstərdiyimiz nümunəyə də uyğun olaraq autentik materiallardan lüğət və qrammatikanın tədrisi üçün istifadə edilməsi səmərəli hesab edilə bilər. Ümumiyyətlə, əlavə təlim materiallarından istifadənin ən vacib məqsədi real həyatı mümkün qədər süni sinif mühitinə gətirməkdir. İngilis dilin tədrisində bu cür materiallardan istifadə tələbələrin motivasiyasını və marağını artırdığından və onları misilsiz, zəngin input və nümunələr ilə təmin etdiyindən onların öyrənmə prosesini sürətləndirir. Makgras öz kitabında autentik materialların seçilməsində nəzərə alınmalı səkkiz

vacib meyardan bəhs edir. Bu meyarlara dilöyrənənin və dərsin tələblərinə uyğunluq, mövzunun maraqlı olması, mədəniyyətlərarası uyğunluq, logistika qiymətləndirməsi, koqnitiv tələb, linqvistik tələb, keyfiyyət və istifadəyə yararlılıq daxildir [44, s.241].

Berardo, isə Makgras tərəfindən irəli sürülən səkkiz vacib meyara əlavə olaraq daha iki mühüm meyar təklif etmişdir. Bunlara müxtəliflik və materialın təqdimatı aiddir. Həmişə eyni tip autentik materiallardan istifadə etmək dilöyrənənlərin həvəs və motivasiyasına mənfi təsir göstərə bilər. Bu səbəbdən dil tədrisində cansıxıcı sinif mühitinin yaranmasının qarşısını almaq və dilöyrənənləri həvəsləndirmək üçün müxtəlif növ materiallardan istifadə etmək, müxtəlif resurslara və qaynaqlara müraciət etmək və onları autentik kontekstdə dilöyrənənlərə təqdim etmək daha maraqlı olacaqdır. Tələbələrin diqqətini cəlb edən və onları dil tədrisinə fokuslanmağa vadar edən materiallar xarici dil tədrisinə böyük töhfə verir [13, s.62].

Autentik oxu materialları dilöyrənənlərin söz ehtiyatını zənginləşdirməkdə mühüm rol oynayır. Autentik materialların istifadəsi zamanı dilöyrənənlər ilk dəfə qarşılaşdıqları leksik vahidləri müəyyənləşdirirlər və anlamağa çalışırlar. Sözlərin və birləşmələrin müxtəlif sintaktik konstruksiya və kontekstlərdə işləndiyini göstərən materiallar onların mənalarını dərk etməyə kömək edir. Nəticədə dilöyrənənlər real ünsiyyət zamanı onlardan təbii şəkildə istifadə edə bilirlər.

Gebhard ingilis dili müəllimlərinin istifadə etdiyi autentik materiallara bir çox nümunə təqdim etmişdir. Autentik materialların əldə edilməsi üçün əsas ola biləcək bəzi mənbələr belə müəyyənləşdirilmişdir:

1. Autentik audio/video materiallar. TV reklamları, TV şoular, cizgi filmləri, xəbər verlişləri, filmlər, seriallar, peşəkar audio-lentə alınmış qısa hekayələr və romanlar, radio reklamları, mahnılar, sənədli filmlər.

2. Autentik vizual materiallar. Slaydlar, fotosəkillər, rəsmlər, yol nişanları, siluətlər, şəkilli jurnallar, şəkilli kitablar, markalar.

3. Autentik çap materialları. Qəzet məqalələri, kino afişaları, idman reportajları, mahnıların sözləri, restoran menyuları, reklam lövhələri, məlumat broşürləri, kataloqları, kitabçaları, xəritələr, TV bələdçiləri, komikslər.

4. Realia (Real həyatla bağlı olan obyektlər). Divar saati, telefon, mebel, kuklalar və oyuncaqlar [31, s.112].

Xüsusilə bir sıra Asiya ölkələrində ingilis dilinin xarici dil kimi tədrisi üçün əlavə təlim materiallarının istifadəsi ilə bağlı bir çox araşdırmalar aparılmışdır. Bu tədqiqatlar göstərmişdir ki, media və autentik materiallar ingilis dilini öyrətmək üçün çox praktik vasitələrdir.

Autentik materiallardan ingilis dilinin tədrisində əlavə təlim materialı kimi mütəmadi istifadə etmək öyrənilən dilin ictimai-mədəni həyatı barədə ətraflı məlumat əldə etməyə, real dil mühiti ilə tanış olmağa imkan yaradır. Autentik materiallardan istifadə dilöyrənənlərin dilə olan tələbatını ödəməyə və onları yaradıcı fəaliyyətə sövq edərək tədris prosesinin daha maraqlı keçməsinə xidmət edir.

Təlim materialının öyrənənlər üçün qarşıya qoyulan tədris məqsədinə çatmaqda, yeni bilik və məlumatlar qazanmaqda, onlarda şəxsi keyfiyyətlərin formalaşmasında faydalı olması olduqca vacibdir. Öyrənənlər təlim materiallarından mümkün qədər çox faydalana bilməlidirlər. Bu xüsusiyyət təlim materiallarından səmərəli istifadəyə şərait yaradır. Təlim materiallarının pedaqoji, praktik, idraki, etik və estetik cəhətdən əhəmiyyət kəsb etməsi vacibdir. Bir sıra amillər kimi təlim materialının əhəmiyyətliliyi tədrisin müvəffəqiyyətinə mühüm təsir göstərir. Təlim materiallarının öyrənənlər üçün əhəmiyyət kəsb etməsi üçün həmin materialların onların istək və tələbatlarına uyğun seçilməsi lazımdır [8, s. 545].

Əlavə təlim materiallarının seçilməsi üçün dörd aspekt nəzərə alınmalıdır. Bunlara uyğunluq (materialın dərsin mövzusu və məqsədi ilə bağlı istifadəsi), məqsədəuyğunluq (materialdan tələbələrin biliyi və yaşına uyğun istifadə), keyfiyyət (materialların dizaynı və tərtibatı) və son olaraq tələbələrin öyrənmə üsulları daxildir.

Əlavə təlim materialları, əsasən, kommunikativ səriştənin inkişafı üçün əhəmiyyətli vasitələrdir. Əlavə təlim materialları tədris prosesində tələbələrə qarşılıqlı qoyduqları məqsədə çatmaqda və müəllimə tələbələrə ötürməyi hədəflədiyi bilgiləri dəstəkləməkdə və istiqamətləndirməkdə kömək edir. Eyni zamanda müəllimin tədris prosesini dəstəkləmək üçün seçdiyi əlavə təlim materialları tələbələrdə bir növ öz öyrənmə proseslərini idarə etmək, müstəqil şəkildə yeni bilgilər öyrənmək istəyini formalaşdırır. Aparılan tədqiqatlar xüsusilə dinləmə və danışmaq kimi bacarıqların təkmilləşdirilməsində əlavə təlim materiallarının rolunun əvəzsiz olduğunu vurğulamışdır.

Müəyyən mövzuya uyğun olaraq seçilmiş əlavə təlim materialları tələbələrə aktiv müzakirəyə dəvət edir. Ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisində istifadə olunan “Cutting Edge” (upper intermediate) dərsləyinin yeddinci modulunda əks olunan “Big events” mövzusunə uyğun olaraq müxtəlif əlavə təlim materiallarından istifadə edilə bilər. Məsələn, tələbələr real həyatları ilə bağlı mühüm hadisələri sinifdə bölüşə və verilmiş mövzu ilə bağlı mülahizələr irəli sürə bilərlər. Müəllim hər hansı ölkədə baş vermiş xüsusi hadisə haqqında tələbələrə hər hansı məqalədən çıxarış təqdim edə bilər. Lakin qeyd etdiyimiz kimi bu əlavə material tələbələrin dil səviyyəsinə uyğun olmalıdır ki, onlarda demotivasiya yaratmasın. Bu mövzuya uyğun olaraq müxtəlif bayramlar, festivallar, baş vermiş xüsusi hadisələr haqqında hazırlanmış video və ya audio müsahibələrdən, aparılmış sorğulardan istifadə edilə bilər. Beləliklə, əlavə təlim materialları tələbələrin həm dil, həm də dünya bilgisini artırır.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi əlavə təlim materialları sinif fəaliyyətlərini yönəltmək və interaktiv öyrənmə mühitini dəstəkləmək üçün ən effektiv vasitələrdir. Dilin müxtəlif aspektlərini təkmilləşdirmək və kurs müddətində təqdim olunan yeni anlayışın öyrənilməsi üçün əlavə təlim materialları əsasdır. Əlavə təlim materialları əsasında təşkil olunan interaktiv müzakirələrin tələbələrə iştirak etməyə təşviq etməsi onlarda rəvan və səlis nitq bacarıqlarının inkişaf etməsinə gətirib çıxarır. Duqlas Braunun prinsiplər əsaslı tədris barədə fikirlərində yer alan avtomatlaşdırılmış anlama və cavab vermə prinsipinin inkişaf etdirilməsi

vacibdir [16, s.55]. Əlavə təlim materiallarından istifadə tələbələrdə öz öyrənmə proseslərinə nəzarət etməyi inkişaf etdirdiyi kimi araşdırma qabiliyyətini də inkişaf etdirir. Buna əsas kimi müəllim tərəfindən tədris olunmuş istənilən yeni mövzuya, anlayışa və ya yeni qrammatik vahidə uyğun olaraq verilmiş hər hansı tapşırıq əsasında əlavə materiallar axtarışına cəlb olunurlar. Bu da onlarda tədqiqat bacarıqlarını inkişaf etdirir.

Əlavə təlim materialları vizual, audio, audiovizual, realiya və onlayn ola bilər. İngilis dilinin tədrisində əlavə təlim materiallarından danışdıqda altyazılı və ya altyazısız filmlərdən, texnologiyadan və kompüterlərdən, hətta bəzi təcrübələrdə mobil telefondan, YouTube videolarından, PowerPoint təqdimatlarından istifadə dərslərin effektivliyi baxımından müsbət nəticələr təqdim edir.

Kelsen ingilis dilinin xarici dil kimi tədrisində internetdən əlavə təlim material kimi istifadənin təlim və tədris tərzimizi necə dəyişdirdiyini araşdırmışdır. Texnologiya hazırda həyatımızın böyük bir hissəsini əhatə etdiyindən, internetdən istifadə tələbələri dil tədrisinə cəlb edə biləcək effektiv əlavə materiallardan biri hesab olunur. Tədqiqatçı həmçinin YouTube-dan ingilis dilinin xarici dil kimi tədrisində istifadəni və tələbələrin ondan istifadəyə münasibətini araşdırmışdır [38, s.6].

Bundan əlavə, hazırda ingilis dili dərsliklərinin hazırlanması mütəxəssislərin təklif etdiyi dilöyrənmə prinsiplərinə əsaslanmaq əvəzinə satış uğurunu rəhbər tutur [42, s.8]. Nəticədə, dərsliklərin çoxu tələbənin dili öyrənməsini və mənimsəməsini asanlaşdırmaq əvəzinə onların uğursuzluğa düşməsinə səbəb olur. Bu səbəbdən istifadə olunan kitabı qiymətləndirmək üçün müəyyən təhlil və qiymətləndirmə modeli təklifi lazımdır ki, onun müsbət məqamlarını maksimuma çatdıraraq bilək və əlavə təlim materiallarından istifadə yolu ilə çatışmazlıqları doldura bilərik [64, s.9].

Ur əlavə təlim materiallarını kağız və rəqəmsal olmaqla iki cür təsnif edir. Ura görə dərsliklər, müəllim kitabçaları, oxu mətnləri, müəllim üçün kitablar, iş vərəqləri, test vərəqləri, söz kartları, şəkillər kağız formasında olan əlavə təlim

materialları, internet, veb-saytlar, rəqəmsal alətlər, vikilər və bloqlar, podkastlar, elektron kitablar isə rəqəmsal əlavə təlim materiallarıdır.

Müəllim ingilis dilinin tədrisi zamanı yalnız dərsliklərdən asılı olmamalı, əlavə təlim materiallarının seçilməsi və istifadəsi əsnasında həmişə yaradıcı və yenilikçi olmalıdır. Məsələn, heç də təsadüfi deyil ki, müasir dövrdə müəllim bir neçə saat əvvəl dərc olunmuş istənilən bir materialdan dil dərində əlavə material kimi istifadə edə bilər.

İnternet ingilis dilinin tədrisi üçün müəllim və tələbələr çoxlu əlavə təlim materialları ilə təmin edir. Məsələn, Penni Urun kitabında da əks olunduğu kimi YouTube videolarının və ya audio podkastların dinlənməsini, internet saytlarından autentik mətnlərin oxunmasını, British Council kimi müxtəlif ingilis dilini tədris edən veb-saytlardan və ya tətbiqetmələrdən və s. istifadə edilməsini nümunə olaraq qeyd edə bilərik. Düzgün seçilmiş əlavə təlim materialları dil tədrisində öyrənənlərin daha müstəqil olmasına şərait yaradır [63, s.213].

II FƏSİL

İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİ ZAMANI ƏLAVƏ TƏLİM MATERİALLARINDAN İSTİFADƏNİN SƏMƏRƏLİ YOLLARI

2.1. İngilis dilinin tədrisində əlavə təlim materialları üzərində işin təşkili metodikası

Materiallar, adətən, öyrənən ilə reallıq arasında bir əlaqə vasitəsi kimi istifadə olunur. Dil tədrisi real həyatla vəhdətdə olmalıdır, lakin bu həmişə mümkün deyil. Buna görə də öyrənənlə real dünya arasında körpü rolunu oynayan bir sıra əlavə vasitələrə, resurslara və ya materiallara müraciət edilir. Bütün ingilis dili müəllimləri tədris prosesini sistemləşdirmək və təşkil etmək üçün bir sıra dil materiallarından istifadə edirlər. Bura metodik planlar, ixtisaslaşdırılmış dərsliklər, elektron proqramlar, video və audio materiallar, xüsusi kompleks dərsliklər daxil ola bilər.

Dil tədrisi üçün dərsliklərdən istifadə ənənəsi 1980-ci illərə qədər tədqiq edilməmişdi. Olrayta görə dərsliklər tədris prosesinə töhfə verə bilər, ancaq dilin öyrənmə məqsədlərini, məzmununu və idarə olunmasını müəyyən etmək üçün bir sıra məhdudiyyətlərə malikdir. Çünki öyrənmə prosesi əvvəlcədən qəbul edilmiş qərarlara əsasən hazırlanmış dərsliklərdən istifadə üçün çox mürəkkəbdir. Beləliklə, dərslik müəllifinin yerli və ya beynəlxalq arenada təhsil alan bütün tələbələrin ehtiyaclarını ödəyə bilən ideal dərslik hazırlaması həmişə mümkün deyil. Hazırda dil tədrisi üçün sayısız-hesabsız dərsliklərin olmasının səbəblərindən biri də budur [11, s.9].

Onu qeyd etməliyik ki, müasir dövrdə xarici dillərin tədrisində dərsliyə dil biliyinin yeganə mənbəyi kimi baxmaq qənaətbəxş deyil. Adətən, dərsliklər öyrənənlərin kommunikativ ehtiyaclarının bu və ya digər aspektlərini (sahələrini) inkişaf etdirmək üçün yetərsiz hesab edilir.

İngilis dilinin tədrisində dərsliklərin universal ingilis dili dərslikləri, lüğətləri olan dərsliklər (söz ehtiyatını genişləndirmək üçün), qrammatika dərslikləri,

tələffüzü yaxşılaşdırmağa kömək edən dərslilər olmaqla bir neçə növündən istifadə edilir.

Universal dərslilər. Bu cür dərslilərin faydası kompleks yanaşmadadır. Dilöyrənənlər eyni zamanda qrammatik konstruksiyaları öyrənir, leksik bacarıqlarını və tələffüzünü təkmilləşdirir. Belə materiallar məqsədli və aydın plana xidmət edir və dilin mühüm aspektləri bir yerdə cəmləndiyi üçün bu materiallardan istifadə etmək daha asandır. Ən populyar inteqrasiya olunmuş dərslilər arasında “New English File”, “Opportunities”, “Speakout”, “Face to Face”, “Cutting Edge”, “Total English” və s. kitablar vardır.

Lüğətli dərslilər. Bunlar tələbələrin lüğət ehtiyatlarını genişləndirmək üçün istifadə edə biləcəyi xüsusi materiallardır. İngilis dilini yeni öyrənməyə başlayanda, bu materiallardan istifadə etmək məcburi deyil. Bununla belə, qrammatik bacarıqları mənimsədikdən sonra onları tədris prosesinə daxil etmək lazımdır.

İngilis dilində tələffüzü yaxşılaşdırmaq üçün kitablar. Bu cür dərslilər mükəmməl tələffüzü öyrənmək istəyənlər üçün hazırlanmışdır. Belə dərslilərdə oxşar səslər və eyni səslənən sözlərlə işləmək üçün tapşırıqlara yer verilir.

Audio və video materiallar. Adətən audio və video materiallar artıq bir disk sürücüləri və ya fləş kartlar şəklində universal dərslilərə daxil edilir. Bu cür materiallar kurs proqramını tamamlayır, eşitmə yaddaşını və ingilisdilli nitqin eşitmə vasitəsi ilə qavranılmasını öyrədir. Bununla belə, adətən bu materiallar ingilis dilində müsahibələrdən çıxarışlar və ya ingilis dilində qrammatik qaydaları izah edən video və audio yazılardan ibarətdir [67].

Eyni zamanda, müxtəlif dil səviyyələri və tədris proqramları əsasında hazırlanmış bir çox video dərsləri özündə ehtiva edən resurslar vardır. Nəticədə öyrəncinin ingilis dili səviyyəsinə uyğun gələn audio və video materiallar təlim prosesini mükəmməl şəkildə tamamlayır.

Tomlinsonun da qeyd etdiyi kimi 1980-ci illərdən bəri bir çox metodistlər dil tədrisində dərslilərin istifadəsinin üstünlükləri və çatışmazlıqları ilə bağlı müzakirələr aparmışlar. Qeyd olunan çatışmazlıqlara baxmayaraq dərslilər əksər

dil müəllimlərinin əsas vasitəsi olaraq qalır. İngilis dili tədrisində əsas dil materialı kimi dərsliklərdən istifadə olunması bunun sübutu ola bilər. Malayziya, Böyük Britaniya və Vyetnamda aparılan bir araşdırma, sorğuda iştirak edən müəllimlərin 92% -nin əksər hallarda əsas təhsil qurumlarının təklif etdiyi bir dərslikdən müntəzəm istifadə etdiyini ortaya qoydu. Onların 78% -i istifadə olunan kitabları mənfi qiymətləndirib [61, s.157]. 2008-ci ildə British Council-ın apardığı başqa bir sorğu, sorğuda iştirak edən müəllimlərin 65% -nin hər zaman və ya əksərən bir dərslikdən istifadə etdiyini və sorğuda iştirak edən müəllimlərin yalnız 6% -inin heç vaxt dərsliklərdən istifadə etmədiyini göstərdi [15]. Ümumiyyətlə baxdığımızda, dərsliklərin dil tədrisində əsas və çox yayılmış bir vasitə olaraq qaldığını görə bilərik.

Vonq ingilis dilinin tədrisi üçün dərsliklərdən istifadənin üstünlüklərini və mənfi cəhətlərini ümumiləşdirmişdir. Ona görə dərsliklər müəllimlər üçün yaxşı planlaşdırılmış sillabus tərtibatı, sistemli təqdimat və tədris planında dəyişiklikləri özündə ehtiva edən bir proqramı təmin edir [64, s.9]. Dərsliklər həm tədrisin inkişafını idarə etmək üçün bir etalon rolunu oynayır, həm də tədrisin inkişaf xəttini göstərən bir plan kimi xidmət edir. Dərsliklər müəllimləri material hazırlamaqdan azad edə və onların tədris işi ilə məşğul olmasına imkan yarada və eyni zamanda tədris praktikasında dərslərin təşkili üçün bələdçi rolunu oynaya bilər [36, s.317]. Bəzi müəlliflər dərsliklərin təcrübəsiz müəllimlərə və ya dərsləri ünsiyyətə dayanaraq aparmaq üçün özünə inamı olmayan yerli müəllimlərə kömək etmək üçün xüsusilə faydalı olduğunu vurğulamışlar [27, s.299]. Bu səbəbdən dərslərlə sınaqdan keçirilmiş dərsliklər pedaqoji fəaliyyətə yeni başlamış müəllimlər üçün etibarlı mənbə hesab edilir. Bundan əlavə, yaxşı bir dərslik, əlimizdə əlavə təlim materialları olmadığı hallarda tələbələr üçün əhəmiyyətli bir məlumat mənbəyi ola bilər.

Tələbələr təlim materiallarından müxtəlif yollarla faydalana bilərlər. Müəllimlərə gəldikdə isə dərsliklər onların öyrənmə prosesinə istinad nöqtəsi və inkişafın göstəricisi ola bilər [49, s.107]. Dərsliklər həmçinin dil öyrənməyini stimullaşdırma və təşviq edə bilər. Həqiqətən də, tələbələri motivasiya etdikdə və

onlar əldə etdikləri məlumatların onlar üçün faydalı olduğunu hiss etdikdə öyrənmə daha effektiv olur. Bundan əlavə, dərslikdən istifadə tələbələrin öyrənmə müddətinə məsuliyyətlə və ciddi yanaşmasına səbəb olur [12, s.3].

Praktik cəhətdən, bir dərslik CD, video, lüğət, müəllim kitabı və s. kimi müxtəlif mənbələri özündə ehtiva edir və eyni zamanda fərqli siniflərdə tədrisin standartlaşdırılmasına kömək edə bilər. Qeyd olunan bütün üstünlüklərə baxmayaraq, Tomlinson dərsliklərin istifadəsi və nəşri ilə bağlı ən ciddi problemlərdən birini belə müəyyən etmişdir: “Dərsliklərin istifadəsinin mənfi cəhətlərindən biri də ondadır ki, dərsliklərin müəlliflərinin yalnız az bir qismi tətbiqi dilçilik və ikinci dilin mənimsənilməsi prinsipləri üzrə məsələləri nəzərə alırlar. Əksinə, onların çoxu öz intuisiyalarına və dil öyrənmək üçün ən yaxşı hesab etdikləri bilgilərə əsaslanırlar”.

Riçard və Rocersin fikrindən yola çıxaraq müxtəlif tədris metodları və yanaşmalarının istifadəsindən asılı olaraq təlim materialları üçün xüsusi rollar toplusunun nəzərdə tutula biləcəyini qeyd etməliyik. Məsələn, funksional/kommunikativ dil təlimində təlim materiallarının rolu aşağıdakı kimi müəyyən edilə bilər:

1. Materiallar şərh etmə, ifadə etmə və müzakirə kimi kommunikativ bacarıqları asanlaşdıracaq;
2. Materiallar qrammatik strukturdan daha çox başa düşülən və qarşılıqlı ünsiyyətə yönələcək;
3. Materiallar tələbənin maraqlarını təmin edəcək;
4. Materiallar iştirakçıların müxtəlif fəaliyyətlər və tapşırıqlar vasitəsilə öz səriştələrini inkişaf etdirmək üçün istifadə edə biləcəkləri müxtəlif media və müxtəlif növ mətnləri ehtiva edəcək [53, s.34].

İngilis dilinin tədrisində təlim materiallarının istifadəsi zamanı öyrənmə prosesində istifadə olunan tədris metodları və yanaşmaları xüsusi önəm daşıyır. Hazırda dil tədrisində geniş istifadə olunan bir neçə metod və yanaşmalara əsasən təlim materialları üzərində işin təşkilini nəzərdən keçirək:

Kommunikativ dil təlimi. İngilis dili tədrisdə kommunikativ dil təlimini dəstəkləmək üçün müxtəlif əsaslı təlim materiallarından istifadə olunur. Bu təlim materialları kommunikativ dil tədrisində qarşılıqlı əlaqəni və dildən istifadəni təşviq edən əsas vasitə kimi qiymətləndirilir. C.Riçards və T.Rocersə təlim materiallarının bölgüsünü aşağıdakı kimi təsnif etmişdir. Tapşırıq əsaslı materiallar, mətn əsaslı materiallar və real həyatla bağlı olan materiallar.

Tapşırıq əsaslı materiallar. CLT dərslərini dəstəkləmək üçün müxtəlif oyunlar, rol oyunları, simulyasiyalar və tapşırıq əsaslı ünsiyyət fəaliyyətləri hazırlanmışdır. Bunlar, adətən, əl kitabçaları, işarə kartları, fəaliyyət kartları, cütlərlə iş təcrübəsi materialları və tələbə-qarşılıqlı təcrübə kitabçaları kimi unikal əşyalar şəklində olur.

Mətn əsaslı materiallar. Kommunikativ yanaşmanı istiqamətləndirmək üçün hazırlanmış çoxsaylı dərslilər var. Bu dərslilərin məzmun siyahıları bəzən struktur olaraq hazırlanmış mənlərdən fərqli olaraq dil təcrübəsinin bir növ təsnifləndirilməsini və ardıcılığını təklif edir. Bunlardan bəziləri əslində struktur tədris proqramı əsasında tərtib edilir və dərslilərin tələblərinin kommunikativ yanaşmaya əsaslandığını doğrultmaq üçün cüzi olaraq yenidən formalaşdırılır. Digərləri isə əvvəlki dil tədrisi mənlərindən çox fərqli görünür.

Real həyatla bağlı olan materiallar. Adətən kommunikativ dil təliminin tətbiq olunduğu sinifdə “orijinal”, “real” materialların istifadəsi məqbul hesab olunur. Bu materiallara kommunikativ fəaliyyətlərin qurulması üçün gərəkli olan jurnallar, reklamlar və qəzetlər, xəritələr, şəkillər, simvollar kimi real həyata dayalı qrafik və vizual mənbələr daxil ola bilər. Kommunikativ fəaliyyətin istiqamətləndirmək üçün müxtəlif obyektlərdən də istifadə edilə bilər [53, s.100].

Tapşırıq əsaslı dil təlimi. Təlim materialları TƏDT-də mühüm rol oynayır və pedaqoji və real həyatla bağlı olan materiallardan istifadə edilir. TƏDT-də istifadə edilən pedaqoji materiallar yalnız tapşırıqlardan ibarət vəsait hazırlayan şəxsin öz təxəyyülü ilə məhdudlaşır. Bu cür materiallar müxtəlif mənbələrdən götürülmüş tapşırıqları özündə ehtiva edir, həm mətn formasında, həm də multimedia formasında hazırlanır.

TƏDT-də mümkün olduqca autentik materiallara əsaslanan orijinal tapşırıqların istifadəsinə üstünlük verirlər. Müasir media açıq şəkildə bu cür materiallar üçün zəngin resurslar təqdim edir. Məsələn:

Qəzetlər materiallarına əsaslanan tapşırıq nümunələrini nəzərdən keçirək.

- Dilöyrənənlər qəzeti araşdırır, nəzərdən keçirir, onun bölmələrini müəyyənləşdirir və qəzetə uyğun ola biləcək yeni bölmələr təklif edirlər.

- Dilöyrənənlər qəzetdəki uyğun bölmədə əks olunan nümunələrdən istifadə edərək iş elanı hazırlayırlar.

- Dilöyrənənlər qəzetin əyləncə bölməsindəki nümunələrdən istifadə edərək həftə sonu əyləncə planını hazırla bilirlər.

Televiziya proqramlarına əsaslanan tapşırıq nümunələrini nəzərdən keçirək.

- Dilöyrənənlər hava proqnozu proqramı əsnasında qeydlər apara və simvollar vasitəsilə proqnozlaşdırılan dövr üçün ehtimal olunan hava şəraitini göstərən xəritə hazırlaya bilirlər.

- Məlumatlandırıcı reklam çarxını izləyərkən, dilöyrənənlər "hayp" sözləri müəyyənləşdirib siyahısını tərtib edirlər və sonra bu sözlərin siyahıdakı ardıcılığına uyğun olaraq yeni reklam çarxı hazırlayırlar.

- Dilöyrənənlər hər hansı bir serialın epizoduna baxdıqdan sonra personajların və onların epizoddakı digər personajlarla mümkün münasibətini göstərən siyahı tərtib edə bilirlər.

İnternet vasitəsilə dilöyrənənlərə təqdim olunan müxtəlif tapşırıq nümunələrini nəzərdən keçirək.

- Dilöyrənənlər hər hansı kitab adı seçdikdən sonra müxtəlif internet kitab satış veb sahifələrinin müqayisəli təhlilini apara, qiymətləri, göndərmə vaxtlarını və çatdırılma xərclərini müqayisə edərək düğün seçim edə bilirlər [53, s.189].

Ümumi fiziki cavab. Materiallar və realialar hər növbəti öyrənmə mərhələsində daha da mühüm rol oynayır və bu əsaslı tədrisdə bir sıra nəşr olunmuş resurslar mövcuddur. Dil öyrənməyə yeni başlayanlar üçün ilk dövrlərdə materialların istifadəsi elə də tələb olunmur, əsasən ilk dərslərdə müəllimin səsi, hərəkətləri və jestləri sinif fəaliyyəti əsnasında yetərli hesab oluna bilər. Növbəti

mərhələlərdə müəllim kitab, qələm, stəkan, mebel kimi ümumi sinif əşyalarından istifadə edə bilər. Getdikcə müəllim tədris prosesində müəyyən aspektləri dəstəkləmək üçün əlavə materiallar hazırlamalı və ya toplamalıdır. Bu materiallara şəkillər, müxtəlif əşyalar, slaydlar və söz diaqramları aid edilə bilər [53, s.283].

Ümumiyyətlə, əlavə təlim materialları üzərində işin təşkili zamanı biz materiallara daxil olan fəaliyyətləri də nəzərə almalıyıq. Fəaliyyətlər hədəflərə və əsas bacarıqlara nail olmaq üçün zəruri vasitələrdir. Əlavə təlim materialları üzərində işin təşkili zamanı fəaliyyətlərin hansı bacarıqları vurğuladığını və onların qeyd olunan məqsəd və bacarıqların əldə olunmasına kömək edib-etmədiyini nəzərə almalıyıq. Fəaliyyətlər materialların necə istifadə edildiyini və məzmunun necə öyrədildiyini göstərir [61, s.80].

Fəaliyyət nümunələrinə rol oyunu, sual-cavab və s. göstərə bilərik. Dil materiallarındakı fəaliyyətlər tələbələrin cütlərlə, qruplarda və ya fərdi işləmələrinə imkan verməlidir. Fəaliyyətlər tələbə mərkəzli və ya müəllim mərkəzli ola bilər. Bütün tələbələr həm eyni fəaliyyət üzərində işləyə, həm də maraqlarına və ya səviyyələrinə uyğun olaraq qruplara bölünərək bir neçə fəaliyyət üzərində işləyə bilərlər.

Şübhə yoxdur ki, dərstdə müxtəlif fəaliyyətlərdən istifadə tələbələrin marağını qoruyub saxlamaqla öyrənmə imkanlarını genişləndirir. Bundan əlavə, bu fəaliyyət növləri müxtəlif öyrənmə üslublarını və istiqamətlərini əhatə edir.

İngilis dili dilinin tədrisində əlavə təlim materialları üzərində işin təşkili zaman bir sıra problemlərlə qarşılaşa bilərik. Bəllidir ki, xarici dil ünsiyyət vasitəsi olmaqla yanaşı mədəniyyətlərarası əlaqə vasitə kimi də fəaliyyət göstərir. Xarici dil öyrənmək həmin dilin mədəniyyətini də öyrənməyi tələb etdiyinə görə mədəni amillər dilöyrənənlərə düzgün şəkildə ötürülməlidir. Beləliklə, ingilis dilinin tədrisində yalnız qrammatik qaydaların və sözlərin ötürülməsinə deyil, eyni zamanda tədris olunan dilin mədəni ünsürlərinin ötürülməsinə diqqət yetirmək tədris prosesinin daha maraqlı olmasını təmin edir. Ali məktəblərdə təhsil alanların xüsusilə müəyyən yaş aralığından olan gənclər olduğunu nəzərə alaraq öyrənilən dilin mədəniyyəti ilə tanış olmaq, müxtəlif həyat tərzinə malik insanların olduğunu

dərk etmək onları dil öyrənməyə daha da həvəsləndirir. Mədəni amilləri dilöyrənənlərə ötürmək üçün əlavə təlim materiallarından istifadə etmək çox səmərəli hesab olunur. Bununla belə, bu materialları seçərkən mədəni amilləri yaxşı araşdırmamaq bir sıra problemlər yarada bilər. Çünki bəzi mədəni fərqlər dilöyrənənlərdə mənfi təsəvvürlər yarada bilər. Bu da öz növbəsində tədris edilən dilə qarşı demotivasiyaya səbəb ola bilər. Bu səbəbdən istifadə ediləcək əlavə təlim materiallarının daşdığı mədəniyyət amilləri tələbələrin sahib olduğu mədəniyyət amilləri ilə uyğun olmalıdır.

Əlavə təlim materiallarının istifadəsi zamanı qarşılaşdığımız bir digər problem isə dil öyrənməyə yeni başlayan tələbələrin sahib olduğu leksik bazadır. Onlar adətən belə materiallarda əks olanan bütün məlumatları başa düşmək qabiliyyətinə malik olmurlar. Bu qrupun ümumi dil səviyyəsini nəzərə almağın vacibliyini bir daha vurğulayır.

Xüsusilə ingilis dilinin tədrisində təlim materialları üzərində işin təşkili tədris və öyrənmə prosesində əhəmiyyətli rol oynayır. Təlim materialları tədris və öyrənmə prosesinin ayrılmaz və əsas hissəsi olduğu üçün xüsusilə diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Bu nöqtəyi-nəzərdən müəllimlər tələbələrin ingilis dilinin tədrisində ehtiyaclarını ödəmək üçün ən uyğun təlim materiallarından istifadə etməlidirlər. Bu gün bazarda mövcud olan nəşr olunmuş materialların zənginliyi düzgün material seçimini çətin vəzifəyə çevirir ki, bu da müəllimlərdən əlavə təlim materiallarını seçərkən məlumatlı olmağı və uyğun seçimlər etməyi tələb edir.

Əlavə təlim materialları üzərində işin təşkili zamanı öyrəncinin yaş və qabiliyyətləri, bu materialların tədrisin məqsədləri ilə əlaqəli olması, materialın aktuallığı nəzərə alınmalıdır. Bu meyarlar effektiv öyrənməni təşviq edir.

Keyfiyyətli dil materiallarının çevikliyə və müasir dilöyrənənlərin dəyişən ehtiyac, məqsəd və maraqları ilə uyğunluq təşkil etməsi vacibdir. Rəqəmsal dövrdə isə mühüm məqam ondan ibarətdir ki, müəllim təkcə dərsliklərdən istifadə etməklə deyil, həm də təlim materiallarını dövrün inkişafına uyğunlaşdıraraq dilöyrənənləri materiallarla təmin edə bilər.

Dil müəllimləri materiallardan istifadə edərkən bir sıra motivləri nəzərə alırlar. Bura tələbənin səviyyəsi və ehtiyacı, tələbənin fon bilikləri, tələbənin marağı və ya hobbisi, tələbənin dil biliyi daxildir.

Tələbənin səviyyəsi və ehtiyacları. Tələbələrin bacarıqları eyni deyil. İngilis dilinin tədrisində materialların keyfiyyətini şərtləndirən və həmin materialların istifadəsində rol oynayan digər mühüm amil dilöyrənənlərin öyrənəcəyi xarici dil səviyyəsidir. Bu amilə əsasən istifadə olunan materialların növü və məzmunu Avropa dilləri ortaq çərçivə proqramının qeyd etdiyi 6 dil səviyyəsinə uyğun olaraq fərqlənir. Məsələn, başlanğıc səviyyəsində təməl sözlərin tədrisi əsnasında flaşkartlar və şəkillər kimi vizual materiallar həm əhəmiyyətli, həm də təsirlidir. Həmçinin bu kimi əlavə təlim materialları sözlərin öyrədilməsi prosesini sürətləndirəcək və öyrədilən məzmunun səhv anlaşılmasının qarşısını alacaq, eyni zamanda vaxtın səmərəli idarə edilməsinə şərait yaradacaq. Ona görə də müəllim onların ehtiyaclarını şəxsən müşahidə edib təhlil etməklə başa düşməlidir. Müəllim materialın tələbələr tərəfindən asanlıqla başa düşülməsi üçün onların səviyyəsinə, qabiliyyətinə və ehtiyaclarına uyğun materiallardan istifadə etməyə diqqət yetirməlidir. Kanningqvortun dediyi kimi, materialların öyrəncilərin ehtiyaclarını ödəməsi vacibdir. Müəllim tələbələrin məlumatı qəbuletmə dərəcəsinə diqqət yetirməli və əlavə təlim materialından düzgün istifadə etməlidir. Materiallardan istifadə etməzdən əvvəl ehtiyacların təhlili aparmaq məqsədəuyğundur. Ehtiyacların təhlilinin əsas aspekti tələbələrin məqsədlərinə çatmaq üçün ehtiyac duyduqları sistem və bacarıqların nəzərə alınması olmalıdır. Sistem dedikdə qrammatika, leksika və fonetika, bacarıqlar dedikdə isə eşidib-anlama, danışma, oxu və yazı nəzərdə tutulur. Ehtiyacların təhlili tələbələrin bu sahələr üzrə ehtiyaclarını müəyyən edəcək ki, uğurlu öyrənməni dəstəkləyən materiallardan istifadə edilsin. Müəllim tələbələrdən müzakirə etməkdə maraqlı olduqları mövzular haqqında soruşaraq onların ehtiyaclarını düzgün və dəqiq şəkildə təhlil edə bilər. Tələbələrin əlavə təlim materiallarının seçilməsi prosesində iştirakı onların bu materiallardan daha səmərəli şəkildə istifadə etməsinə kömək edəcək. Tələbələrin bu prosesdə bildirdiyi fikirlər onların ehtiyacları və maraqları haqqında

fikir sahibi olmaq üçün bir bələdçi rolunu oynayır. Müəllim, istifadə olunan materiallar haqqında tələbələrin fikirlərini tələb edə bilər. Onlar tələbələrdən nəyin faydalı olub olmadığını və nə düşdüklərini soruşmalıdırlar. Bu yolla müəllim, tələbələri təlim-tədris prosesinə cəlb edir və onlara öz şəxsi meyarları olan fərdi insanlar kimi yanaşır. Tələbələr ya müzakirə etmək istədikləri mövzular üzərində beyin fırtınası apara, ya da müəllim müzakirə olunan materiallardan götürülmüş mövzuları tələbələrin müəyyən bir sıralama və ardıcılıqla tərtib etməsi üçün onlara təqdim edə bilər. Müəllimlər həmçinin tələbələrdən bu materialları nə dərəcədə anladığını və qəbul etdiyini aydınlaşdırmalıdır. Materialların istifadəsi əsnasında tələbələrin ehtiyaclarını təhlil edərkən çox vaxt yerli istehsal olunan təlim materialları tələbələrə mövzu və mədəni uyğunluq baxımından beynəlxalq səviyyədə hazırlanmış materiallardan daha çox uyğun olur. Nigel Harvuda görə ehtiyacların təhlili zamanı materiallarla müəllim arasında uyğunluq dərəcəsi də nəzərə alınmalıdır [34, s.321].

Ehtiyacların təhlili haqqında danışarkən, bu məqsədlə yaradılan ən məşhur modeldən – “Munby” modelindən bəhs etməyə bilmərik. Bu model iki mərhələdən ibarətdir: birincisi ünsiyyət ehtiyacları prosessoru adlanır və hər biri öyrəncinin ünsiyyət tələblərinin bir aspekti ilə əlaqəli doqquz komponentdən ibarətdir. Bunlara iştirakçı, məqsəd, ətraf mühit, qarşılıqlı əlaqə, instrumentallıq, dialekt, hədəf səviyyə, kommunikativ hadisə, ünsiyyət açarı daxildir. İştirakçı komponentinə görə təhlili aparmaq üçün yaş, cins, milliyyət, ana dili, digər dillər, öyrəniləcək dil səviyyəsi və s. kimi tələbə haqqında bəzi əsas məlumatlara ehtiyacımız var. İkinci komponentə əsasən tələbənin dili öyrənmə məqsədini (təhsil və ya iş, obyektiv və ya subyektiv ehtiyaclar və s.) öyrənməliyik. Üçüncü komponent tələbənin dili istifadə edəcəyi həm fiziki, həm də psixoloji mühiti ifadə edir. Qarşılıqlı əlaqə komponenti sayəsində tələbənin ingilis dilində ünsiyyət quracağı insanların müxtəlifliyi haqqında bəzi məlumatlara sahib olmalıyıq. Instrumentallıq dedikdə ünsiyyət vasitələri (danışiq və ya yazılı) və kanalların (məsələn, üz-üzə, yazılı, telefon vasitəsi ilə və s.) təhlili nəzərdə tutulur. Dialekt komponenti tələb olunan dil müxtəlifliyini (məsələn, Britaniya və ya Amerika

ingiliscəsi) təhlil edir. Hədəf səviyyə tələbənin əldə etməyi hədəflədiyi dil səviyyəsini özündə ehtiva edir. Kommunikativ hadisə dilöyrənənin bu dildən harda və nə üçün istifadə edəcəyinin təhlili ilə əlaqəlidir. Məsələn, şəxs ingilis dilini iclaslarda və ya debatlarda iştirak etmək və bu dildən istifadə etmək üçün öyrənir. Ünsiyyət açarı komponentindən bəhs edərkən kommunikativ hadisələr olaraq təyin olunan fəaliyyətlər həyata keçirilərkən dildən müxtəlif münasibət və tərzli ifadə etmək üçün istifadə olunması nəzərdə tutulur. Məsələn, bir iclasda iştirak edərkən razılıq və ya fikir ayrılığını bildirmək üçün bir çox münasibət variantlarının öyrənilməsi tələb oluna bilər [45, s.135].

Tələbənin fon bilikləri. Müəllim əlavə təlim materialları üzərində işin təşkili zamanı tələbələrin fon biliklərinə diqqət yetirməlidir. Material tələbələrin fon biliklərinə, əsasən, istifadə edildikdə təlim materialı onlar tərəfindən daha asan başa düşülür.

Tələbənin marağı və ya hobbisi. Müəllim tələbələrin öyrənmə prosesində daha yaxşı motivasiyaya sahib olmaları üçün onları sevindirən və həvəsləndirən materiallardan istifadə etməlidir. Hər bir tələbənin öz maraq dairəsi var. Ona görə də müəllim bu maraqlara və ya hobbilərə ən uyğun olan dil materialını istifadə etməlidir. Məsələn, tələbələrin musiqiyə marağı olduqda, müəllim bunu nəzərə almalıdır. Tələbələrin incəsənətə marağı olduqda, müəllim yaxşı anlaşılan materialdan istifadəyə diqqət yetirməlidir. Buna görə də müəllimin seçdiyi materiallar tələbələrin maraqlarına uyğun olaraq istifadə edildikdə onlar üçün daha anlaşılıqlı olur. Materialın həvəsləndirici və maraqlı olub olmadığını təhlil etmək üçün Braun tərəfindən təklif olunan suallar bizə dil materiallarından istifadə edərkən kömək ola bilər: 1. Material tələbələr üçün maraqlıdır mı? Onların təcrübələri ilə əlaqəlidirmi? 2. Material həvəslə təqdim olunur mu? 3. Tələbələr materialdan istifadə məqsədini bilirlər mi? 4. Tələbələr materialın onların hansı məqsədlərinə çata biləcəklərinə kömək edəcəyini müəyyən edə bilirlər mi? 5. Material tələbələrə özləri üçün bəzi prinsipləri və ya qaydaları kəşf etməyə kömək edirmi? 6. Tələbələrə effektiv öyrənmə və ünsiyyət strategiyalarını inkişaf etdirməyə və ya istifadə etməyə təşviq edirmi? 7. Material tələbələrin

müstəqilliklərini inkişaf etdirməyə kömək edirmi? 8. Material sinifdəki tələbələrə birgə fəaliyyətə cəlb edirmi? 9. Material tələbələr üçün hansısa çətinliyə səbəb olurmu? 10. Tələbələr kifayət qədər rəy (feedback) alırlarmı? [16, s.142].

Tələbənin dil biliyi. Materiallardan istifadə edərkən müəllim tələbələrin dil biliklərini nəzərə almalıdır. Bəzi tələbələrin dil biliyi aşağı, bəzilərininki isə nisbətən yüksəkdir. Odur ki, müəllimlər əlavə təlim materiallarından istifadə edərkən buna da diqqət yetirməlidirlər. Qrupun müxtəlifliyini nəzərə alaraq əlavə təlim materiallarından istifadə, öyrənmə prosesində əldə edilən bilik və bacarıqların uzunmüddətli olmasını dəstəkləyir. Tədris müddətində bir yox bir neçə əlavə təlim materialının istifadəsi, bir sözlə materialların dörd təməl dil bacarığı cəhətdən müxtəlifliyi tələbələrə bir çox öyrənmə imkanı təqdim edir. Bunu nəzərə alaraq seçilmiş materiallardan istifadə dərsi daha maraqlı edir və tələbələrə monoton və sıxıcı dərslər mühitindən xilas edir.

Materiallar tələbələrin dil, koqnitiv və akademik səviyyələrinə və maraqlarına cavab verməli və tələbələrin öz aralarında asanlıqla əlaqə qurmaları və optimal şəkildə ikinci dilə məruz qalmaları üçün istifadə edilməlidir. Sinifdə istifadə üçün seçilmiş materiallar tələbələrin təhsildə motivasiyasını və özünə inamını yüksəltməyə və saxlamağa müsbət töhfə verir [58, s.443].

Materiallar mexaniki deyil, şəxsi təcrübə təmin etməlidir. Tələbələrin ingilis dilini öyrənmələrinin əsas səbəbi xarici dünyada mexaniki təcrübədən uzaq ünsiyyət qurmaqdır. Bu əsasla, biz emosional yaddaşımız vasitəsilə öyrəndiklərimizi şəxsi bilgilərlə əlaqələndiririk. Buna görə də, öyrənənlərin inkişafı üçün təcrübə öyrənmədən istifadəni və məzmunu fərdiləşdirmək bacarığını təşviq edən əlavə təlim materiallarından istifadə etməliyik ki, tələbələrə cəlb etsin.

Burada əlavə təlim materiallarının istifadəsi ilə yanaşı onların müəllim tərəfindən seçilməsi, hazırlanması və tələbələrə təqdim edilməsi, həmçinin sinif otağındakı yardımçı şərait, texniki təhcizat sisteminin də əhəmiyyətli rol oynadığını qeyd etmək mütləqdir. Çünki bu kimi yan təsirlər və amillər dil təlimi materiallarının uğurlu tətbiqinə müsbət təsir göstərir. Ən vacib məsələlərdən biri də müəllim istənilən təlim materialından istifadə etməyi bacarmalıdır. Başqa sözlə,

onlar öyrənənlər üçün nəzərdə tutulmuş hər hansı materialı istifadə edə bilməlidirlər.

Əlavə təlim materiallarının səmərəliliyini və təsirini artırmaq üçün digər əsas məsələ onların dərs ərzində dilöyrənənlərə təqdim edilmə müddətidir. Bu məsələ adətən vizual və dinləmə materiallarının davam etmə müddətində özünü göstərir. Məsələn, dərs müddətində istifadə edilən dinləmə materialı tələbələrə hissə-hissə təqdim olunmalı və tələbələr arasında, eləcə də müəllim və tələbə arasında interaktiv müzakirəyə şərait yaradılmalıdır. Çünki belə təlim materiallarının fasiləsiz istifadəsi tələbələrdə diqqət yayınmasına gətirib çıxarır və sinifdə sıxıcı dərs mühiti yaradır. Həmçinin tələbələrin təlim materialında əks olunan və onlara ötürülməsi hədəflənən məlumatları qəbul etməsi, anlaması və emal etməsi üçün onlara vaxt verilməsi əsas şərtidir. Bildiyimiz kim ali məktəblərdə dərslər qrup halında keçirildiyi üçün vaxt verilməsi əhəmiyyətlidir, çünki qrupdakı tələbələr müxtəlif qavrama qabiliyyətinə və digər fərdi fərqlərə malikdirlər [41, s.122].

Xarici dillərin tədrisində mədəniyyətlərarası yanaşma materialların məzmununu müəyyən edən digər məqamdır. Dil öyrənmək mədəniyyəti öyrənməkdir. Dil mədəniyyətin bir parçası olmaqla yanaşı, həm də mədəniyyət daşıyıcısıdır. Xarici dil öyrənməkdə məqsədimiz mədəni səriştələr əldə etmək və bu dili daha yaxşı başa düşmək və danışa bilməkdir. Bunun üçün həmin dildəki sözlərin harada, nə vaxt, nə üçün, kimlər tərəfindən işlədildiyini bilmək və dərk etmək çox vacibdir. Tələbələrin istifadəsi təqdim olunan istənilən dil materialı şəxsiyyətə qarşı mədəniyyətlərarası sevgi və tolerantlıq mesajlarını ehtiva etməli, onun şəxsi mənliyinin inkişafına töhfə verməli, milli düşüncə dünyası yaratmalı, onlara qarşı üfüqlər açmalıdır. Xüsusilə ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisində mədəniyyət elementlərini adekvat şəkildə özündə ehtiva edən təlim materiallarından istifadə ümdə məsələlərdən biridir. Çünki belə təlim materialları tələbələrin yalnız tədris olunan dili öyrənməsinə deyil, eyni zamanda cəmiyyətin sosial bir fərdi kimi yetişməsinə şərait yaradacaq. Hədəf dilin ideologiyası və mədəniyyəti şəkillərdə, mətnlərdə, filmlərdə və ya mahnılarda gizli olan milli dəyərləri, sosial reallığı göstərən materiallar vasitəsilə tədrisən tələbələrə ötürülə

bilər. Mədəniyyət və ya mədəni biliklər aşağıdakı materiallarda əks oluna bilər. Bura incəsənət, kino, musiqi, ədəbiyyat və memarlıq nümunələrini özündə əks etdirən estetik, ailə həyatının təşkilinin və təbiətinin, insanlararası münasibətlərin, gündəlik həyatın maddi şərtlərinin, iş və əyləncənin, adətlərin ehtiva olunduğu sosioloji, yemək, geyim kimi nümunələrin daxil olduğu semantik və ya konseptual, sosial və paralingvistik bacarıqları özündə ehtiva edən pragmatik materiallar daxildir.

Məsələn, “Cutting Edge” kitabında dilöyrənlərə təqdim olunmuş “Dünyadakı yemək festivalları” başlıqlı oxu materialı və ona müvafiq tapşırıqlar onların mədəni müxtəlifliklər barədə fikir sahibi olmalarına kömək edir. Bu cür mədəni amillərə yer verən materiallar dilöyrənləri daha çox araşdırma aparmağa və öyrənməyə sövq edir.

Dil materiallarını seçərkən Riçard və Tomlinson tərəfində göstərilən prinsiplərə riayət etmək lazımdır. Riçarda görə yaxşı dil materialları bir neçə prinsipə malik olmalıdır [53, s.15]. Dil materialları sağlam nəzəri təlim prinsiplərinə əsaslanmalı, öyrənlərdə maraq oyatmalı və onların diqqətini cəlb etməli, tələbələrin ehtiyaclarını və tələblərini qarşılamaq, dildən istifadə nümunələri təqdim etməli, mənalı fəaliyyətlərlə, eyni zamanda autentik dildən istifadə imkanları ilə təmin etməlidir. Tomlinsona görə isə yaxşı dil materialları bu prinsiplərə malik olmalıdır. Onlar müsbət təsirə malik olmalı, öyrənlərdə dərs prosesinə qarşı inam inkişaf etdirməyə kömək etməli, müvafiq və faydalı məzmun təmin etməli, öyrənlər üçün dilin autentik istifadəsinə imkan yaratmalı, orijinal dildən istifadə imkanları təmin etməli, fərdi fərqləri nəzərə almalı, öyrənlərin iştirakını təşviq etməlidir [61, s.20].

Effektiv dil təlim materialları Kravforda görə aşağıda irəli sürülən prinsipləri özündə ehtiva edir. Effektiv dil materialları kontekstdə funksional dil təqdim etməli, öyrənləri real və autentik dil modelləri ilə təmin etməli, dildən məqsədyönlü istifadəni təşviq etməli, audio-vizual komponentləri özündə birləşdirməli, öyrənlərin müstəqilliyini gücləndirməli, fərdi və kontekstual

fərqləri nəzərə almalı, öyrənənlərin tədris prosesinə affektiv və koqnitiv şəkildə cəlb edilməsini təmin etməlidir [20, s.87].

Kanningqvorta görə dil materialının təqdimat materialı resursu, təcrübə və kommunikativ qarşılıqlı əlaqə üçün fəaliyyətlər mənbəyi, istinad kitabı, tədris proqramı (sillabus), öz-özünə öyrənmə üçün resurs, daha az təcrübəli müəllimlər üçün dəstək kimi bir neçə funksiyası və rolu var [23, s.57].

Ümumiyyətlə, dil materialları məlumatların çatdırılmasında və qəbulunda müəllim və öyrənənlərə yardımçı olmağa xidmət edir.

Bununla belə, dil materialının vəzifəsi sadəcə məlumatların bölüşülməsi ilə məhdudlaşmır, həmçinin o, tədris prosesini asanlaşdırmaq üçün nəzərdə tutulmuş bir vasitədir. Heynemanın fikrincə, təlim materialları tədris texnologiyalarının ən effektiv ola bilər və o, müasir dil tədrisində onların əsas rol oynadığını iddia edir [35, s. 36].

Başqa sözlə təlim materialları dil müəlliminin öyrənənlərin vizual və ya eşidib qavrama yolu ilə xarici dili öyrənməsinə kömək etmək üçün istifadə edə biləcəyi materialları əhatə edir. İstifadə olunan təlim materialları praktiki, mədəni və s. tədris məqsədlərinə çatmaq üçün ingilis dilinin tədrisinə öz töhfəsini verməyə qadir olmalıdır. Müasir təhsil sistemində müəllimin öyrənənlərin daim artan ehtiyaclarına uyğun olaraq geniş çeşidli materiallar seçməli və tədris prosesində onlardan istifadə etməlidirlər. Düzgün şəkildə istifadə olunan təlim materialları öyrənənlərin tədris müddətində həvəs və istəklərini qorumağa çox kömək edəcəkdir.

İngilis dilin tədrisində istifadə edilən təlim materiallarına bunlar daxildir: müəllim kitabları, öyrənən kitabları, vizual materiallar, audiomateriallar, audio-vizual materiallar.

Roqovaya görə ingilis dilinin tədrisi üçün müasir dil materialları aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

- Materiallar öyrənənlərə dil bacarıqlarının inkişafı üçün kifayət qədər dil bilikləri verməlidir.

- Onlar öyrənənlərin danışma, dinləmə, oxu və yazı fəaliyyətini təmin etməli xarici dil tədrisinin məqsədlərinə uyğun olmalıdır.

- Materiallar öyrənənlərin təhsil üfününü genişləndirməli və tərbiyəvi əhəmiyyətə malik olmalıdır.

- Materiallar öyrənləri cəlb etməli və onlarda maraq oyatmalıdır.

- Öyrənənlərin başa düşməsinə və danışmasına kömək edəcək illüstrasiyalar olmalıdır.

- Materiallar hədəf dildən istifadə edən xalqın məişətini və mədəniyyətini əks etdirməlidir [55, s.61].

Tomlinsona görə dil tədrisi üçün istifadə edilən materiallar informativ (dilöyrənənlərə hədəf dil haqqında məlumat verməli), təlimatlandırıcı (dilöyrənənlərə dildən istifadə zamanı istiqamət verməli), təcrübi (dilöyrənənlərə istifadə olunan dil təcrübəsi ilə təmin etməli), sövqedici (dilöyrənənləri dildən istifadə etməyə həvəsləndirməli) və tədqiqedici (dilöyrənənlərə dil barədə kəşflər etməyə kömək etməli) xüsusiyyətləri özündə cəmləşdirməlidir [61, s.143].

2.2. Təlim materiallarının seçilməsinə dair təklif və tövsiyələr

Otte yaxşı dil öyrənməyin ən azı qabiliyyət, motivasiya və imkan kimi üç amildən asılı olduğunu qeyd etmişdir. İmkanlardan bəhs edərkən istər sinif otağında, istərsə də sinif otağından kənarında öyrənəni dillə əhatə edən və öyrəndiklərini real həyatda tətbiq etmək imkanı verən materiallar və fəaliyyətlər nəzərdə tutulur [50, s.18].

Dil tədrisinə xüsusilə ingilis dilinin tədrisinə istinadən aparılmış tədqiqatlarda təlim materiallarının seçilməsi, istifadəsi və qiymətləndirilməsi ilə bağlı sorğular barədə ümumiləşdirilmiş qeydləri nəzərdən keçirək. İngilis dilinin xarici dil olaraq tədrisində səkkiz dil müəllimi arasında təlim materialları ilə bağlı fikirlərini bölüşməsi ilə əlaqədar dörd sualdan ibarət bir sorğu aparılmışdır. Sorğunu təşkil edən suallar aşağıdakılardır:

1. Təlim materiallarını seçməkdə sərbəstsinizmi, yoxsa təhsil müəssisəsinin tədris üçün qərar verdiyi təlim materiallarından istifadə etməlisiniz?

2. Təlim materiallarını seçərkən xüsusi bir təhlil aparırsınızmı, yoxsa şəxsi intuisiyanıza və təcrübənizə əsaslanaraq seçim edirsiniz?

3. Hazırda istifadə etdiyiniz təlim materialını 1-6 arası qiymətləndirməli olsaydınız, necə və nəyi qiymətləndirərdiniz?

4. Mövcud dərsləri tamamlamaq üçün əlavə materiallardan istifadə edirsinizmi və ya material hazırlayırsınız?

Alınan nəticələr isə belə ümumiləşdirilmişdir. Sorğuda iştirak edən müəllimlər təlim materiallarını seçərkən qismən və ya tam sərbəstliyə malikdirlər, lakin sorğuda iştirak edən heç bir müəllim təlim materiallarını seçməzdən əvvəl və ya istifadə müddətində sistemli şəkildə qiymətləndirmir. Ortalama məmnunluq balı 6 -dan 3-dür və sorğuda iştirak edən bütün müəllimlər tədris məqsədlərinə çatmaq üçün əlavə təlim materiallarından istifadə edirlər. Nəticələrə əsasən müəllimlərin istifadə etdikləri dərsləklərdən tamamilə razı qalmadıqlarını və materialların qiymətləndirilməsi və uyğunlaşdırılması üçün səy sərf etməyə hazır olduqları müəyyən edilir. Bununla birlikdə, qiymətləndirmə və seçim üçün təsirli bir üsula sahib olmadıqları bildirilir.

“Mövcud olan ingilis dilinin tədrisi üçün nəşr olunmuş materialların bazarda zənginliyi düzgün material seçməyi mürəkkəb bir məsələyə çevirir” [22, s.5]. Kanninqsvortun irəli sürdüyü bu fikir istənilən ingilis dili tədris proqramında materialın qiymətləndirilməsinin zərurətini və əhəmiyyətini aydın şəkildə göstərir. Tomlinson mövcud olan materialların qiymətləndirilməsini təlim materialları toplusunun mümkün dəyərinin ölçülməsini nəzərdə tutan üsul kimi müəyyən edir.

Ellis materialları seçərkən onların sistemli şəkildə qiymətləndirilməsinin vacibliyini qeyd etmişdir [28, s.37]. Xüsusilə, ali ixtisas məktəblərində ingilis dilinin tədrisi tələbələrin karyerası ilə sıx bağlı olduğu üçün ən uyğun təlim materialını seçmək olduqca ciddi bir prosesdir. Optimal nəticələri təmin etmək üçün qiymətləndirmə prosesi diqqətlə aparılmalıdır. Təlim materiallarını səmərəli qiymətləndirmək bacarığı, xarici dil müəllimləri üçün çox peşəkar bir fəaliyyət hesab edilir və tələbə və müəllimləri demotivasiyaedici təsirlərdən uzaqlaşdırır. Bu

ciddi fəaliyyətdə Makdono və Şounun təklif etdiyi qiymətləndirmə modeli müəllimlərə yardım edir.

Makdono və Şou tərəfindən irəli sürülən modelə, əsasən, materialların qiymətləndirilməsi mühüm diqqətə layiqdir, çünki materialın düzgün seçilməməsi tələbələrdə və müəllimlərdə demotivasiya yaratmaqla yanaşı pul və vaxt itkisinə səbəb ola bilər.

Bu müəlliflər iki mərhələdən ibarət olan qiymətləndirmə modeli təklif edirlər: materialların xaricdən ümumi icmalının nəzərdən keçirilməsini nəzərə tutan *xarici qiymətləndirmə* (örtük, giriş və məzmun) və daha ətraflı olan qiymətləndirməni nəzərdə tutan *daxili qiymətləndirmə*. Birinci mərhələdə müəllim kitabı nəzərdən keçirər, materiallarla bağlı ümumi fikir əldə edə və sonra materialların onun və tələbələrin gözləntilərinə uyğun olub-olmadığına qərar verə bilər. Əgər material müəyyən tələblərə cavab verirsə, o zaman onun tədris proqramının məqsədlərinə uyğun olub-olmadığını yoxlamaq üçün dərin təhlilini nəzərdə tutan növbəti mərhələ həyata keçirilir.

Ümumiyyətlə, təlim materiallarının qiymətləndirilməsi onların tələbələrin ehtiyac və maraqlarına, eyni zamanda ingilis dili səviyyələrinə və yaşlarına uyğunluğunu, maraq və motivasiya artırmaq xüsusiyyətini, uyğunlaşma qabiliyyətini və qısamüddətli və ya uzunmüddətli hədəfləri yerinə yetirmək potensialını əhatə edir.

Təbii ki, qiymətləndirmə prosesi heç vaxt statik deyil. İlkin qiymətləndirmədən sonra materialların müəyyən bir tədris prosesi üçün uyğun olduğu aşkar edildikdə, onların uğur və ya uğursuzluğu yalnız dərstdə istifadə edildikdən sonra müəyyən ediləcəkdir.

Xarici qiymətləndirmə. Materialları qiymətləndirərkən onların bu xarici qiymətləndirmədə müşahidə etməli olduğumuz digər amillərlə yanaşı, bu fəaliyyət növlərini ehtiva edib-etməməsini də nəzərə almaq faydalı olar:

- Material tədris prosesinin əsas resursu kimi, yoxsa əlavə təlim materialı kimi istifadə olunur? Bu sualın cavabı kitabın müəyyən kontekstdə effektivliyini, eləcə də ümumi dəyərini qiymətləndirməyə kömək edəcək.

- Müəllim kitabı varmı? Müəllim kitabının olub-olmadığını və onda əks olunan məlumatın ana dili ingilis dili olmayan müəllimlər üçün aydın şəkildə təqdim edib-etmədiyini nəzərə almaq vacibdir. Bəzi müəllim kitablarında tədrisin ümumi təsviri, bəzilərinə isə materialdan istifadə etməklə necə öyrətmək barədə daha ətraflı proqramlar, eləcə də planlaşdırılmış dərslər təqdim edilir. Bu kitabın olmaması tələbə kitabı ilə işləməyi çətinləşdirə bilər.

- Materialda lüğət verilibmi? Kitabda lüğət varsa, bu, bəzi kontekstlərdə, xüsusən də sinifdə və ya sinifdən kənarında bir çox fərdi fəaliyyət zamanı tələbələr üçün çox faydalı olacaq. Bəzi materiallar bu lüğət siyahısı ilə yanaşı qrammatika və s. kimi digər əlavələri və qeydləri özündə ehtiva edir.

Mündəricat qiymətləndirmənin xarici və daxili mərhələləri arasında körpü hesab edilə və materialların seçim prosesi haqqında söz ehtiyatının, bacarıqların və s. öyrənilməsi, müəyyən bir bölmə (unit) üçün nə qədər dərs vaxtının istifadə olunacağı kimi bəzi faydalı məlumatları və göstəriciləri müəyyənləşdirməkdə yardımcı ola bilər. Müəllim özünə bu sualları verməlidir:

Kitabda hansı vizual materiallar əks olunub (fotoşəkillər, qrafiklər, diaqramlar) və onlar, səhifəni bəzəmək üçün, yoxsa mətnə inteqrasiya olunaraq təsvir edilib? Son illərdə kitabları tələbələr üçün cəlbedici etmək üçün tendensiya mövcuddur. Vizual materialın hər hansı öyrənmə məqsədinə xidmət edib-etmədiyini aydınlaşdırmaq mütləqdir. Məsələn, bir fotoşəkil və ya diaqram dilöyrənənin bir tapşırıqla bağlı nəyisə şərh etməsi və ya fikir bildirməsi üçün materialda əks oluna bilər.

Daxili qiymətləndirmə. Makdono və Şou tərəfindən irəli sürülən modelin növbəti mərhələsi materialların dərindən araşdırılmasını nəzərdə tutan daxili qiymətləndirmədir. Bu mərhələdə əsas məsələ xarici qiymətləndirmə mərhələsində qeyd olunan amillərin müəllif və ya nəşir tərəfindən təqdim olunan materialın təşkili və daxili ardıcılığına uyğun olub-olmadığını təhlil etməkdir. Materialların daxili araşdırmasını aparmaq üçün əsasən aşağıdakı amillər təhlil edilməlidir:

- Kitabda bacarıqların təqdimatı: Bacarıqların təqdimatında düzgün nisbət olmalıdır. Onların hamısının əhatə olunub-olunmadığını və hansı nisbətdə

olduğunu və bu nisbətə işlədiyimiz kontekstə uyğun olub olmadığına baxmalıyıq. Bacarıqların inteqrasiya olunmuş şəkildə və ya ayrı-ayrılıqda təsvir edildiyinə də nəzər yetirməliyik. Bu təhlil vacibdir, çünki materialdakı bacarıqların təqdimatı müəllimin tələbələrə öyrətməyi hədəflədiklərindən fərqli ola bilər.

- Çətinlik səviyyəsində ardıcillıq: Bu mühüm məsələdir və bununla bağlı bütün mümkün halları aydınlaşdırmaq lazımdır. Bəzi kitablarda mövzuların, fəaliyyətlərin və tapşırıqların asandan çətinə doğru ardıcillığı gözlənilir, lakin bəzilərdə isə ümumiyyətlə bu ardıcillıq gözlənilməyə bilər.

- Materialdakı oxu bacarığının inkişafı məqsədilə üzərində işləmək üçün məqbul sayda mətn verilmirmi? Bəzən materiallarda bacarıqların inkişafına həddən artıq diqqət yetirilsə də, onlar tələbələrin bu bacarıqları tətbiq etmələrinə imkan yaratmırlar.

- Dinləmə bacarığının inkişafı üçün verilmiş mətnlər orijinaldır, yoxsa yazılmış mətnlərdir? Adətən dialoqlar xüsusi olaraq material üçün hazırlandığından real söhbətin əsas xüsusiyyətlərini əhatə etməmiş olur [43, s.59].

Tomlinsonun da qeyd etdiyi kimi materiallar üçün hazırlanmış dinləmə mətnlərində real dünyadan fərqli olaraq ifadələr cümlələr qədər tam ifadə olunur, heç kim bir-birinin sözünü kəsmir və ya eyni vaxtda danışmır. Orijinal mətn isə əsl ingilis dilidir, lakin onu başa düşmək və hazırlamaq bir qədər daha çətinidir. Orijinal mətnlərdə isə ifadələr natamam olur və ya digər natiq tərəfindən tamamlanır.

Başqa bir nöqtəyi-nəzərdən Makqras materialın qiymətləndirilməsini istifadədən əvvəl, istifadə müddətində və istifadədən sonra olmaqla üç mərhələli sistem şəklində irəli sürmüşdür.

Materialın qiymətləndirilməsi zamanı impressionistik və yoxlama siyahısı (checklist) kimi metodlardan istifadə edilir. Materialların subyektiv qiymətləndirilməsi impressionist metoda əsaslanır. Kanninqsvort impressionist qiymətləndirmə metodunun ön söz, mündəricat, tərtibat, format və audio-vizualların qiymətləndirilməsinə əsaslandığını qeyd etmişdir. Lakin yalnız bu qiymətləndirmə metodundan istifadə qeyri-adekvat hesab edilir. Yoxlama siyahısı

metodunda isə metodistlər materialları yoxlama siyahısında əks olunan elementlər əsasında qiymətləndirir. Materialların bu metod əsasında qiymətləndirilməsi zamanı Toker, Kanninqsvort, Brin və Kandlin, Şeldon, Hatçinson, Makdono and Şou, Litlcon və Tomlinson kimi tədqiqatçıların təklif etdiyi yoxlama siyahılarından (checklist) daha çox istifadə edilir.

Material seçərkən məzmunu xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. İngilis dilinin tədrisində bizi maraqlandıran material dilin müxtəlif aspektlərini mümkün qədər sistemli şəkildə təqdim edən materialdır. Materiallar mümkün qədər müxtəlif olmalı, o cümlədən leksika, qrammatika, fonetika, dil funksiyalarının öyrədilməsini və dörd təməl bacarığın inteqrasiya olunmuş istifadəsini təşviq etməlidir. Fəaliyyətlərin real dünya ilə əlaqəli olmasına çalışmalıyıq, bunun üçün fəaliyyətləri tələbənin real həyatda qarşılaşa biləcəyi kommunikativ situasiyaları nəzərə alaraq tətbiq etmək yaxşı bir fikirdir. Dil materialının həddən artıq rəngarəng olması daha yaxşıdır.

Təlim materiallarının bir digər elementləri texnologiyalar hesab edilə bilər. Bura slaydlar, video və audio, maqnitofonlar, videokameralar, kompüter proqramları və əyani vəsaitlər daxildir. Bu elementlər təlimin məzmununa və metodlarına təsir göstərir. Materialın müxtəlif məzmunu tələbələrə müxtəlif şəkildə öyrənməyə vadar edir.

Dil tədrisində keyfiyyətli material seçmək üçün keyfiyyətli materialın bəzi meyarlarını bilmək mütləqdir. Kanninqsvort görə yaxşı təlim materialının sahib olduğu meyarlar aşağıdakı kimidir:

1. Materiallar öyrənənlərin ehtiyaclarına uyğun olmalıdır. Başqa sözlə onlar tədris proqramının məqsəd və vəzifələrinə uyğun olmalıdır.

2. Materiallar öyrənənlərin dildən necə istifadə edəcəyini əks etdirməlidir. Materiallar tələbələrin dildən öz məqsədləri üçün səmərəli istifadə etməsinə kömək edəcək şəkildə seçilməlidir.

3. Materiallar tələbələrin bir öyrənən kimi ehtiyaclarını nəzərə almalı və onların öyrənmə proseslərini asanlaşdırmalıdırlar.

4. Materiallar öyrənməyə dəstək kimi aydın rola malik olmalıdırlar. Müəllim kimi onlar da hədəf dillə öyrənən arasında vasitəçilik etməlidirlər.

İngilis dilini tədris etmək üçün təlim materiallarının seçilməsinə dair bir sıra tövsiyələri nəzərdən keçirə bilərik. Tələbələrin ingilis dili biliklərinə uyğun olan materiallar seçmək lazımdır. Çox çətin materiallar öyrənmə prosesini çətinləşdirdiyi kimi çox asan materiallar isə istənilən nəticəni verməyəcək.

Yeni nəşr olunmuş dil materiallarından istifadə etmək olduqca məqbuldur. Onlar yeni sözlər, daha mükəmməl tədris proqramı və daha sadə, müasir dövrə uyğun tərtib olunmuş tapşırıqlarla zəngin olur.

Təlim materialları tədris prosesini və müddətini düzgün idarə etmək üçün əsas elementlərdən biridir. Əsas təlim materiallarına diqqət yetirməklə yanaşı əlavə təlim materiallarından istifadəni də unutmaq olmaz. Yalnız bütün təlim materiallarını eyni vaxtda tələbələrə təqdim etmək və onlardan istifadə etmək olmaz, onları tədrisə proqrama daxil etmək daha məqbuldur.

Müəllimlər kitab müəllifi tərəfindən təklif olunan tədris proqramına da nəzər yetirməlidirlər. Əgər universal dərslərdən istifadə edilirsə, tapşırıqların və mövzuların ardıcılığına əməl etmək lazımdır. Bütün bölmələri eyni vaxtda tədris etmək qeyri-mümkündür [23, s.15].

Təlim materiallarının seçilməsinə dair təklif və tövsiyələri nəzərə alarkən onların tədrisdəki əhəmiyyətinə də mütləq toxunmalıyıq.

Təlim materiallarından istifadənin əsas mahiyyəti dil tədrisi prosesini asanlaşdırmaqdan ibarətdir. Buna görə də təlim materiallarını seçərkən onların hansı dil aspektini inkişaf etdirmək üçün istifadə olunacağına diqqət yetirmək lazımdır. Bundan başqa, tədris prosesini asanlaşdırdığı üçün onlar vasitəsilə ötürülən məlumatların tələbələr tərəfindən daha effektiv şəkildə öyrənildiyini də vurğulamaq lazımdır. Deməli, təlim materiallarının seçimi sağlam prinsiplər əsasında olmalıdır.

Təlim materialları müəllimlər tərəfindən mövzunun izah edilməsinə kömək etmək və tədris prosesi zamanı mövzunun qavranılmasını və öyrənilməsinə tələbələr üçün başa düşülən etmək məqsədilə istifadə olunur. Bunun nəticəsində

təlim materialları müəllimlər tərəfindən tədris və təlim fəaliyyətinin keyfiyyətini artırmaq üçün istifadə olunan mühüm vasitələrdir.

Təlim materialları mövzuların müəllimlər tərəfindən tələbələrə məntiqi şəkildə və ardıcılıqla təqdim edilməsinə kömək edən əsas vasitələrdir. Bu da öz növbəsində bilik və bacarıqların tələbələrə sistemli şəkildə ötürülməsində əhəmiyyətli rol oynayır.

Təlim materialları öyrənməni daha maraqlı, praktik, real və cəlbedici edir. Onlar həmçinin həm müəllimlərə, həm də tələbələrə dərslər prosesində fəal iştirak etməyə imkan verir. Onlar dil bacarıq və biliklərinə yiyələnmək üçün əsas vasitə hesab edilir.

Təlim materialları dilöyrənənlər üçün yüksək maraq doğurduğunda onlar dilöyrənənlərin özfəaliyyətini stimullaşdırmaqda və təcrübi reallıq təqdim etməkdə əhəmiyyətli rol oynayır.

Təlim materialları düşüncə qabiliyyətinin davamlılığını inkişaf etdirir. Məsələn, mahnılardan istifadə öyrənənləri digər ənənəvi materiallar vasitəsilə asanlıqla əldə olunmayan bilik və bacarıqla təmin edir və öyrənmənin səmərəliliyinə, əhəmiyyətinə və müxtəlifliyinə töhfə verir. Buna görə də, təlim-tədris prosesində təlim materiallarından istifadə tələbələri ilkin məlumat ilə təmin edir və bu, öyrənməni zənginləşdirir.

Onlar konseptual tərəkür üçün konkret zəmin yaradır və öyrənməni daha qalıcı etdiyi üçün tələbələr üçün əhəmiyyət daşıyır. Təlim materialları tədris prosesində öyrənənlərin fəal iştirakının artırılmasına kömək edir, eyni zamanda, tədris prosesində müəllimin mərkəzləşməsini azaldır, başqa sözlə tələbə mərkəzli təlim yaradır.

Təlim materiallarından düzgün istifadə edilməməsi və onların qeyri-adekvatlığı tədris sisteminin səmərəsizliyinin və tədris prosesində tələbələrin passiv iştirak etməsinin əsas səbəbləridir.

Təlim materiallarından daha səmərəli istifadə etmək üçün aşağıdakı tövsiyələr təklif edilə bilər:

- Təlim materialları öyrənməni tələbə üçün daha real və mənalı etməlidir.

- Materiallar öyrənməni əvəz etməməli, lakin öyrənmə prosesinin özünə töhfə verməlidir.

- Öyrənməni asanlaşdırmaq üçün istifadə edilən təlim materiallarına sərf olunan vaxt dərslə müddətinə mütləq şəkildə uyğun olmalıdır. Təlim materialları istifadəyə yararlı olmalı və materiallar elə seçilməlidir ki, çox mürəkkəb olmasın, əks təqdirdə materiallardan istifadəyə ayrılacaq vaxt onlardan necə istifadə olunacağını öyrənməyə sərf ediləcək.

- Bir konkret konsepsiyayı və ya anlayışı izah etmək üçün bir neçə növ təlim materialından istifadə tələbələr arasında fərdi fərqləri də nəzərə alınmalıdır.

Sınıfdə sıxıcı və yeknəsək dərslə prosesinin qarşısını almaq məqsədilə ingilis dilinin tədrisi üçün təlim materiallarını seçərkən bir sıralı amilləri nəzər alınmalıdır.

- Ali məktəbdə ingilis dilin tədrisi üçün təlim materiallarını seçərkən onların fənn proqramı və tələbələrin təhsil aldığı ixtisas sahəsi ilə uyğunluğu mütləq şəkildə əhəmiyyətlidir.

- İngilis dilinin tədrisi üçün təlim materiallarını seçərkən onların dilin bütün aspektlərini nə dərəcədə əks etdirməsinə diqqət yetirilməlidir.

- Yuxarıda göstərilən təklifə əlavə olaraq həm yazı, həm də danışığı bacarığının inkişafı üçün əhəmiyyətli olan qrammatik izahların və tapşırıqların nə dərəcədə dolğun əks olunmasına nəzər yetirilməlidir.

- Ali məktəbdə ingilis dilinin tədrisində akademik mətnlərin və oxu materiallarının seçilməsi və istifadəsi mühüm rolə və əhəmiyyətə malikdir.

İngilis dilinin tədrisi üçün təlim materialı seçərkən əsasən son on ildə nəşr olunmuş materiallardan istifadə etmək məqsədəuyğundur. Tələbələrə material təqdim edərkən onun dizayn və format tərtibatına, xüsusilə materialın oxunaqlılığına təsir göstərən şrift ölçüsünə diqqət yetirmək lazımdır. Bu xüsusdə həmçinin tədris prosesində istifadə olunan, tələbələrə paylamaq üçün nüsxəsi çıxarılmış materialların keyfiyyətinə nəzarət etmək əhəmiyyətli məsələlərdən biridir.

Vizual və qrafik materiallar aydın, dərslə məqsəd və vəzifələrinə uyğun olmalı və mədəni amillər nəzərə alınmalıdır. Daha rəngarəng dərslə prosesi üçün

seçilmiş audio və video materiallarda səs və görüntü aydın, orijinal və dərslərin mövzusunə uyğun olmalıdır. Təlim materiallarının özündə tələbələrin sahib olduğu bilik və bacarığı ilə dərslərin əsas bilgi və məzmununu əhatə edən tapşırıqları ehtiva etməsi olduqca zəruridir.

2.3. Eksperimental tədris və onun nəticələri

“Ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisi zamanı əlavə təlim materiallarından istifadə metodikası” tədqiqat işinin son mərhələsi olaraq eksperiment metodunda istifadə edilmişdir. İngilis dilinin tədrisində əlavə təlim materiallarından istifadə ilə bağlı pədaqoji eksperiment 2021/2022-ci tədris ilinin II semestrində Azərbaycan Dillər Universiteti, Filologiya fakültəsinin 335 a, 335 b və 336 qruplarında baş tutmuşdur. Eksperimental tədris III kurs tələbələrinin iştirak etdiyi “İngilis dilinin tədrisi metodikası” dərslində əlavə təlim materiallarının seçilməsi, istifadəsi və bu materiallar vasitəsilə tələbələrin səmərəli öyrənməsinin necə təmin olunmasını yoxlamaq məqsədi ilə həyata keçirilmişdir. Eksperimentin həyata keçirilməsi zamanı müşahidə, söhbət və anket sorğulardan istifadə edilmişdir.

Sözgedən fakültənin 336 qrupu (15 nəfər tələbə) kontrol qrup olaraq müəyyən edilmişdir. Bu qrupda ingilis dili dərsləri fənn müəllimi tərəfindən ənənəvi qaydada tədris edilmiş və tədris prosesində heç bir dəyişiklik aparılmamış və müdaxilə edilməmişdir.

335 a və 335 b sayılı eksperiment qruplarında (30 nəfər tələbə) ingilis dilinin tədrisi prosesinə müəyyən dəyişikliklər edilmiş və əlavə təlim materiallarından istifadə edilərək eksperiment həyata keçirilmişdir.

Müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisi kommunikativlik, tələbəyönümlülük, inteqrativlik kimi təməl prinsiplər əsasında qurulmalıdır. Ali məktəblərdə ingilis dili tədrisində əsas məqsəd kimi tələbələrdə dilin müxtəlif aspektləri üzrə bilik və bacarıqların formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi dayanır. Yuxarıda sadalanan prinsipləri əsas tutaraq istər dərslər

müddətində, istərsə də dərscdən kənar tələbələri əlavə təlim materiallarından istifadə etməyə təşviq etmək olduqca əhəmiyyətli dir.

Bu ekperimental tədrisin məqsədi əlavə təlim materiallarından düzgün və məqsədəuyğun şəkildə istifadə edilib-edilmədiyini və ya ümumiyyətlə istifadə edilmədiyini, hansı dərəcədə istifadə edildiyini müəyyən ləşdirməkdir. Bu tədqiqatın qarşıya qoyulmuş konkret məqsədə çatmaq üçün xüsusi vəzifələri aşağıdakılardır:

- Ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisində istifadə olunan əlavə təlim materiallarını müəyyən etmək və təhlil etmək;
- Ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisində istifadə olunan əlavə təlim materiallarının hər birinin məzmun cəhətdən uyğunluğunu, tələbələrin ehtiyaclarına uyğunluğunu və keyfiyyət baxımından təsvir etmək və təhlil etmək;
- Ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisində istifadə olunan əlavə təlim materiallarının tələbələrin motivasiyasına, dərscdə iştirakına və performansına təsirini müəyyən ləşdirmək;
- Eksperimentin təşkil edildiyi qruplarda istifadə olunan əlavə təlim materiallarının istifadə tezliyini və müxtəlifliyini müəyyən etməkdir.

Bundan əlavə, yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi bu eksperimentin hədəf auditoriyası ali məktəbdə təhsil alan III kurs tələbələridir.

İlk olaraq tələbələrin cavablandırmasını istədiyimiz sorğunun meyarları müəyyən edildi, daha sonra isə sorğu tərtib edildi. Anket sorğu üçün konkret və sadə suallar hazırlandı, son mərhələdə isə sorğunun nəticələri ümumiləşdirildi və təhlil edildi.

335 a və 335 b qruplarında təhsil alan tələbələrə sorğu vərəqələri təqdim edildi. Bütün iştirakçılara sorğunun məqsədləri izah edildi və sorğuda əks olunan suallara mümkün qədər səmimi cavab verməyə dəvət edildilər. Sorğu vərəqəsindəki suallar azərbaycan dilində hazırlanmışdır. Sorğu əlavə təlim materiallarından istifadə metodikasını ilə bağlı tədqiqatın əsas məqamlarını aydınlaşdırmağa yönəlmişdir.

İngilis dilinin tədrisində hansı növ əlavə təlim materiallarından istifadə edildiyi və həmin materiallardan istifadənin nəticələri haqqında müəllimin təcrübə və fikirlərini öyrənmək üçün müəllimlə müsahibə aparılmışdır. Ümumiyyətlə, müsahibə metodundan məlumat əldə etmək, müşahidə əsnasında müəyyən edilməyən məsələləri müəyyənləşdirmək, eksperimentin nəticələrini yoxlamaq və dəqiqləşdirmək üçün istifadə olunur [5, s.21]. Müsahibə azərbaycan dilində aparılmış və daha sonra təhlil edilmiş və ümumiləşdirilmişdir. Müsahibə üçün tədqiqat işinin məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq aydın, qısa, birmənalı, düşünülmüş və dolğun cavablar tələb edən suallar hazırlanmışdır.

Şifahi izahla yanaşı sorğu vərəqəsində sorğunun məqsədi qısa şəkildə təsvir edilmişdir, həmçinin sorğunu cavablandıran tələbələrin ad və soyadlarını qeyd etmələri üçün müvafiq boş yerlər daxil edilmişdir. Nəticədə tələbələrə səkkiz sualdan ibarət sorğu vərəqəsi təqdim edilmişdir.

Sorğunun birinci sualı ingilis dili müəllimi tərəfindən sinifdə hansı əlavə təlim materiallarından istifadə olunduğunu müəyyənləşdirmək məqsədi daşıyır. Sorğunun ikinci sualı vasitəsi ilə istifadə olunan əlavə təlim materiallarının məzmun cəhətdən uyğunluğu qiymətləndirilmişdir. Üçüncü sual, istifadə olunan əlavə təlim materiallarının tələbələrin ehtiyac və tələblərinə uyğunluğunu araşdırır. Dördüncü sualda əlavə təlim materiallarının keyfiyyəti məsələsi öz əksini tapmışdır. Sorğu vərəqəsindəki növbəti suallar müvafiq olaraq əlavə təlim materiallarının tələbələrin özləri tərəfindən, öz nöqteyi-nəzərlərindən onların motivasiyasına, dərstdə iştirakına və performansına təsirini ifadə etmələrinə yönəlmişdir. Bunun nəticəsində müəllimin əlavə təlim materialından istifadə etdiyi zaman tələbələrin dərstdə nə dərəcədə həvəsli olduqları, nə dərəcədə fəal iştirak etdikləri, performanslarının nə dərəcədə yaxşılaşıb və yaxşılaşmadığı müəyyənləşdirildi. Altıncı sual əlavə təlim materiallarının istifadə tezliyini və bu materialların müxtəlifliyini öyrənmək məqsədi daşıyır. Bunun sayəsində əlavə təlim materiallarından nə dərəcədə istifadə olunduğu müəyyənləşdirilmiş oldu. Sorğuda əks olunan növbəti sualın məqsədi isə yeni təqdim olunmuş mövzunu başa düşməkdə əlavə təlim materiallarının rolunun nədən ibarət olduğunu

müəyyənləşdirməkdir. Sonuncu, yəni səkkizci sual vasitəsilə tələbələr üçün tədris prosesində əlavə təlim materiallarından istifadənin nə qədər əhəmiyyətli olması öyrənilmiş oldu.

Sorğuda 24 nəfər tələbə iştirak etmişdir. Tələbələrdən onlara təqdim olunmuş hər bir sual üçün kafi, yaxşı və əla cavablarından birini seçməklə cavab vermələri istənildi. Tələbələrə cavablandırmaları üçün təqdim olunan sorğu vərəqində öz fikir, təklif və iradlarını bildirmələri üçün “Əlavə qeydləriniz” adlı yer ayrılmışdır. Əlavə təlim materiallarının istifadəsi ilə bağlı aparılan bu sorğuda əks olunan fikirlər mənim tərəfimdən aparılacaq dərsi təşkil etmək üçün mühüm rol oynadı.

Suallar	Kafi	Yaxşı	Əla
1. Əsasən hansı növ əlavə təlim materiallarından istifadə olunur?	3	17	4
2. Əlavə təlim materialları dərsin mövzusunə nə dərəcədə məzmun cəhətdən uyğundur?	3	9	10
3. İstifadə olunan əlavə təlim materialları nə dərəcədə sizin tələb və ehtiyaclarınıza cavab verir?	10	13	1
4. İstifadə olunan əlavə təlim materiallarını nə dərəcədə keyfiyyətli hesab edirsiniz?	2	18	4
5. Əlavə təlim materiallarından istifadə sizin dərstdə iştirakınıza, performansınıza və motivasiyanıza necə təsir göstərir?	5	13	6
6. Əlavə təlim materiallarının müxtəlifliyi və istifadə tezliyi nə dərəcədədir?	8	13	3
7. Mövzunu başa düşməkdə əlavə təlim materiallarının rolu nə dərəcədə	1	12	11

Suallar	Kafi	Yaxşı	Əla
əhəmiyyətlidir?			
8. Sizin üçün əlavə təlim materiallarından istifadə nə qədər əhəmiyyətlidir?	4	10	10

Sorğunun əlavə qeydlər hissəsində öz fikirlərini bildirən tələbələrin qeydlərinə əsasən onlar əlavə təlim materiallarından istifadəni yüksək qiymətləndirənlər də, əlavə təlim materiallarından həddindən artıq çox istifadə edilməsinin tərəfdarı olmadıqlarını bildirmişdirlər. Tələbələr əlavə təlim materiallarının seçilməsi zamanı onların nəzəri deyil, daha çox tətbiqi olmasını istədiklərini qeyd etmişdirlər. Qeydlərə əsasən bəzi tələbələr əlavə təlim materiallarından istifadənin yeni mövzu ilə bağlı daha aydın və geniş təsəvvürlərin yaranmasına kömək etdiyini bildirmişdirlər.

Dərslərdə iştirak zamanı tələbələr tədris üçün istifadə olunan təlim materiallarının çoxluğundan və bu materialların eyni zamanda istifadəsindən narahatlıqlarını bildirmişdirlər. Buna görə də təlim materiallarını tədris prosesində tələbələrə mərhələlərlə təqdim etmək həm səmərəli tədrisi, həm də effektiv öyrənməni təmin edir və tələbələrin motivasiyasının və marağının azalmamasına xidmət edir.

Eksperiment zamanı müşahidə üsulundan istifadə edilmişdir. Əlavə təlim materiallarından istifadənin tələbələrin motivasiyasına, dərstdə iştirakına və performansına necə təsir göstərdiyi müşahidə edilmişdir. Müşahidə əsnasında bu barədə müvafiq qeydlər aparılmışdır.

Müvafiq olaraq hər iki qrupda yəni, həm kontrol, həm də eksperimental qrupda ümumi olaraq 14 müşahidə aparılmışdır. İlk növbədə əlavə təlim materiallarından istifadə tezliyi müşahidə olunaraq qeydlər götürülmüşdür. Bu zaman müşahidənin müdaxilə etmədən kənardan izləmə növündən istifadə edilmişdir. Müşahidə olunan ümumi 14 dərslər zamanı hər iki qrupda əlavə təlim materiallarından istifadə edilmişdir. Müşahidə olunan qruplarda əlavə təlim

materiallarından istifadə olunma tezliyini əks etdirən məlumatlardan yola çıxaraq, bu materiallardan istifadənin qənaətbəxş olduğunu və hər iki qrupda bu tezliyin yaxşı olduğunu deyə bilərik.

Hər iki qrupda aparılan müşahidənin nəticələri müqayisəli şəkildə təhlil olundu. Nəticələrin təhlili zamanı hər iki sinifdə əlavə təlim materiallarından istifadə olunub-olunmaması və istifadə olunan əlavə təlim materialları müəyyənləşdirildi və təhlil edildi.

Apardığımız müşahidələr nəticəsində tələbələrin sinifdə bir növ motivasiyaya sahib olduqda daha yaxşı işlədikləri və əlavə təlim materiallarından istifadənin həqiqətən bu və ya digər məqsədə çatmaqda kömək etdiyi qənaətinə gəldik. Tələbələrin yeni dili öyrənərkən məlumatları vizuallaşdırması və eşitməsi olduqca vacibdir. Bu amili nəzərə alaraq əlavə təlim materiallarından istifadə tələbələrin yaradıcılığını və təxəyyülünü inkişaf etdirməyə kömək edir.

Həyata keçirilən eksperimental tədris əsnasında əlavə təlim materialları dərsliklə birlikdə istifadə edilmişdir. Bu da ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisi zamanı siniflərdə dərsliklərin geniş istifadəsi ilə bağlıdır. Bu baxımdan biz tədqiqat zamanı ali ixtisas məktəblərində ingilis dilinin tədrisində istifadə olunan təlim materiallarını nəzərdən keçirərkən dərsliklərin istifadə olunmasından yan keçmədik.

Eksperiment dərslər Azərbaycan Dillər Universitetinin 1 nömrəli tədris binasının 506-cı və 508-ci auditoriyalarında təşkil edilmişdir. Dərslər ənənəvi qaydada tələbələri salamlamaqla başlamışdır. Fənnin tədrisi üçün C.Harmerin “The Practice of English Language Teaching” dərsliyindən istifadə olunmuşdur. Fənn sillabusuna uyğun olaraq “Teaching listening” mövzusu tədris olunmuşdur.

Eksperimental qrupda PowerPoint və mövzuya uyğun olaraq YouTube videolarından əlavə təlim materialları kimi istifadə edilmişdir. Bu materiallar dərsdə passiv olaraq iştirak edən tələbələri də aktiv öyrənməyə cəlb etmişdir. Nəhayətdə onlar videolara və təqdimata baxaraq və dinləyərək həm əylənmiş, həm də yeni bilgiler öyrənmiş olurlar. Bu barədə tələbələrin fikirlərini öyrəndikdə isə

dərslərlə yanaşı əlavə təlim materiallarından istifadənin onlar üçün olduqca xoş olduğu müəyyənləşdirilmişdir.

Tələbələrlə aparılan söhbətlər əsnasında, adətən, onların əlavə təlim materiallarının seçilməsinə laqeyid olduqlarını, yalnız müəllim tərəfindən onlara təqdim olunan materiallarla kifayətləndiklərini müəyyən etdik.

Aparılan söhbətlərə əsasən bir digər müəyyən etdiyimiz məsələ tələbələrin əlavə təlim materialları ilə səmərəli şəkildə işləyə bilməməsidir. Onlar planlı şəkildə araşdırma aparmır, əlavə təlim materiallarının seçilməsində iştirak etmir və yalnız müəllim tərəfindən hazır olaraq verilmiş materiallardan istifadə edirlər. Bu da öz növbəsində sinifdə cansıxıcı və rəngiz öyrənmə mühiti yaradır.

Eksperiment zamanı əlavə təlim materialları kimi audio-vizual materiallardan, videolardan, səs yazılarından, mahnılardan istifadə edilmişdir. Bununla da gənc tələbələrin dərstdə və sinif fəaliyyətlərində iştirak etməyə həvəsləndiyi müəyyənləşdirilmişdir.

Dərs müddəti ilə yanaşı tələbələri dil öyrənmə prosesinə daha sıx cəlb etmək və onların əlavə təlim materialları ilə işləməsinə təmin etmək üçün onlar dərskənar tapşırıq və fəaliyyətlərə təşviq edilmişdir. Onların hər birinə ixtiralar mövzusu ətrafında müəyyən bir tarixi ixtira haqqında məqalə hazırlamaları və həmin məqaləni telefonun səs yazan proqramı vasitəsilə səsləndirmələri tapşırılmışdır. Bu kimi fəaliyyətlər tələbələri yalnız sinif mühitində dərslərdə əks olunan nəzəri məlumatları müzakirə etməkdən uzaqlaşdırır. Əlavə təlim materiallarından ingilis dilinin tədrisində bu cür istifadə etmək tələbələrin motivasiyasını qoruyub saxlayaraq monoton və darıxdırıcı tədrisin qarşısını alır.

Əlavə təlim materiallarından istifadə edən zaman tələbələrin daha həvəslə şəkildə dərslərdə fəal iştirak etdikləri müşahidə edilmişdir. Bu tip materiallardan istifadə təkcə müəllim və tələbə arasında deyil, həm də tələbələrin özləri arasında qarşılıqlı əlaqəni və fəal iştirakı artırdığı üçün tələbələrə çox kömək edir. Əlavə təlim materialları həm də sinfi daha dinamik edir və buna görə də tələbələr üçün həvəsləndirici olur. Əlavə təlim materialları tələbələrə tədris olunan yeni dil

bilgilərini möhkəmləndirməkdə əvəzsiz əhəmiyyətə malikdirlər. Bu, tələbələrin daha yaxşı başa düşməsinə və bu yeni dil bilgilərini təcrübə etməsinə təkan verir.

Eksperimental tədrisdə ilk növbədə öyrənmə üçün lazım olan motivasiyanı, tələbələrin dərstdə iştirakını və performansını əlavə təlim materiallarından istifadə etməklə artırılmalı bildiyini müəyyən etdik.

Eksperiment zamanı apardığımız müşahidələr, anket sorğular və söhbətlərin nəticələrinə, əsasən, dərslərində əlavə təlim materiallarından istifadənin tələbələrə göstərdiyi müsbət təsirlər danılmazdır. Tələbələrlə aparılan söhbətlər əlavə təlim materiallarından istifadənin onların dillə bağlı yeni anlayışları başa düşməsi və öyrənməsində əsas motiv olduğunu göstərir. Tələbələrdə marağı stimullaşdırmaq sinifdə əlavə təlim materiallarından istifadənin vacibliyini vurğulayır. Anket sorğularının nəticələrinə görə, tələbələr müəllimin şəkillərdən, mahnılardan, realıyadan və videolardan əlavə təlim materialı kimi istifadə etdiyi zaman dərslər müddətində daha çox həvəsli olduqlarını qeyd edirlər.

Aparılmış eksperimentin nəticələri dil müəllimləri tərəfindən tədris proqramlarını tərtib edərkən, dərsləri planlaşdırarkən nəzərə alınmalıdır. Digər tərəfdən, bu o demək deyil ki, müəllim sinifdə dərslər və iş dəftəri kimi təlim materiallarından istifadəni məhdudlaşdırmalıdır. Tələbələrin effektiv şəkildə öyrənməsi və təqdim olunan yeni anlayış və vahidləri başa düşməsi üçün yaxşı təlim və tədris mühiti lazımdır. Bunu da təmin edən əsas amillərdən biri düzgün əlavə təlim materiallarından ingilis dili dərslərində istifadə edilməsidir. Dil materiallarının seçilməsinin psixoloji əsaslarından bəhs edərkən qeyd etdiyimiz kimi əlavə təlim materiallarından istifadə etmək tələbələrin dərslər müddətində diqqətini qoruyub saxlamaqda əsas vasitələrdən biridir.

Ümumiyyətlə, tədqiqat işinin son mərhələsi olan pedaqoji eksperiment əsnasında əlavə təlim materiallarının istifadə edilməsi ilə bağlı müsbət nəticələrə şahid olunmuşdur. Buna görə də ali məktəblərdə müəllimlər təlim nəticələrini yaxşılaşdırmaq üçün dərsləri planlaşdırarkən əlavə təlim materiallarından istifadəni mütləq nəzərə almalıdırlar.

Sınıfdə aparılan söhbətlərə əsasən, tələbələr üçün ən maraqlı əlavə təlim materialı növləri video, film və mahnılar olmuşdur və onlar bu materiallardan mümkün qədər tez-tez istifadə olunmasını istədiklərini bildirmişlər. Buna baxmayaraq, bu materiallar hər iki sınıfdə ən az rast gəlinən materiallar idi. Burada sinfin fiziki şəraiti, dərsin müddəti və s. amilləri də nəzərə almaq və qiymətləndirmək lazımdır.

Dərstdə istifadə olunan materiallar haqqında tələbələrin rəyini öyrənmək onların nə istədiklərini bilmək üçün ən effektiv üsullardan biri ola bilər. Tədris məqsədlərinə çatmaq üçün tələbələrin gözləntilərini qarşılamaq məqsədilə mümkün qədər əlavə təlim materiallarının müxtəlifliyinə və tezliyinə diqqət yetirilməlidir.

Eksperiment onu göstərdi ki, dərs dediyimiz tələbələrimizi nə qədər yaxşı tanısaq, ingilis dilinin tədrisində əlavə təlim materiallarından istifadə zamanı bir o qədər üstünlüyə malik olacağıq və tədrisdə müvəffəqiyyəti təmin edəcəyik. Nəticə etibarilə tədrisdə istifadə edilən əlavə təlim materiallarının bəyənilən və bəyənilməyən cəhətlərindən xəbərdar olmalıyıq ki, tələbələrimizi dərse tam cəlb edə bilək.

NƏTİCƏ

Yerinə yetirilmiş “Ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisi zamanı əlavə təlim materiallarından istifadə metodikası” adlı dissertasiya işi ali məktəblərdə, xüsusilə ali ixtisas məktəblərində ingilis dilinin tədrisi üçün əsas təlim materialları ilə yanaşı əlavə təlim materiallarının istifadəsindən və eyni zamanda seçilməsindən bəhs edir və əlavə təlim materiallarının dil tədrisindəki əhəmiyyətini aydınlaşdırır.

Tədqiqat işinin giriş hissəsində mövzunun aktuallığı izah edilmiş, onun obyekt və predmeti verilmiş, məqsəd və vəzifələri, o cümlədən nəzəri və praktik əhəmiyyəti əsaslandırılmış, elmi yeniliyi əks olunmuşdur.

Tədqiqat işinin “İngilis dilinin tədrisi zamanı təlim materiallarından istifadənin nəzəri əsasları” adlı birinci fəslində təlim materiallarından istifadənin psixoloji və linqvistik əsasları təhlil edilmiş, elmi ədəbiyyatların təhlili sayəsində bir çox mütəxəssislərin və tədqiqatçıların dəyərli fikirləri verilmiş, dil tədrisinin daha da təkmilləşdirilməsi və onun səmərəliliyini artırmaq üçün əlavə təlim materiallarının seçilməsi və onlardan istifadənin əhəmiyyətinin mahiyyəti verilmiş, ali məktəbdə təhsil alan tələbələrdə vacib dil bacarıq və vərdişlərin aşılanması təlim materiallarının rolu əsaslandırılmış, ümumiyyətlə təlim materiallarının dil tədrisindəki yeri aydınlaşdırılmışdır.

Elmi ədəbiyyatların təhlili təlim materiallarından istifadənin nə qədər məsuliyyət və səriştə tələb edən məsələ olduğunu göstərir. Eyni zamanda təlim materiallarından istifadə zamanı tələbələrdə nəzəri biliklə yanaşı praktik bilik və bacarıqların inkişaf etdirilməsi dil tədrisinin əhəmiyyətini və müvəffəqiyyətini vurğulayan əsas məsələlərdən biridir.

Tədqiqat işinin “İngilis dilinin tədrisi zamanı əlavə təlim materiallarından istifadənin səmərəli yolları” adlı ikinci fəslində ingilis dilinin tədrisində əlavə təlim materialları üzərində işin təşkili təhlil edilmiş və təlim materiallarının seçilməsinə dair bir sıra təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

Tədqiqat işinin son mərhələsində Azərbaycan Dillər Universitetinin bakalavr pilləsində müəyyən qruplarda təhsil alan tələbələrin əlavə təlim materiallarına olan münasibətləri və fikirləri müəyyənləşdirilmişdir. Bu eksperimentin nəticələri əlavə

təlim materiallarından mərhələli şəkildə düzgün və yerində istifadə edilməsinin tələbələrin daha həvəsli şəkildə dərslərdə iştirakına və performansına müsbət təsir göstərdiyini əks etdirir.

Ali məktəblərin bakalavr pilləsində təhsil alan tələbələrin müəyyən yaş aralığına malik olan gənclər olduğunu nəzərə alaraq dil tədrisində kommunikativ və funksional yanaşmanı diqqət mərkəzində saxlamaqla autentik xarakterə malik olan əlavə təlim materiallarından istifadə etmək onların dil öyrənməyə qarşı olan motivasiyasının, dərstdə iştirakının və performansının artmasına səbəb olur. Eyni zamanda rəqəmsal dövrdə onlayn və elektron materiallardan dil tədrisində əlavə təlim materialı kimi istifadə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Dil tədrisinin mühüm amillərindən biri olan təlim materialları ali məktəblərdə təhsil alan tələbələrin dil öyrənməyə qarşı olan motivasiya səviyyəsini artırmaqda və akademik nailiyyətlər əldə etməkdə əvəzsiz rola malikdir.

Tədqiqat işinin yerinə yetirilməsi və ali məktəblərdə ingilis dilin tədrisi üçün əlavə təlim materiallarından istifadənin araşdırılması aşağıdakı nəticələrin əldə edilməsinə şərait yaratmışdır:

- Müasir dil tədrisində əlavə təlim materialları müəllim və ali məktəblərdə təhsil alan tələbələrin əsas köməkçisinə çevrilmişdir. Əlavə təlim materiallarından istifadə öz fikirlərini ifadə etməkdən çəkinən tələbələr üçün əlverişli şərait yaradır. Bu materiallar onları ruhlandırmaq üçün mühüm müsbət təsirlərə malikdir. Buna görə istənilən xarici dil tədrisinin mühüm amillərindən biri olan kommunikativ bacarığın formalaşdırılmasında və inkişaf etdirilməsində əlavə təlim materialları əhəmiyyətli yerə malikdir. Məlumdur ki, bu bacarıq və vərdişin inkişafına nail olmaq təkcə dərslilər vasitəsilə qeyri-mümkündür.

- Bir neçə əlavə təlim materiallarından eyni zamanda istifadə tələbələrdə fikir ayrılığına və diqqət dağınıqlığına səbəb olur. Bu da tələbələrin əlavə təlim materiallarına biganə münasibət bəsləməsinə gətirib çıxarır.

- Dil tədrisində istifadə olunan əlavə təlim materialları tələbələrin maraqlarına, tələb və ehtiyaclarına cavab verməlidir. Tələbələrin maraqlarına və ehtiyaclarına cavab verən əlavə təlim materialları onları müzakirəyə dəvət edir və

dərs müddətində onların aktiv iştirakını təmin edir. Əlavə təlim materialları vasitəsi ilə tələbə fəallığının təmin olunması dil sinfini daha maraqlı və həvəsləndirici bir yerə çevirir.

- Ali məktəblərdə, xüsusilə ali ixtisas məktəblərində təhsil alan tələbələr üçün seçilmiş əlavə təlim materialları onların praktik bilik və vərdişlərinin inkişafına kömək etməlidir. Əlavə təlim materialları dil tədrisində dərsliklər kimi ənənəvi təlim materialları vasitəsilə daha çox nəzəri biliklərin tədris olunduğunu nəzərə alaraq praktik bacarıq və vərdişlərin aşılmasında mühüm rola malikdir. Bu da öz növbəsində öyrənilmiş nəzəri biliklərin real olaraq tətbiqinə şərait yaradır.

- Dərs prosesinin sonunda istifadə olunan əlavə təlim materiallarının tələbələrin tələb, ehtiyac və istəklərinə nə dərəcədə uyğun olması mütləq şəkildə kiçik fikir mübadiləsi vasitəsi ilə öyrənilməlidir.

- Seçilmiş əlavə təlim materiallarının istifadəsi sistemli və məqsədli şəkildə təşkil edilməlidir. Dil tədrisində əlavə təlim materiallarından mərhələli şəkildə, sillabusda əks olunan mövzulara uyğun olaraq istifadə edilməlidir. Beləliklə, əlavə təlim materiallarının istifadə tezliyi diqqətdə saxlanılmalı digər bir mühüm məsələdir.

- Əlavə təlim materialları dərs mövzusunə uyğun olmalıdır. Eyni zamanda əlavə təlim materiallarının məzmunu və strukturu tədrisin məqsədinə müvafiq olmalıdır. Əlavə təlim materiallarının müxtəlifliyi təmin edilməli və dərs prosesində rəngarəng və zəngin mənbələrdən seçilmiş əlavə təlim materiallarından istifadə edilməlidir.

- Əlavə təlim materiallarının müasir dövrün tələbələrinə cavab verən autentik xarakterli materiallar olması daha məqsədəuyğundur. Bu əlavə təlim materialları tələbələrin günümüzün tələblərinə uyğun bilik və bacarıqlarının inkişaf etdirilməsində mühüm rola malikdir. Autentik xarakterli əlavə təlim materiallarının istifadəsi ali məktəbdə təhsil alan tələbələrin öyrəndikləri dilin mədəni, ictimai komponentlərini özündə ehtiva etdirməsi gənclərdə dilə və bu dildən istifadə edənlərə qarşı baxışın formalaşmasına kömək edir.

- İstifadə olunan əlavə təlim materialları tələbələrin nitq fəaliyyətinin və obrazlı təfəkkürünün inkişafına və dərs prosesində interaktivliyin təmin olunmasına yardım etməlidir.

- Əlavə təlim materiallarının istifadəsi yalnız bir deyil, bir neçə dil bacarığının inkişafını nəzərdə tutmalıdır. Ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisi zamanı əlavə təlim materiallarının integrativ şəkildə, yəni oxu, eşidib-anlama, yazı və şifahi nitq vərdişlərinin bir-birindən təcrid olunmuş şəkildə deyil, əksinə bir-birilə əlaqəli şəkildə istifadəsi olduqca əhəmiyyətlidir.

- Müəllimlə yanaşı tələbələrində dərs prosesində istifadə etmək üçün müxtəlif əlavə təlim materialları seçməsi və ya hazırlaması vacibdir. Bu ali məktəblərdə təhsil alan tələbələrdə tədqiqat bacarıqlarının inkişafına gətirib çıxarır və onların dərs prosesində daha həvəsli iştirakına və tədris prosesinə daha məsuliyyətlə yanaşmasına xidmət edir.

- Ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisi zamanı istifadə olunan əlavə təlim materialları dərsin müddətinə uyğun olaraq seçilməlidir. Bəlli olduğu kimi ali məktəblərdə əlavə təlim materialları tələbələrə dərs müddətində əsas təlim materialı olan dərsliklərlə yanaşı təqdim olunur. Bu zaman istifadə olunan əlavə təlim materialının tamamlanması üçün vaxt mütləq nəzərə alınmalıdır. Seçilmiş əlavə təlim materiallarından istifadənin həddindən çox vaxt tələb etməsi onların yarımçıq qalmasına səbəb olur.

Beləliklə, yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisi zamanı əlavə təlim materiallarından istifadə elmi-nəzəri cəhətdən təhlil edilmişdir. Eyni zamanda ali məktəblərdə əlavə təlim materiallarının səmərəli istifadəsi yolları tədqiq edilmişdir. Nəticədə tədqiqat işinin yerinə yetirilməsi üçün qarşıya qoyulmuş məqsəd və vəzifələr onun tərkib hissələri olan I və II fəsillərdə araşdırılmış və əhəmiyyətli nəticələr əldə edilmişdir.

Tədqiqat işinin yerinə yetirilməsində Azərbaycan və ingilis dillərində olan elmi-nəzəri ədəbiyyatlardan və mövzuya müvafiq internet resurslarından istifadə edilmişdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Ağazadə N.A. Xarici dillərin tədrisi metodikası və dilçilik. Bakı: 1974, 611 səh.
2. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası // “Təhsil” jurnalı, №13, 2013, səh. 4-48.
3. Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı. Bakı: Çəşniyov, 1999, 65 səh.
4. Həmzəyev M.Ə. Pedaqoji psixologiya. Bakı: Maarif, 1991, 296 səh.
5. Hüseyinzadə R.L. Magistr dissertasiyası (metodik vəsait). Bakı: Nurlan, 2009, 102 səh.
6. Kurikulum islahatı: tədqiqatlar, nəticələr. Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutu. Bakı: Mütərcim, 2011, 344 səh.
7. Musayev O. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı: Qismət. 2007, 587 səh.
8. Seyidov S.İ., Həmzəyev M.Ə. Ümumi psixologiya. Bakı – YYSQ, 2014, 650 səh.
9. Şirəliyev Ə.Ş., Xarici dillərin tədrisində əlavə təlim resursları və onların tətbiqi məsələləri, ADU, Elmi Xəbərlər, Bakı-Mütərcim, 2014, səh. 320-325.
10. Təhsilin müasir problemləri. Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutu. Bakı: Mütərcim, 2010, 332 səh.

İngilis dilində

11. Allwright, R. L. What do we want teaching materials for? *ELT Journal*, Volume 36(1), №1, 1981, 36 p.
12. Ansary, H. & Babaii, E. “Universal characteristics of EFL/ESL textbooks: A step toward systematic textbook evaluation”, *The Internet TESL Journal for Teachers of English as a Second Language*, Vol. VIII, No. 2, 2002, 8 p.

13. Berardo, S. A. The use of authentic materials in the teaching of reading. *The reading matrix*, 6(2), 2006, 69 p.
14. Brinton, D.M. The use of media in language teaching. In M. Celce-Murcia (ed.), *Teaching English as a second or foreign language*, Boston: Heinle and Heinle Publishers, 2001, 475 p.
15. British Council. *Teaching English: Coursebooks*. London: British Council, 2008.
16. Brown, H.D. *Teaching by Principles : An Interactive Approach to Language Pedagogy*. Prentice Hall Regents, 1994, 467 p.
17. Brown, J. D. *The Elements of Language Curriculum: A Systematic Approach to Program Development*, Boston, Heinle & Heinle, 1995, 352 p.
18. Chomsky, N. *Language and problems of knowledge: The Managua lectures*. Cambridge, MA: MIT Press, 1988, 205 p.
19. Cohen, A. D., & Dörnyei, Z. Focus on the language learner: Motivation, styles, and strategies. In N. Schmitt (Ed.), *An introduction to applied linguistics*. London: Arnold, 2002, 190 p.
20. Crawford, J. The role of materials in the language classroom: Finding the balance. (Methodology in language teaching. An anthology of current practice). Cambridge: Cambridge University Press, 2002, 91 p.
21. Cunningham S., Moor P. *Cutting Edge (Upper intermediate)*. UK, Longman Group Press, 2005, 175 p.
22. Cunningsworth A. *Evaluating and selecting EFL teaching materials*. New York, Teachers College Press, 1984, 104 p.
23. Cunningsworth, A. *Choosing your coursebook*. UK: Heinemann English Language Teaching Daoud, 1995, 153 p.
24. Dale, Edgar. *Audio-Visual Methods in Teaching*, 3rd ed., Holt, Rinehart & Winston, New York, 1969, 108 p.
25. Dörnyei, Z. *Motivational Strategies in the Language Classroom*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001, 155 p.

26. Dörnyei, Z. *The Psychology of the Language Learner: Individual Differences in Second Language Acquisition*. Routledge, 2005, 270 p.
27. Edge, J. & Wharton, S. "Autonomy and Development: Living in the Materials World", (*Materials Development in Language Teaching*), Cambridge, Cambridge University Press, 1998, 310 p.
28. Ellis, R. The empirical evaluation of language teaching materials, *ELT Journal*, 51(1), 1997, 42 p.
29. Ellis, R. *The study of second language acquisition*. Oxford: Oxford University Press. 1994, 824 p.
30. Gardner, R., & Lambert, W. E. *Attitudes and motivation in second-language learning*. Rowley, Massachusetts: Newbury House Publishers, 1972, 216 p.
31. Gebhard, J.G. *Teaching English as a Foreign Language: A Teacher Self-Development and Methodology Guide*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, Volume 2, №4, 1996, 280 p.
32. Gurrey P. *Teaching English as a Second Language*. Longmans, London, 1963, 88 p.
33. Harmer J. *The Practice of Language Teaching*, UK, Cambridge University Press, 2007, 448 p.
34. Harwood N. *English Language Teaching Materials: Theory and Practice*. UK, Cambridge University Press, 2010, 428 p.
35. Heyneman Stephen P. *The Role of Textbooks in a Modern System of Education: Towards High Quality Education for All*. Vanderbilt allUniversity, 2006, 92 p.
36. Hutchinson, T & Torres, E. "The Textbook as Agent of Change", *ELT Journal*, 48(4), 1994, 328 p.
37. Hutchinson, T. & Waters, A. *English for Specific Purposes: A Learning-centered Approach*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987, 193 p.
38. Kelsen, B. *Teaching EFL to the I Generation: A survey YouTube as Supplementary Material with College EFL Students in Taiwan*. CALL-EJ, 2002, 18 p.

39. Lee, W. "The Role of Materials in Classroom Language Use", In V. Berry., B. Adamson., & W. Littlewood. (Eds), *Applying Linguistics: Insights into Language in Education*, Hong Kong: The University of Hong Kong, 1997, 82 p.
40. Littlejohn, A. *The analysis of language teaching materials (Materials Development in Language Teaching)*. New York, Cambridge University Press, 1998, 211 p.
41. Littlejohn, A. *Why are English language teaching materials the way they are*. Tesis doctoral, University of Lancaster, Lancaster, 1992, 190 p.
42. Litz, D. R.A. "Textbook Evaluation and ELT Management: A South Korea Case Study", *Asian EFL Journal*, 2005, 53 p.
43. McDonough, J., Shaw, C. & Masuhara, H. *Materials and methods in ELT: A teacher's guide (3rd edn)*. London: Blackwell, 2012, 293 p.
44. McGrath, I. *Materials evaluation and design for language teaching*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2002, 339 p.
45. Munby, J. *Communicative Syllabus Design*. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1978, 232 p.
46. Nunan, D. *Principles for designing language teaching materials*. *Guidelines* 10, 1988, 24 p.
47. Nunan, D. *Second Language Teaching and Learning*. Boston: Heinle & Heinle, 1999, 336 p.
48. Nuttall, C. *Teaching reading skills in a foreign language*. Bath: Heinemann, 1996, 280 p.
49. O'Neil, R. "Why Use Textbooks?", *ELT Journal* 36(2), 1982, 111 p.
50. Otte, J. *Real language to real people: a descriptive and exploratory case study of the outcomes of aural authentic texts on the listening comprehension of adult ESL students enrolled in an advanced ESL listening course*. *Dissertation Abstracts International* , 2006, 67 p.
51. Peacock, M. *The effect of authentic materials on the motivation of EFL learners*. *ELT Journal*, 51(2), 1997, 156 p.

- 52.Reid, J. Learning styles in the ESL/EFL classroom. Boston: Heinle & Heinle, 1995, 264 p.
- 53.Richards Jack C. and Rodgers Theodore S. Approaches and methods in language teaching. Cambridge University Press. 2014, 410 p.
- 54.Richards. J, Platt. J, & Weber. H. Longman Dictionary of Applied Linguistics. England: Longman, 1985, 654 p.
- 55.Rogova G.V. Methods of teaching English. Moscow: Ministry of Education of the USSR, 1983, 310 p.
- 56.Schmitt, Norbert and McCarthy. Vocabulary, Description, Acquisition and Pedagogy. Cambridge: Cambridge University Press. 1997, 18 p.
- 57.Seven, M.A. & Engin, A.O. The Importance and Effect of Using Aid Materials in Foreign Language Teaching. Retrieved from the ERIC database, 2007, 12 p.
- 58.Skierso, A. "Textbook Selection and Evaluation", (Teaching English as a Second or Foreign Language), Boston, Heinle and Heinle, 1991, 453 p.
- 59.Spratt, S., Pulverness, A., & Williams, M. The teaching knowledge test. UK, Cambridge University Press, 2005, 188p.
- 60.Tomlinson B. Materials development in language teaching, Cambridge: Cambridge University Press, 2011, 451 p.
- 61.Tomlinson, B. "Materials development for language learning and teaching" Language Teaching, 45(2), 2012, 179 p.
- 62.Tucker, C. A. Evaluating beginning coursebooks, English Teaching Forum, 13, 1975, 361 p.
- 63.Ur, P. A Course in Language Teaching: Practice and Theory. Cambridge: Cambridge University Press. 1996, 375 p.
- 64.Wong, P. Textbook evaluation: A framework for evaluating the fitness of the hongkong new secondary school curriculum, The City University of Hong Kong, 2011, 68 p.
- 65.Zhuomin S. Language teaching materials and learner motivation, UK, Teaching and Research, Volume 1/16, November, 2010, 892 p.

İnternet resursları

66. <https://www.arti.edu.az/az/presentation/842-hovard-qardner-quot-coxnovlu-intellekt-quot-nazariyyasi>
67. <https://tv-english.club/articles-en/education-en-2/how-to-choose-teaching-materials-to-effectively-learn-english/>